

Gheorghe P. Bănică

Marin Z. Mocanu

LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

VOCABULARUL

GHEORGHE P. BĂNICĂ

MARIN Z. MOCANU

LIMBA ROMÂNĂ

CONTEMPORANĂ

VOCABULARUL

Editura PARADIGME

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României,
BĂNICĂ, GHEORGHE P.**

**Limba română contemporană: vocabularul / Gheorghe P.
Bănică, Marin Z. Mocanu. – Pitești : Editura Paradigme, 2005**

Bibliogr.

Index.

ISBN 973-7654-14-5

I. Mocanu, Marin Z.

811.135.1'373

Director general: Dan Iordăchescu
Director editorial: Ionuț Bulgaru
Director de vânzări: Emil Iordăchescu
Tehnoredactare: Vlad Rădulescu

Comenzi: Editura Paradigme
Tel./fax: 0248/223924
0745/116689
e-mail: edituraparadigme@yahoo.com

Pitești, Str. Codrii Cosminului, nr. 20, cod 110267
Str. Tudor Vladimirescu, bl. P28, sc. B, ap. 1, cod 110186

Copyright © Editura Paradigme, 2005

CUVÂNT ÎNAINTE

Vocabularul reprezintă prima parte a cursului de *Limba română contemporană* predat studenților de la secțiile cu profil filologic ale Universității din Pitești, apărut după *Formarea cuvintelor*, editat în anul 2004.

După cum se vede din **Cuprins**, sunt în total 11 capitole aflate într-o înlănțuire logică, cu unele repetări inerente determinate de caracterul său didactic și de structura unitară a fiecărui curs. Am acordat o mai mare atenție organizării interne a vocabularului, structurii sale în funcție de criteriile cunoscute, de asemenea, neologismelor latino-romanice și adaptării acestora la sistemele fonologic, morfologic și lexical ale limbii române. Un capitol aparte este consacrat teoriei generale a împrumutului lingvistic. Cursurile propuse studenților au fost redactate după programele analitice elaborate inițial de Ministerul Educației și Cercetării și de alte universități din țară (mai ales de Facultatea de profil din Universitatea București) și îmbunătățită ulterior potrivit propriilor observații și necesități. Cursul este, astfel, o încercare de sistematizare a principalelor probleme puse de tema tratată, contribuția originală vizând fapte de amănunt și exemplificări, inclusiv acelea din anexele adăugate la sfârșitul lucrării (sunt 6 anexe care facilitează familiarizarea studenților cu originea cuvintelor din limba română).

La începutul cursului, studenții vor găsi siglele și abrevierile folosite precum și bibliografia indicată (volume și articole din reviste), iar la subsol notele și comentariile.

Sperăm că acest curs va putea să contribuie la o pregătire mai bună a studenților filologi în acest domeniu complex al vocabularului limbii române contemporane.

Într-o eventuală reeditare, el ar putea beneficia de observațiile și sugestiile cititorilor, cărora le mulțumim de pe acum cu aleasă recunoștință.

Autorii

SIGLE ȘI ABREVIERI

<i>ALR</i>	- Atlasul Lingvistic Român
<i>ALRM</i>	- Micul Atlas Lingvistic Român
<i>BL</i>	- Bulletin linguistique (1933-1948)
<i>CADE</i>	- I.A. Candrea, Gh. Adamescu, <i>Dicționarul enciclopedic ilustrat</i> , Editura „Cartea Românească”, 1926-1931
<i>CL</i>	- Cercetări de lingvistică, Cluj
<i>DA</i> (s.v.)	- Dicționarul Limbii Române (Pușcariu), serie veche
<i>DLR</i> (s.n.)	- Dicționarul Limbii Române, serie nouă
<i>DER</i>	- Dicționarul Enciclopedic Român, vol. I-IV
<i>DEX</i>	- Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1975
<i>DLRLC</i>	- Dicționarul Limbii Române Literare Contemporane, vol. I-IV
<i>DLRM</i>	- Dicționarul Limbii Române Moderne, 1958
<i>DN</i>	- Dicționar de Neologisme
<i>DOOMLR</i>	- Dicționarul Ortografic, Ortoepic și Morfologic al Limbii Române, 1982
<i>IOOP</i>	- Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație
<i>LR</i>	- Limba română, revistă a Institutului de Lingvistică, București
<i>MDO</i>	- Mic Dicționar Ortografic, 1953
<i>NALR</i>	- Noul Atlas Lingvistic Român (pe regiuni)
<i>SCL</i>	- Studii și cercetări lingvistice
<i>SMFCLR</i>	- Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română (5 volume)
<i>SG</i>	- Studii de gramatică
<i>VRLR</i>	- Vocabularul Reprezentativ al Limbilor Romanice, 1988

acuz.	=	acuzativ
adv.	=	adverb
alb.	=	albanez
art. cit.	=	articolul citat
ap.	=	apud
arom.	=	aromân
cap.	=	capitol
cf.	=	confer
comp.	=	compară
dr. (drom.)	=	dacoromân
d.	=	dativ
d. ex.	=	de exemplu
ed.	=	editura
fem.	=	feminin
fr. (franc.)	=	franceză
germ.	=	germană
gr.	=	grecesc
istrom.	=	istoromân
it.	=	italiană
î.l.d.	=	în loc de
lat.	=	latin
lat. clas.	=	latina clasică
lat. lit.	=	latina literară
lat. vulg.	=	latina vulgară
lucr. cit.	=	lucrarea citită
magh.	=	maghiară
masc.	=	masculin
meglrom.	=	meglendoromân

mold.	=	moldovenesc
munt.	=	muntenesc
n.	=	genul neutru
ngr.	=	neogrecesc (neogreacă)
nom.	=	nominativ
nr.	=	numărul
p. (pg.)	=	pagina
part.	=	participiu
pers.	=	persoana
pl.	=	plural
port.	=	portugheză
rom.	=	românesc (română)
rus.	=	rusesc (rusă)
sing.	=	singular
scr.	=	sârbocroată
sp.	=	spaniolă
subst.	=	substantiv
s.n.	=	serie nouă
s.v.	=	serie veche
ș.a.	=	și altele
ș.a.m.d.	=	și așa mai departe
tc.	=	turcesc (turcă)
v.	=	vezi
vb.	=	verb
v. gr.	=	vechi grecesc
vol.	=	volum
v. sl.	=	vechi slav
<	=	„provine din”
>	=	„a dat”

I. NOȚIUNI GENERALE

1. OBIECTUL LEXICOLOGIEI

(ramurile principale și raporturile cu celelalte discipline lingvistice)

Lexicologia studiază nivelul lexical al limbii, organizat biplan, pe baza planului semantic, vizând sensul cuvintelor, și a planului expresiei, adică nivelul fonologic, legat direct de cel morfologic. Este, deci, o disciplină lingvistică, având ca obiect de studiu lexicul. Termenul, ca cei mai mulți termeni lingvistici neologici din română, este de origine franceză (fr. *lexicologie*) și este format din gr. *lexicos* (< *lexis* „cuvânt”) și *logos* „știință”, cercetând cuvintele sau lexemele unei limbi. Întrucât se are în vedere lexicul limbii române contemporane, prin urmare al unei anume epoci din dezvoltarea ei, studiul de față este sincron sau descriptiv, numai rareori făcându-se referiri la considerații de ordin diacronic ori istoric.

După diversele puncte de vedere din care pot fi studiate cuvintele și întregul sistem al vocabularului, în cadrul lexicologiei se disting trei ramuri principale: **1. etimologia**, care urmărește originea¹ cuvintelor, prin explicarea evoluției lor fonetice și semantice (fr. *étymologie*, lat. lit. *etymologia* < gr. *etymos* „adevărat, real” și *logos* „știință”), **2. semantica** sau **semasiologia**, care se ocupă cu studiul sistematic și evolutiv al lexicului și al unităților sale din punct de vedere al sensului și al valorii lor semantice (fr. *sémantique*, fr. *sémasiologie* < gr. *semanticos*, de la *sema* „semn”) și **3. lexicografia**, care stabilește principiile și metodele practice de întocmire a dicționarilor (fr. *lexicographie* < gr. *lexis* „cuvânt” și *graphe* „scriere”). Evident că între aceste ramuri există legături foarte strânse, fiindcă ele studiază aceeași realitate, cuvintele unei limbi, privite din puncte de vedere diferite. Cum rezultă din definițiile date, ramurile respective au totdeauna în vedere ambele laturi ale cuvântului, pe baza relațiilor strânse dintre forma și conținutul cuvântului, diviziunea fiind impusă, pe de o parte, de punctul de

¹ Cf. B. Cazacu, *Probleme ale studierii lexicului*, în „*Studii de istoria limbii române literare, secolul XIX*”, vol. I, 1969, p. 69, unde se arată că, în concepția modernă, etimologia înseamnă „*biografia cuvântului*”, în sensul că, din disciplină care cerceta originea cuvintelor, a devenit o istorie a cuvintelor (p. 71, nota 2).

vedere predominant din care este privit cuvântul și, pe de altă parte, de necesități didactice.

În plus, lexicologia se află în interrelații cu **fonetica** și **fonologia**, care studiază unitățile minimale ale cuvintelor, sunetele și fonemele, deci latura materială a cuvintelor și cu **gramatica**, întrucât orice cuvânt are o valoare lexicală și este susceptibil de o întrebuințare gramaticală. Lexicologia se leagă, de asemenea, și de alte discipline lingvistice, de pildă de **dialectologie**, care se ocupă de dialectele și de celelalte unități teritoriale ale unei limbi din punct de vedere fonetic, gramatical, dar și lexical, precum și de **stilistică**, având în vedere numeroasele straturi, în primul rând ale vocabularului, așa cum se realizează în diversele variante ale diasistemului, potrivit factorilor geografici, socioculturali și necesităților de expresie.

Mai mult, pe lângă legăturile existente între diferitele ramuri și discipline lingvistice, determinate de considerarea limbii ca un sistem în care elementele constitutive se influențează reciproc și sunt coordonate în vederea îndeplinirii unei funcții comune, lexicologia nu poate fi izolată de alte discipline ca **filologia**, **literatura**, **filozofia**, **psihologia**, **sociologia**, **geografia**, **istoria** etc. Dacă deprinderile fonologice, morfologice și, în parte, sintactice sunt bine structurate și apar ca unități funcționale ale limbii, fără relații cu realitatea nelingvistică, deprinderile lexicele, în special sensurile cuvintelor, nu pot fi înțelese fără raportare la realitatea nelingvistică, vocabularul reprezentând compartimentul cel mai penetrabil, cel mai sensibil la schimbările produse în societate. Legătura dintre istoria lexicului și istoria societății este atât de strânsă încât lingvistul francez Antoine Meillet afirmă că „orice vocabular exprimă, de fapt, o civilizație”, iar un altul (George Matoré, *La méthode en lexicologie*, Paris, 1953, p. 62) consideră că vocabularul este „expresia societății”, ceea ce înseamnă că el reflectă un anumit stadiu de civilizație, progresul lui fiind determinat de factori extralingvistici.

Este ușor de observat că, de-a lungul istoriei limbii române, lexicul său a înregistrat prefaceri foarte mari, au dispărut multe cuvinte și au apărut altele, cu mult mai numeroase, că unele dintre cuvintele moarte au reînviat, că alte cuvinte s-au păstrat, dar au suferit schimbări substanțiale de sens. Cu toate acestea, schimbările din vocabularul unei limbi nu ating esența sa, căci, oricâte modificări s-ar petrece, rămâne o parte stabilă, mereu vie, alcătuită din cuvintele cele mai importante pentru vorbitori, care asigură legătura între civilizații și conferă limbii aceeași linie de dezvoltare, chiar și în compartimentul cel mai strâns legat de viața socială, cum este lexicul.

2. VOCABULARUL CA ANSAMBLU ȘI FACTORII DE ORGANIZARE A VOCABULARULUI

Vocabularul (fr. *vocabulaire*, lat. lit. *vocabularium*) cuprinde totalitatea cuvintelor unei limbi și este sinonim cu termenul **lexic** (fr. *lexique*). Unii îl definesc ca o mulțime de unități numite în mod obișnuit cuvinte. În vorbirea curentă, el cunoaște și alte accepții mai restrânse, printre care „totalitatea cuvintelor dintr-o anumită perioadă de evoluție a unei limbi” (lexicul limbii române comune) sau folosite de un scriitor (vocabularul eminescian) ori într-o operă literară (vocabularul „*Istoriei hieroglifice*”), sau după stiluri funcționale și alte ramificații funcționale (vocabularul administrativ, vocabularul argotic), ba chiar și cu sensul mai restrâns privind lexicul folosit de un singur individ (vocabularul lui x), precum și cu înțelesul, oarecum învechit, de „dicționar” și cel „școlar” de „cuvinte dintr-un text, de obicei în limbă străină, aflate la sfârșit și însoțite de traducere și alte explicații”.

Pornind de la funcția de comunicare pe care o îndeplinește limba, prin vocabularul limbii române contemporane se înțelege totalitatea cuvintelor din limba noastră la nivelul posibilităților ei abstracte, la nivelul diastemului. În realitate, potrivit utilizării efective a cuvintelor de către vorbitori, numărul cuvintelor este cu mult mai redus, variind în funcție de necesitățile reale de comunicare, de importanța lor pentru limbă, de vechime, de factorul geografic, de instrucția și poziția socială a subiecților vorbitoare și de sectoarele în care activează, putându-se astfel vorbi de diverse diviziuni ale vocabularului.

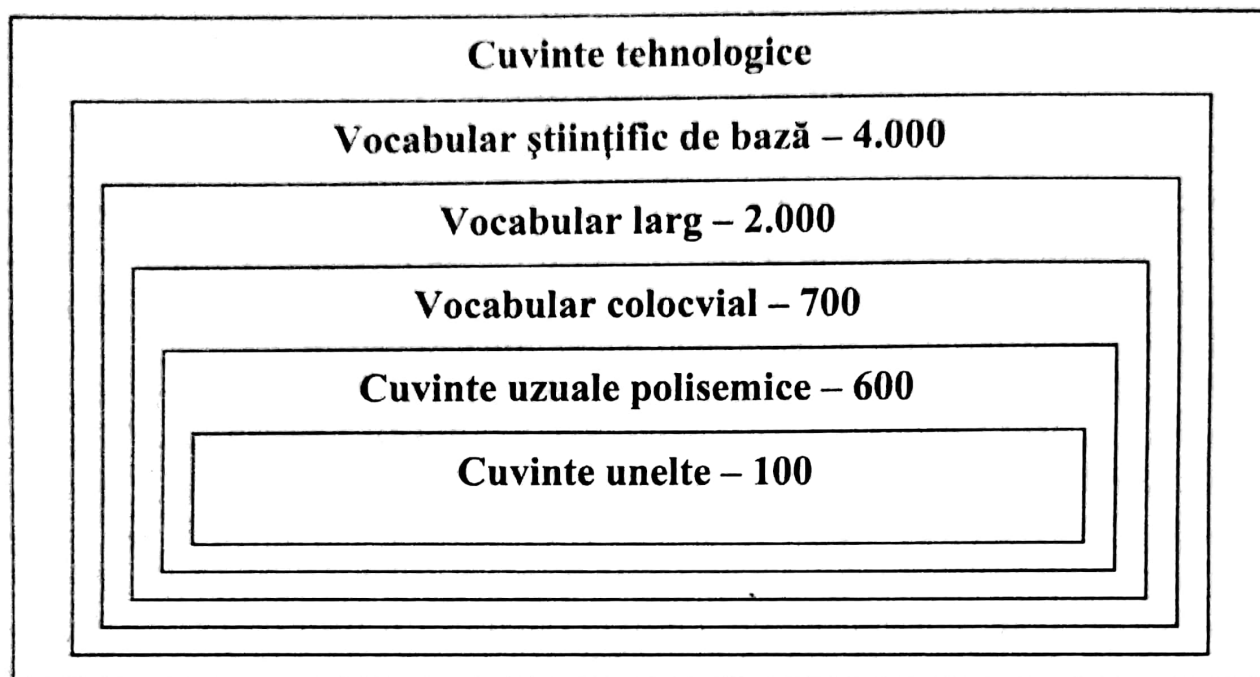
Fără a intra în detalii, se vor menționa aici principalele clasificări rezultate din ierarhizarea prin uz: **vocabular de bază** (fundamental) – **masa vocabularului**; **vocabular activ** – **vocabular pasiv**; **vocabular literar** – **vocabular neliterar**; **vocabular standard**, de uz general (comun, mediu) – **vocabular limitat** (arhaic/neologic, popular/regional), **comun** – **sectorial** (de specialitate și de grup special), categorii care vor fi examinate separat în alte capitole. Tot separat vor fi discutate modalitățile de manifestare a organizării interne a vocabularului, după relațiile dintre forma și conținutul cuvântului: omonimia, polisemia, paronimia, sinonimia și antonimia.

Vom prezenta, succint, factorii de organizare a lexicului: **frecvența cuvintelor** și factorii **stilistico-funcțional, psihologic, semantic și etimologic**.

a) **Frecvența** indică poziția unor unități într-un tot, adică de câte ori apar ele într-un corpus de texte (peste 5.000 de cuvinte), introducându-se astfel o ordine de interpretare a utilizării unităților, prin ceea ce se numește **statistică matematică**, metodă cu aplicabilitate foarte mare în cercetarea

lingvistică (vezi, de exemplu, frecvența prepozițiilor și conjuncțiilor în raport cu termenii tehnico-științifici).

Fără să se discute aici unele statistici asupra limbii române efectuate de Al. Graur (fondul principal lexical), B.P. Hasdeu (circulația cuvintelor) sau D. Macrea (originea cuvintelor), care vor fi invocate în alte locuri, se va înfățișa o sugestivă reprezentare grafică generală a vocabularului, pe baze statistice, după *Sociodinamica culturii* de Abraham Moles:

b) **Factorul stilistico-funcțional** delimitează trei submulțimi: a. **vocabularul comun** oricărei variante a limbii, lexicul fundamental, cuprinzând cuvintele cu cea mai mare frecvență; b. **vocabularul standard**, caracteristic nivelului mediu de cultură și c. **vocabularul specific științelor și tehnicii**, care se caracterizează prin monosemantism. De observat că, gradual, mulți termeni tehnico-științifici trec în limbajul literar mediu (b) prin mijloacele moderne de informare a publicului, răspândindu-se dincolo de cercul specialiștilor și având două consecințe importante pentru vorbitori: internaționalizarea lexicului prin împrumuturi neologice cu sufixe și prefixe internaționale și intelectualizarea acestuia, cu corolarul dispariției treptate a terminologiei populare (ex: sufixele *-iță*, *-an*, prefixele *macro-*, *micro-*, *poli-*, *multi-*, înlocuirea lui *dobitoace* „vite” cu *ovine*, *taurine*, *cabaline*). Tot aici intervine și expresivitatea cuvintelor, ca și trecerea lor dintr-un context în altul, cu restricțiile impuse de anumite convenții sociale și situații (de exemplu, utilizarea termenilor sinonimi *puturos* – *leneș* – *indolent* – *trândav* – *comod* – *delăsător* – *pierdevară* având semnificația „non-harnic”, sau întrebuințarea în contexte diferite a formulelor de adresare: *dumneavoastră* – *dumneata* – *mata(le)* – *tu* – *mă* – *bă*).

c) **Factorul psihologic** este important pentru înțelegerea lexicului colectiv și a celui individual în cele două diviziuni ale acestora: vocabularul **activ** și vocabularul **pasiv**, acesta din urmă apărând din cauza comodității, nesiguranței sau lipsei de deprindere. Dezvoltarea lexicului individual se face prin *imitație*, mai ales în familie și în școală, și prin *creație* (sufixul *-bil* din neologisme atașat și la rădăcini indigene: *coruptibil*, *plătibil*, acordându-se în esență cu lexicul colectiv).

d) **Factorul semantic** are în vedere valoarea denotativă a cuvintelor, gruparea lor pe **câmpuri semantice** (insuficientă și neproductivă), clasificarea **conceptualistă** și rezultatele nesatisfăcătoare ale **analizei componențiale**, bazată pe identificarea **semelor** și **sememelor**.

e) **Factorul etimologic** nu se referă, cum s-ar putea crede, la originea și evoluția cuvintelor în cursul istoriei limbii, ci explică geneza derivatelor și compuselor, invocând capacitatea vorbitorilor de a stabili legături pe baza sentimentului etimologic, fie după rădăcină (*poștă* < *poștaş*, *poștar*, *poștăriță* etc.), fie după prefixe (*inadaptabil*, *inaplicabil*, *incorect*, *inevitabil* etc.), fie după sufixe (*amabilitate*, *abilitate*, *aplicabilitate*, *credulitate*, *duritate*, *rigiditate*, dar și *adaptabilitate*, *durabilitate*, *maliciozitate*, *nervozitate* etc.).

3. CUVÂNTUL – UNITATE DE BAZĂ A VOCABULARULUI. AUTONOMIA CUVÂNTULUI

În mod curent, după *DEX*, **cuvântul** (<lat. *conventus* „adunare, întrunire”, *conventum* „înțelegere”) este „unitatea de bază a vocabularului, care reprezintă asocierea unui sens (sau a unui complex de sensuri) și a unui complex sonor”. Sinonimul lui mai vechi este *vorbă*, în timp ce termenii mai noi utilizați sunt *vocabulă*, *lexem*, *lexie*. *DLRM* pornește în definiție de la fonem, dar are în vedere și valoarea sa gramaticală în cadrul sensului, precizând: „element al vorbirii omenești (constând dintr-un fonem sau un complex de foneme) de care este legat un sens, care este susceptibil de o întrebuințare gramaticală și care poate fi înțeles de o comunitate de oameni reunită într-o comunitate istorică”.

Pragmatic și superficial, în codul oral, cuvântul este tot ce e separat printr-o pauză în vorbire, iar în codul scris, după teoria informației, orice grup de litere despărțit de alt grup de litere prin pauze grafice (blancuri).

Ca unitate lexicală, între o formă sonoră sau acustică și un conținut semantic (unul sau mai multe sensuri), cuvântul este alcătuit nu numai din forma tip inserată în dicționare (de exemplu, substantivul și adjectivul la masculin, singular, nominativ, nearticulat, verbul la infinitiv), ci din toate

formele lui flexionare (alolexeme), din întreaga lui paradigmă (nu numai *bun* din dicționar, ci și *bună, bune, buni, bunul, buna, bune* etc.), și din toate sensurile sale (pentru *ochi* nu numai sensul principal „organ al vederii”, ci și sensurile secundare și derivate ale acestuia), fiind, deci, o unitate lexicală și gramaticală atât la cuvintele monosemantice cât și la cele polisemantice. Dacă unei schimbări de sens îi corespunde o schimbare de ordin formal într-un punct oarecare al paradigmei, unitatea dispare și iau naștere cuvinte diferite, de fapt omonime parțiale (de exemplu, *a turna*, cu forma de prezent ind. *torn* și cu sensul general „a vărsa un lichid în (pe, peste) ceva” <lat. *tornare* este alt cuvânt față de *a turna* cu prez. ind. *turnez* și cu sensul „a înregistra pe peliculă secvența de film” <fr. *tourner*); la fel, diferențele produse de *a acorda*, *acord* față de *a acorda-acordez* <fr. *accorder* sau *rație* „cantitate măsurabilă” – *rațiune* „facultatea de cunoaștere și de gândire...” <lat. lit. *ratio*, -onis, fr. *ration*; *raport-rapoarte* față de *raport-raporturi* <fr. *rapport* deci specializate semantic, ceea ce nu se întâmplă în dublete de tipul *lucra-lucrez* și *lucra-lucru*, *concluzie-concluziune*, *chibrite-chibrituri*, *emoție-emoțiune*). În schimb, unitatea lexicală se menține în cazul când modificările formale, provocate de diverse cauze (etimologie multiplă, pronunțări și scrieri diferite, variante literare și populare, etimologie populară, forme multiple de singular și plural la același cuvânt etc.) nu afectează sensurile cuvintelor (*personaj-personagiu*, *coregrafie-coreografie*, *stofă-ștofă*, *sandviș-sandvici-sendviș-sendvici*, *înghețate-înghețări*, *acum-acuma-acu*, *deseară-diseară*, *caractér-carácter*, *chiftea-piftea*, *revendica-revindeca*, *germen-germene*, *acoperișe-acoperișuri* etc.).

În prima situație este vorba de **autonomia** cuvântului, de un **cuvânt** propriu-zis, în timp ce, în cea de-a doua situație, se ajunge la **variante**, și acestea înregistrate în dicționare, ele explicând parțial diferența numerică între *DEX*, cu aproape 80.000, și *DLR*, serie nouă, cu cca. 120.000-140.000 de cuvinte și variante înregistrate. Așadar, cuvântul este o unitate lexicală autonomă care poate fi pusă în evidență prin trei procedee: **permutarea**, **substituția** și **distribuția**, metode noi utilizate în lingvistica modernă. În același timp, există un ansamblu de forme și valori legate între ele ce se pun în evidență prin combinarea lor în enunțuri. Însușirea comună a acestor unități, numite cuvinte, este **autonomia**, care deosebește cuvintele de foneme, de morfeme și de enunțuri, ceea ce nu înseamnă independență, ci dependență relativă, deoarece în cuvânt se includ obligatoriu foneme și morfeme, iar în propoziții cuvinte. Deși în particular cuvintele sunt substantive, adjective, numerale, pronume, verbe etc., pe baza altor însușiri comune, ansamblul (mulțimea) numit vocabular se divide în submulțimi nu numai după valoarea lor gramaticală (ca mai sus), ci și după inițiala cuvintelor (pe litere), după finala lor (consoană, vocală sau semivocală), după numărul de silabe

sau de morfeme, după numărul de sensuri (monosemantice și polisemantice) și chiar după conținutul lor noțional (nume de rudenie, de culori, unelte, de animale domestice) pe câmpuri semantice, această ultimă modalitate fiind mai puțin utilizată.

Aici este necesară o paranteză pentru a reaminti unele lucruri de lingvistică generală, sau de teorie a limbii, deja cunoscute, privind conceptul de semn lingvistic, elaborat de Saussure și reluat ulterior și de alți cercetători. După Saussure, semnul lingvistic este o unitate psihică dublă, o relație de semnificare între un *signifiant* și un *signifié*, componente indisolubil legate între ele, a căror disociere ne-ar conduce fie în domeniul fonologiei pure (după semnificant), fie în acela al psihologiei pure (după semnificat): „limba este comparabilă cu o foaie de hârtie: gândirea este *rectoul* și sunetul *versoul*; nu se poate decupa *rectoul* fără a decupa în același timp *versoul*, după cum în limbă nu se poate izola nici sunetul de gândire, nici gândirea de sunet.”

Schema structurii semantice a cuvântului se bazează pe relația dintre semnificat și semnificant, în care cei doi termeni cunosc sinonimele: *semnificat* = *significatum*, *signifié*, *designat*, *semnificant* = *signifiant*, *designant*.

Semnul lingvistic este reunirea **solidară și arbitrară** a imaginii obiectului numit, căruia i s-a spus **semnificat** cu imaginea corpului fonetic al semnului, căruia i s-a spus **semnificant**. Rezultă că semnul lingvistic, reprezentat de obicei prin cuvânt (audibil sau vizibil), constituie o entitate abstractă, asocierea psihică între două imagini, întrucât nici corpul fonetic, nici obiectul nu fac parte din el.

Închizând paranteza, se poate spune simplu că, așa cum rezultă din definiție, cuvântul este unitatea fundamentală a vocabularului, prin latura sa materială constituind și una dintre unitățile importante ale șirului sonor și având ca unități minimale sunetele sau fonemele. Totodată, cuvântul este și o unitate gramaticală, fiindcă orice cuvânt ocupă un loc într-un enunț, îndeplinește o funcție sintactică și își schimbă forma în raport cu aceasta, pentru a realiza comunicarea, cuvintele izolate nereprezentând o comunicare. Vorbitorii au mereu în vedere atât sensul lexical al cuvântului, cât și valoarea gramaticală a acestuia. Pe baza regulilor gramaticale, care face abstracție de sensul concret al cuvintelor, de conținutul lor noțional, se poate spune *Omul* (bărbatul, femeia, copilul, băiatul, fata...) *scrie* (mănâncă, lucrează, cântă, doarme, bea, râde, plânge...). Dar cuvintele depind unul de altul și gramatical (nu se poate spune *omul scriem*, fiindcă forma verbului predicat nu este potrivită cu cea a subiectului), dar și lexical (nu se poate spune în vorbirea standard *creionul râde* sau *elefantul ciripește*, fiindcă sensul lexical al verbului nu se potrivește cu înțelesul substantivului subiect, aflându-se în relații evidente de interdependență).

Ținând seama de latura materială și de cea ideală a cuvântului (semnificant și semnificat), ca și de capacitatea lui de a avea o întrebuințare gramaticală, se va conchide că acesta este o unitate a limbii considerate ca sistem, o unitate de bază pentru vocabular și numai una dintre unități pentru fonetică și gramatică, unde nu se mai întâlnește trăsătura de fundamental. Se evidențiază astfel, încă o dată, raporturile dintre vocabular și celelalte două compartimente principale ale limbii, fonetica și gramatica.

4. SENSUL CUVINTELOR

Cuvântul are mai multe funcții, servind la elaborarea înțelesului, la fixarea lui în mintea vorbitorilor, la deosebirea de la un vorbitor la altul. Complexul sonor este un semn lingvistic, care codifică, fixează și exprimă noțiunea, care aparține procesului gândirii. De exemplu, noțiunea *om* reflectă însușirile esențiale ale omului: biman, rațional, creator de unelte, cu limbaj articulat etc. și este exprimată printr-un înveliș sonor, format din unitățile *o* și *m*, în succesiunea *om*. Aceasta înseamnă că noțiunea se reflectă în sensul cuvântului, în semnificat și nu în semnificant, care este numai semnal sau expresie a noțiunii. Complexul sonor reprezintă forma cuvântului, în timp ce conținutul este înțelesul și reprezintă, prin intermediul noțiunii, o reflectare a realității în mintea omului. Legătura dintre noțiune și cuvânt se face prin cea de-a doua latură a cuvântului, prin sens, așa cum este el redat în dicționar (noțiunea *om* este redată în *DEX* prin *om*, glosat „ființă superioară, socială, care se caracterizează prin gândire, inteligență și limbaj articulat, iar din punct de vedere morfologic prin poziție verticală a corpului și structura piciorului adaptată la aceasta, mâinile libere și apte de a efectua mișcări fine și creierul deosebit de dezvoltat”. În același timp, cuvintele au și o funcție individualizatoare, de a denumi obiecte. Prin *brad*, se indică noțiunea, adică o clasă de obiecte, dar prin *brad* se poate indica și un obiect din aceeași clasă (reprezentare).

În mod obișnuit, prin cuvânt se înțelege numai latura sa sonoră, dar este evident că el este o unitate între cele două aspecte pe care le posedă orice cuvânt: complexul sonor, imaginea acustică (sau vizuală), adică **semnificantul**, și sensul, conceptul sau noțiunea, adică **semnificatul**, care apar unite în același cuvânt, fiind așadar un semn lingvistic: „Semnul lingvistic unește nu un obiect și un nume, ci un concept și o imagine acustică”². Legătura dintre cele două laturi ale cuvântului, dintre sens și complexul sonor, nu este obligatorie, organică, ci, cum s-a mai spus, întâmplătoare sau arbitrară,

² F. de Saussure, *Corso di linguistica generale*, Bari, 1967, p. 83.

în sensul că învelișul sonor, ca semn al înțelesului și, prin el, al noțiunii, nu este motivat prin nimic, așa cum demonstrează limbile de astăzi. Complexul sonor este, prin urmare, un simbol, un semn întâmplător al înțelesului, fără ca aceasta să însemne că vorbitorul are libertatea de a alege orice complex sonor pentru un sens. Dimpotrivă, în raport cu comunitatea lingvistică, sensul nu presupune nici un fel de alegere, el este impus vorbitorului și apare ca o moștenire a epocilor precedente, constituind baza care pune limba la adăpost de modificări, fiindcă vorbitorii n-au motive și nici nu pot să schimbe un complex sonor cu altul. Acest lucru este subliniat și în ultima parte a definiției din *DLMR*, când se fixează, ca o condiție a sensului cuvântului, aceea că poate fi „înțeles de o colectivitate de oameni reunită într-o comunitate istorică” (vezi mai sus).

Afirmând că latura sonoră a cuvântului este un semn al înțelesului, al conținutului psihic, fără legătură cu obiectele și fenomenele de care amintesc, lucru valabil pentru stadiul actual al limbilor, nu trebuie să se ignore faptul că, în faza de creare a acestora, este posibil să fi existat o legătură între tranșa sonoră și înțeles, adică o motivare absolută (a se vedea diversele teorii cu privire la originea limbajului: teoria strigătelor, a interjecțiilor etc.), cum par a dovedi interjecțiile și onomatopeele din limbile evolute, unități ce sunt legate și pentru indivizii de astăzi de un anume sens, sugerând imaginea concretă a unui obiect sau a unui fenomen. Dar acestea sunt excepții și nu constituie elemente organice ale sistemului lingvistic al unei limbi date. La marea majoritate a cuvintelor este limpede caracterul arbitrar al semnului lingvistic.

Ceea ce trebuie subliniat, în legătură cu teza caracterului nemotivat al semnului lingvistic, este faptul că, în evoluția limbii, în procesul de îmbogățire continuă a vocabularului, atunci când nu se recurge la împrumuturi din alte limbi, se poate vorbi totuși de așa-zisa **motivare relativă** a cuvintelor, cu rolul foarte important de a face economie de semne. Cuvintele existente într-o limbă n-au mai putut satisface la un moment dat toate necesitățile, complexe sonore au devenit insuficiente pentru a exprima noțiunile nou-create, ca urmare a dezvoltării gândirii. Contradicția creată între limbă și gândire s-a rezolvat prin fenomenul de motivare relativă, prin păstrarea formei interne a cuvântului de bază, adică a legăturii esențiale prestabilite dintre complexul sonor și sens, și prin formarea unor cuvinte noi ușor diferențiate formal, dar cu același sens de bază, sau a unor sensuri noi, legate de sensul vechi, reprezentat printr-un complex sonor rămas neschimbat. Pentru prima situație, exemplele sunt oferite de ceea ce se numește derivare și compunere (*frunză*: *frunzar*, *frunzuliță*, *înfrunzi* etc.; *floarea-soarelui*), iar pentru a doua de fenomenul omonimiei semantice (*capră*). Fiindcă prima situație este tratată pe larg în volumul „Formarea cuvintelor

în limba română contemporană”, de aceeași autori, aici se vor face unele comentarii numai despre **sensurile cuvintelor**.

Trebuie pornit de la situația normală în care unui sens (unei noțiuni) îi corespunde o tranșă sonoră, ipoteză în care cuvintele sunt **monosemantice**, cum au fost inițial aproape toate cuvintele și cum sunt astăzi cei mai mulți termeni tehnico-științifici și o bună parte dintre neologisme (*argon, camfor, heliu* etc.)

Se întâmplă deseori ca un cuvânt să nu aibă numai un singur sens, ci mai multe, care au luat naștere pe diferite căi. Avem de-a face cu fenomenul numit **polisemie**, care constă în capacitatea unui cuvânt de a avea mai multe sensuri. În acest caz, conținutul cuvântului este o totalitate de sensuri. În procesul comunicării, vorbitorii nu utilizează toate înțelesurile cuvântului deodată, ci numai câte unul. Sensurile cuvântului *față* sunt diferite în propozițiile: *S-a înroșit la față/ S-a făcut fețe-fețe/ A spălat fața de masă/ Merge în față*. Mai clară ne apare diferența de sens în cazul cuvântului *număr*, cu înțelesurile: „cifră” (*Mi-am ales un număr*), „o cantitate oarecare” (*Numărul studenților a crescut*), „un exemplar” (*N-am mai găsit numărul de astăzi al „Sportului”*), „bucată din program” (*Cercul a prezentat un număr senzațional*), „mărime la încălțăminte sau haine” (*port numărul 40*).

Rezultă că noțiunea și sensul nu sunt lucruri identice, noțiunea fiind o unitate a gândirii, care privește logica, iar sensul, legătura dintre complexul sonor și noțiune, deci o unitate lingvistică.

Pe de altă parte, se constată că, în timp ce noțiunea exprimată de un cuvânt este unică, sensul unui cuvânt poate să fie multiplu. Pluralitatea de sensuri la un cuvânt se explică prin contradicția dintre limbă și gândire, prin faptul că limba se dezvoltă mai greu decât gândirea, ca expresie a realității obiective, și nu are la dispoziție totdeauna alte complexe sonore pentru noțiunile noi. De aceea, multe noțiuni noi sunt numite cu cuvinte deja existente pe baza asemănărilor lor cu noțiunile vechi, ale căror nume le primesc.

Pornind de la posibilitatea unui cuvânt de a avea mai multe sensuri și de la necesitatea de a plasa cuvântul într-un context pentru a stabili înțelesul, se consideră că nu se poate vorbi de sensul unui cuvânt în afara contextului, că nu există un sens independent al cuvântului, chiar există atâtea sensuri ale unui cuvânt câte contexte îl întrebuințează. Afirmația este exagerată și majoritatea lingviștilor contemporani consideră că un cuvânt are un sens general sau fundamental, independent de context, pe care ni-l reprezentăm când auzim cuvântul, și mai multe sensuri secundare, particulare, derivate, determinate de context (ex. *ocean* are sensul de bază de „vastă întindere de apă sărată care ocupă suprafețele dintre continente”, dar și sensul secundar de „întindere nemărginită, noian, intensitate”, într-un context ca: *Văd nopți ce-ntind deasupra-mi oceanele de stele* (Eminescu).

Se vorbește, de asemenea, de un sens propriu și de un sens figurat, datorită întrebuințării metaforice a cuvintelor. De exemplu, cuvântul *mor-moloc* are sensul propriu de „pui de broască în prima fază de dezvoltare, cu coadă, având și branhii în loc de plămâni” și sensurile figurate de „om mola-tic, încet în mișcări; copil”.

Cuvântul capătă sensuri noi (derivate, figurate) în general pe baza asemănărilor cu noțiunile vechi, al căror nume îl primesc din lipsa altor complexe sonore, recurgându-se la mijloace stilistice cum sunt: **metafora** (se atribuie calități omenești unor lucruri: *picioarele mesei*, *pântecul ocea-nului*, *limbă de pământ*), **hiperbola** (exagerarea unor defecte sau a unor ca-lități: *piatră în loc de inimă*), **metonimia** (înlocuirea unui termen prin altul cu are se află într-un oarecare raport, deci un schimb de nume: *a băut o sti-clă întreagă*, *a servit o masă bună*, *este un om cu inimă*), **sinecdoca** (insti-tuirea unei relații de cantitate, partea pentru întreg, întregul pentru parte, particularul pentru general: *îmi câștig pâinea muncind*, *sosește anotimpul trandafirilor*, *este un hercule* – antonomasia), **ironia** (folosirea unui cuvânt în locul contrariului său: *mintosule*, *deșteptule*, *aghiuță* < ngr. *aghies* „sfânt”).

Cauzele care provoacă schimbările de sens sunt **extralingvistice**, adică legate de societate: schimbarea realității (*pană*, *birou*), modificarea atitudinii oamenilor față de obiecte și fenomene (*muncă*), influența claselor sociale (*prost*) și **lingvistice**: apropierea formală de alte cuvinte (*mutual* „pe tăcute”), contextul (*pătlăgele roșii*), pierderea legăturii cu familia de cuvinte (*virtute* „atitudine morală exemplară”, fără legătură cu lat. *vir* „bărbat”) și trecerea unui cuvânt dintr-un limbaj în altul (*putere*).

În rezumat, se poate spune că, în afara cuvintelor monosemantice, majoritatea cuvintelor, în special cele vechi (moștenite sau împrumutate), sunt **polisemantice**, deci același semn lingvistic are mai multe varietăți de sens care ies în prim-plan în dependență de contextul concret. Datorită poli-semiei, un cuvânt are un **sens fundamental, principal, de bază, propriu**, adică semnificația constantă și dominantă câmpului polisemantic, indepen-dentă de context, generalizată în conștiința vorbitorilor și utilizată de regulă în vorbirea curentă. Variantele sau varietățile de sens, subordonate sensului principal și acoperind reprezentările noi, constituie sensurile **derivate, secundare, figurate, virtuale, latente, particulare, ocazionale** sau chiar **conotative** ori **afective** și **expresive**, care derivă din aspectele neglijate ale denotației și se impun la un moment dat, dominându-le pe celelalte.

5. MODIFICĂRI ÎN LATURILE COMPONENTE ALE CUVÂNTULUI

Caracterul arbitrar sau întâmplător al legăturii dintre cele două laturi ale cuvântului, înțeles ca semn lingvistic, asigură stabilitatea limbii în cursul evoluției sale, o ferește de modificări și o face să funcționeze ca un sistem complex, însușit, în esența sa, de toți vorbitorii limbii respective. Dar această teză justă nu trebuie să ducă la concluzia greșită că limba se caracterizează printr-un immobilism perfect, că ea nu cunoaște schimbări. Este de ajuns să comparăm stadii mai vechi cu stadiul actual pentru a vedea că, în ciuda continuității elementelor constitutive, unele modificări au avut totuși loc în toate compartimentele sale, mai puține în morfologie, mai multe în fonetică și sintaxă și foarte multe în vocabular. Rămânând la acest din urmă sector, se observă cu ușurință că au dispărut multe cuvinte sau că și-au schimbat sensul, ori au dezvoltat și alte sensuri și că au apărut alte cuvinte, alte complexe sonore, cu mult mai numeroase decât cele dispărute.

Privind problema schimbărilor în limbă numai sub aspectul modificărilor produse în cele două laturi ale cuvântului înțeles ca semn lingvistic, se constată că semnele lingvistice moștenite din latină nu rămân nealterate. Alături de situațiile în care cuvintele se păstrează nealterate în ambele laturi (lat. *porcus* > rom. *porc*, lat. *mare* > rom. *mare*), există și altele, unde schimbările au loc și în privința semnificantului și în privința semnificatului sau numai într-o latură a semnului lingvistic, cum dovedește comparația dintre cuvinte latine și cuvinte române:

- schimbări în semnificant: lat. *leporem* > rom. *iepure*, lat. *ambulare* > rom. *umbla(re)*;

- schimbări în semnificat: lat. *casa* „colibă, bordei” > rom. *casă*, lat. *mergere* „a afunda, a scufunda” > rom. *a merge*;

- schimbări în ambele laturi: lat. *familia* „familie” > rom. *femeie*, lat. *caballus* „gloabă, mârtoagă” > rom. *cal*.

Schimbările produse în forma cuvântului se pot explica apelând la legile fonetice specifice unei limbi și la anumite forme de tranziție întâlnite în stadiile intermediare sau în dialecte (dr. *îmblare*, ar. *l'epure*, dr. *fămeaie*) iar cele din cadrul semnificatului prin considerații de istorie și viață socială (*casă*, *a merge*, *femeie*, ar. *fumeal'e* „familie, copii”). Sunt și cazuri când, din diverse motive lingvistice și extralingvistice, anumite cuvinte au dispărut ca structuri sonore și în locul lor s-au primit altele împrumutate din diverse limbi: lat. *os*, *oris* „gură” – rom. *gură* < lat. *gula* „gâtlej”; lat. *amare* – rom. *a iubi* < sl. *ljubiti*.

II. ORGANIZAREA INTERNĂ (SEMANTICĂ ȘI FORMALĂ) ȘI SISTEMATIZAREA LEXICULUI LIMBII ROMÂNE CONTEMPORANE

Este o chestiune fundamentală pentru lexicul limbii române contemporane, care s-ar putea formula și „*organizarea semantică și formală a vocabularului*” vizând, în esență, cunoscutele procese ale polisemiei, omonimiei, paronimiei, sinonimiei și antonimiei.

Într-adevăr, observând cu atenție raporturile ce se stabilesc între forma cuvântului și conținutul sau sensul lui, se constată următoarele fenomene distincte:

1. **polisemia** sau **omonimia**³, când două sau mai multe cuvinte se pronunță identic, au același complex sonor, dar sunt diferite ca sens (*păr* „plete” – *păr* „pom fructifer”);

2. **sinonimia**, în situația în care același sens este exprimat prin complexe sonore diferite (*zăpadă* – *nea* – *omăt*);

3. **antonimia**, când, neexistând identitate de sens, unele cuvinte se află în relație cu altele prin sensul lor exact contrar (*mare* – *mic*);

4. **paronimia**, ca un caz particular de omonimie, când cuvintele sunt cvasiomonime, deci foarte asemănătoare formal, dar deosebite ca sens (*preveni* „a avertiza” – *a proveni* „a se trage din”).

Cuvintele aflate în asemenea raporturi se numesc **cuvinte polisemantice** sau **omonime**, **cuvinte sinonime** și, respectiv, **antonime** și **paronime**. Situațiile de mai sus, în primul rând omonimia și sinonimia, demonstrează caracterul sistematic al vocabularului, căci, după cum consideră unii lingviști, baza funcționării unui semn în sistemul limbii stă în capacitatea lui de a se încadra în una din cele două serii: cea a omonimelor și cea a sinonimelor; în măsura în care semnul (complexul sonor fixat în timp) tinde să îndeplinească și alte funcții, în afară de aceea pentru care a fost creat, el devine membru al seriei omonimelor; în măsura în care ceea ce este desemnat de el poate fi exprimat și prin alte semne, el se încadrează în seria sinonimelor. În prima situație este vorba, cum se spune plastic, de **economie** de semne, iar în cea de-a doua parte de **risipă** de semne.

³ Deocamdată, ambii termeni sunt întrebuințați cu același sens.

Înainte de prezentarea acestor fenomene, trebuie precizat că aici se are în vedere numai aspectul lexical, dar că relațiile dintre formă și conținut sunt cu mult mai largi și pot privi și celelalte unități funcționale ale limbii: foneme, morfeme, forme gramaticale și enunțuri, pentru care se folosesc, de exemplu, termenii de omonimie sau sinonimie fonologică, morfematică, paradigmatică (forme sincretice), sintactică sau derivativă (să se vadă valoarea morfemului *-e* în niște *case* – *unei case*, *case frumoase* – *spune* – *să cânte* – sau a formei *student*, în raport cu cazurile și sensul conjuncțiilor și locuțiunilor conjuncționale *că*, *fiindcă*, *deoarece*, *căci*, *pentru că*, *din motiv că*, *din cauză că* etc., ori perechile sinonimice *brădet* – *brădiș*, *voi cânta* – *am să cânt*, *a-și aminti* – *a-și aduce aminte*, *apometru* – *contor de apă* ș.a.), toate acestea fiind necesare în clasificarea categoriilor de cuvinte discutate aici.

1. POLISEMIA ȘI OMONIMIA

S-a arătat mai sus că unitățile lexicele dintr-o limbă nu au totdeauna o valoare semantică unică, ci mai multe sensuri, după unii lingviști un număr nelimitat de sensuri, care nu există independent, în afara contextului, ci numai în context⁴. Cei mai mulți lingviști cred însă că un cuvânt are un sens de bază (general, fundamental, propriu), pe care ni-l reprezentăm independent de context, la auzirea unui cuvânt oarecare, și mai multe sensuri secundare (derivate, particulare, figurate) determinate de context. Capacitatea cuvântului de a avea mai multe sensuri poartă numele de **polisemie** sau **polisemantism**, în opoziție cu starea normală, numită **monosemie** sau **monosemantism**, când unei noțiuni (unui sens) îi corespunde o tranșă sonoră.

Se va ilustra cu următorul exemplu din *DEX*: *ochi* are pentru vorbitorii de limba română sensul de bază de „organ al vederii”, „facultatea de a vedea”, dar și „spațiu liber al unei ferestre în care se montează un geam”, „întindere de apă în formă circulară”, „vârtej de apă”, „copcă în gheață”, „laț”, „orificiu pe partea superioară a unei mașini de gătit (aragaz), pe care se așază vasele pentru a le pune în contact direct cu flacăra”, „mâncare făcută din ouă”, „despărțitură într-o magazie de cereale”, „particulă rotundă de grăsime care plutește pe suprafața unui lichid” etc., cu pluralul masculin *ochi* și cu cel neutru *ochiuri*. Simplificând lucrurile, se poate spune că, în

⁴ Termenul de context se folosește astăzi, potrivit concepției psiholingvistice (Tatiana Slama-Cazacu) cu referire la ambianța social-istorică, situația concretă în care se află vorbitorul și ansamblurile discursive (secvențiale sau sintagmatice) în care se află integrată unitatea respectivă, fiind vorba de un context **idiomatic**, **verbal** și **extraverbal**.

loc să existe pentru fiecare sens câte un cuvânt (câte sensuri, atâtea complexe sonore), se utilizează un singur complex sonor, *ochi*, cel format inițial pe baza relației fundamentale noțiune – cuvânt (sens – complex sonor), care s-a extins ulterior și pentru alte noțiuni, datorită numărului limitat de tranșe sonore existente.

Pe baza asemănărilor lor cu noțiunile vechi, micșorându-se conținutul noțiunii primare, lăsând de o parte unele note caracteristice și reținând numai pe acelea comune cu ale noului obiect ce se cere denumit, se ajunge, astfel, la numeroase sensuri secundare, figurate, cu legături mai mult sau mai puțin vizibile cu sensul originar. În exemplul de mai sus s-au înlăturat unele note de bază, cum sunt: „organ al vederii”, „capacitatea de oglindire prin imagini a lumii exterioare” etc. și s-au reținut notele neesențiale, dar comune cu ale celorlalte obiecte ce trebuiau denumite (forma circulară, caracterul sticlos etc.).

Exemplele următoare pun în lumină un fenomen asemănător, până la un punct identic, cu fenomenul polisemiei, la care se va reveni mai jos, și anume **omonimia**. Cuvântul *omonim* (din fr. *homonyme* < gr. *homos* „egal, la fel” și *onoma*, *onyma* „nume”) este un „cuvânt care are aceeași formă și aceeași pronunțare cu alt cuvânt sau cu alte cuvinte de care diferă ca sens și ca origine”, așa cum rezultă din următoarele exemple: *liliac* „arbust cu flori” (< tc.) – *liliac* „animal mamifer insectivor” (< bg.); *lac* „întindere mai mare de apă stătătoare” (< lat.) – *lac* „preparat lichid obținut prin dizolvare ...” (< germ.), *bancă* „instituție financiară” (< it., fr.) – *bancă* „scaun lung” (< fr.), *a semăna* „a fi asemenea” (< lat. *similare*) – *a semăna* „a pune sămânță în pământ” (< lat. *seminare*) ș.a., unde asemenea este doar formală și întâmplătoare.

Așadar, omonimia înseamnă pronunțarea identică a unor cuvinte diferite ca sens, în timp ce omonimele sunt cuvintele care au aceeași formă cu altele, de care se deosebesc prin sens, sau cuvintele formate din aceleași foneme, dar cu înțelesuri diferite. Ele pot face parte din aceeași categorie lexico-gramaticală, ca în exemplele de mai sus, sau din categorii lexico-gramaticale diferite (*unde?* „în ce loc?” – *unde* „valuri”, *dar* „cadou” – *dar* „însă”). Omonimia este **parțială**, când cuvintele diferite ca sens coincid fonetic numai la unele dintre formele lor (de pildă, diferențierea prin număr): *cap* – *capete* „partea superioară a corpului”, *cap* – *capuri* „partea de uscat care înaintază în mare”, *cap* – *capi* „căpetenie” și **totală**, când coincidența formală se manifestă în întreaga paradigmă a cuvintelor respective (*liliac* – *lilieci*, *liliac* – *lilieci*, *bancă* – *bănci*, *bancă* – *bănci* și toată flexiunea verbelor *a semăna*).

Clasificarea omonimelor în diverse tipuri pornește tocmai de la clasa lexico-gramaticală sau semantică de la care se pleacă, fiind vorba de:

- **omonime lexicale** sau **propriu-zise**, care aparțin aceleiași clase, fiind substantive, verbe etc., cu însușirile de **totale**, dacă identitatea din planul expresiei acoperă toate formele paradigmei (*arie* „melodie” și *arie* „suprafață” cu formele flexionare *arii*, *ariile*, *ariei*, *ariilor*), sau **parțiale** la care coincidența este într-adevăr parțială (*masă* – *mese* „mobilă” < lat. *mensa* și *masă* – *mase* „mulțime compactă de oameni” < fr. *masse*) numai cu singularul identic, uneori diferența flexionară vizând mai mulți termeni omonimi (*corn* – *corni* „arbust sau arbore cu lemnul foarte tare” < lat. *cornus*, *corn* – *coarne* „la animale cornute”, *corn* – *cornuri* „produs de panificație” < lat. *cornu*);

- **omonime lexico-gramaticale**, care sunt totdeauna parțiale, fiindcă prin unele forme paradigmatică aparțin unei clase, prin altele, altei clase (substantivul *duce* – *duci* are formele identice cu verbul *el duce* – *tu duci*, iar *poartă* – *porți* are formele omonime din flexiunea verbală *el poartă* – *tu porți*); unele omonime de acest fel intră concomitent în seria lexicală (parțială sau totală), dar și în seria lexico-gramaticală: substantivul *cer* – *ceri* „arbore înrudit cu stejarul” < lat. *cerrus* și *cer* – *ceruri* „firmament” < lat. *caelum* au forme ce coincid cu ale verbului *a cere* (*cer*, *ceri*); alteori, omonimia lexico-gramaticală vizează mai multe părți de vorbire: *lin* – *lini* „varietate de pește” < bg. *linŭ*, *lin* – *linuri* „vas în care se adună și se storc struguri” < ngr. *linós*, *lin* – *lină* – *lini* – *line*, adjectiv < lat. *lenus*, -a < *lenis*, -e; acestora li se pot adăuga părțile de vorbire reprezentate prin formele *ai*, *de*, *mai*, deosebit de interesante ca jocuri lingvistice;

- **omonime gramaticale** (morfologice, paradigmatică sau forme sincretice) care se manifestă în identitatea formelor paradigmei aceluiași cuvânt și a sensului lexical și în diferențe de valoare gramaticală (*el adună* – *ei adună*, *eu fug* – *ei fug* etc.), problemă care nu interesează strict lexicologia.

Unii lingviști vorbesc și de **omonime onomastice** (*Ion*, *Elena*, *Popescu* etc.) sau **toponimice** (*Slobozia*, *Costești* etc.).

Omonimele se formează prin următoarele fenomene sau cauze:

1. **Identitatea fonetică a unor cuvinte total diferite ca sens, provenite din aceeași limbă sau din alte limbi:**

a) ca rezultat al modificărilor fonetice ale cuvintelor moștenite, deosebite și formal în limba de origine: lat. *carrus* „car” > rom. *car* „car, căruță” – lat. *carius* „vierme care roade lemnul” > rom. *car*; lat. *pilus* „(fir) de păr” > rom. *păr* „păr” – lat. *pirus* „pom” > rom. *păr*; lat. *caelum* „firmament” > rom. *cer* – lat. *quaero* „a solicita” > rom. *cer*; lat. *seminare* „a pune sămânță” > rom. *semăna(re)* – lat. *similare* „a se asemui” > rom. *semăna(re)*; evident că aceste cuvinte nu erau omonime în limba de origine, fiind deosebite și prin sens și prin sunete, dar în limba română s-au confundat din punct de vedere fonetic și au devenit omonime;

b) ca rezultat al întâlnirii în aceeași limbă a unor cuvinte, total diferite ca sens, dar întâmplător cu aceeași formă, provenite din limbi diferite: lat. *branca* „mână, labă” > rom. *brâncă* „a îmbrânci” – sl. *branca* „boală contagioasă, specifică porcilor ...” > rom. *brâncă*; lat. *somnus* „stare fiziologica de repaus a ființelor” > rom. *somn* – rus. *som* „varietate de pește” > rom. *somn* (a intervenit etimologia populară); lat. *casa* „cocioabă” > rom. *casă* „clădire care servește la locuit” – ital. *cassa* „dulap sau lădiță de fier în care sunt ținuti banii, ghișeu unde se fac încasările și plățile” > rom. *casă*; lat. *me(n)sa* „mobilă, mâncare” > rom. *masă* – fr. *massa* „corp solid, compact ..., mărimea lui caracteristică” > rom. *masă* – fr. *masse* (lat. *massa*) „mulțime compactă de oameni” > rom. *masă*; fr. *lame* „foaie subțire de metal” > rom. *lamă* – fr. *lama* „o varietate de mamifer rumegător” > rom. *lamă*; fr. *pat* „situație de șah care duce la remiză” > rom. *pat* – ngr. *patos* „mobilă pe care se culcă omul” > rom. *pat*; fr. *poste* „funcție, slujbă” > rom. *post* – v.sl. *postă* „abținere de la unele alimente prescrise de biserică” > rom. *post*; v.sl. *kitū* (< gr.) „balenă” > rom. *chit* – germ. *kitt* „o pastă folosită pentru fixarea geamurilor în cercevele” > rom. *chit* – fr. *quitte* „achitat de o datorie” > rom. *chit* (în expresia *a fi chit*); ca și în situația anterioară, aceste cuvinte posedă numai identitate fonetică, între ele neexistând nici o apropiere de sens, fiind cuvinte diferite și ca sens și ca origine (unul moștenit din latină și altul împrumutat din alte limbi sau ambele, ori toate trei, împrumutate din alte limbi);

c) ca rezultat al evoluției spre același complex sonor, în cursul evoluției aceleiași limbi: lat. *clarus*, -a > rom. *chiar*, *chiară* „limpede” (primul s-a păstrat ca adverb, iar al doilea în expresia *apă chiară*); sub influența turc. *kör* „orb”, mai nou în limba română, *chiară* a devenit *chioară*, din care cauză există astăzi omonimia între cuvintele *chioară* „fără un ochi” (în sintagma *femeie chioară*) și *chioară* „limpede, diluată” (în expresia *apă chioară*); lat. *incendio*, -are, -cendi, -censum „a aprinde, a da foc” > rom. *încinde*, iar lat. *incingo*, -ere, -cingi, -cinctum „a încinge” > rom. *a încinge*; prin atracția paronimică, prin omonimia formelor de participiu (*încins*), primul verb s-a transformat din *încinde*, în *încinge* „a arde”, devenind omonim cu *încinge* „a înfășura mijlocul”.

2. Identitate fonetică realizată pe bază de derivare, ca urmare a coincidenței formale dintre un cuvânt primar și un derivat, dintre derivate de la cuvinte diferite sau cu sufixe diferite:

- omonimie între un cuvânt primar și un derivat: lat. *pecora*, -rius > rom. *păcurar* „cioban”, iar rom. *păcură* + sufixul de agent -ar > *păcurar* „vânzător de păcură”;

- omonimie între derivate de la cuvinte diferite sau de la cuvinte omonimice cu același sufix sau cu sufixe diferite ori cu valori diferite:

secerătoare (pl. *secerători*) „mașină de recoltat” (< *secera* + suf. (ă)tore) – *secerătoare* (pl. *secerătoare*) „persoană care secără” (< *secera* + (ă)tor); *fluieraș* „fluier mic” (< *fluier* + suf. diminutival -aș) – *fluieraș* „cântăreț din fluier” (< *fluiera* + suf. de agent -aș); *acar* „cutie în care se țin acele” (*ac* + suf. instrumental -ar) – *acar* „macagiu” (< *ac* „macaz” + suf. de agent -ar).

3. Divergență de sens, multiplicarea înțelesurilor unui cuvânt în cursul evoluției limbii, având ca rezultat crearea de cuvinte polisemantice sau omonimice prin:

- adăugarea unui sens nou, derivat, alături de sensul fundamental, datorită incapacității limbii de a crea noi tranșe sonore pentru noțiunile nou create, pornindu-se de la o metaforă și de la alte procedee lexico-gramaticale cu valoare stilistică; este vorba despre operația de „generalizare a noțiunii”, de lărgire a sferei unei noțiuni prin extinderea ei asupra unui cerc mai mare de obiecte, pe bază de asemănări și asociații de idei: *gură* „cavitate bucală”, dar și „vorbă”, „ființă de hrănit”, „orice fel de deschizătură” etc., prin trecerea unora dintre notele caracteristice asupra altor obiecte asemănătoare; *ciupercă* înseamnă nu numai „plantă criptogramă”, ci și „obiect de lemn în formă de ciupercă pe care se cârpește ciorapul”, ca și „pălărie veche, mototolită și turtită”; la fel cuvinte ca: *ochi*, *capră*, *cal*, *coadă* etc.;

- împrumutarea la aceeași dată sau la date diferite a unui cuvânt cu mai multe sensuri, simțite de vorbitori ca fiind cuvinte omonime, prin pierderea unei verigi semantice: *calcul* (pl. *calcule*) „operație matematică” – *calcul* (pl. *calculi*) „concrețiune de pietre formată accidental în anumite organe ale animalelor” < fr. *calcul* (lat. *calculus*); *vapor* (pl. *vapoare*) „navă” < ngr. *vapori* – *vapor* (pl. *vapori*) „abur” < fr. *vapeur* (lat. *vapor*);

- calchierea unui termen străin, procedeu prin care se atribuie cuvântului din limba maternă, al cărui sens fundamental coincide cu sensul fundamental al cuvântului străin, sensul derivat al acestuia; pe lângă sensul de „masculul caprei”, rom. *țap* are și sensul de „pahar special de bere, cu capacitatea de 300 ml.”, împrumutat din germ. *Bockbier* care are și cel de al doilea înțeles; rom. *foaia* (< lat. *folia*), capătă și sensul de „ziar, revistă” prin calc după cuvintele germ. *Blatt* sau fr. *feuille*, care are sensul fundamental de „frunză” și sensul derivat de „ziar”; prin conversiune – *mititel*, *trandafir*, în denumirea unor produse alimentare.

Rezultă din cele de mai sus că omonimia este un fenomen sincronie provocat de procese diacronice, determinate de cauze fonetice, de împrumuturi, de derivare și de necesitatea firească a diversificării sensurilor.

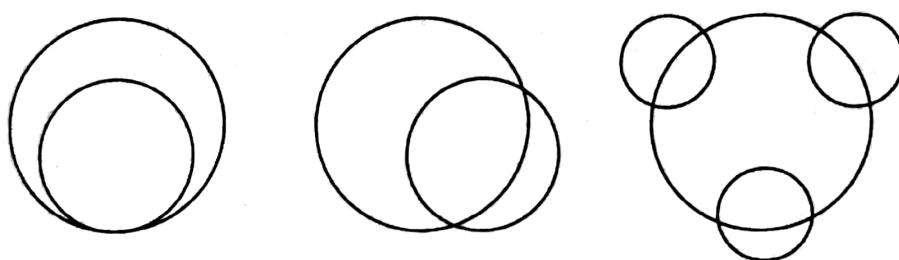
O problemă care se cere imediat clarificată este aceea a **raporturilor dintre omonimie și polisemie**, termeni folosiți până acum cu același înțeles.

Polisemia a fost definită drept „capacitatea cuvântului de a avea mai multe sensuri”, iar omonimia ca „pronunțarea identică a unor cuvinte diferite ca sens”, ceea ce arată că ambii termeni se referă în ultimă instanță la același proces sincron. Sunt lingviști (de ex. S. Karcevskiy) care identifică cuvintele polisemantice cu cuvintele omonime, considerând un omonim orice sens al cuvântului rezultat din extinderea sensului unui cuvânt pentru a denumi obiecte și fenomene noi (ca în diferitele sensuri ale lui *ochi*). Alții cred că se poate vorbi de omonimie numai atunci când două sau mai multe cuvinte diferite inițial, ca înțeles și ca sunete, deci cu etimologii distincte, ajung să aibă forme identice (lat. *seminare* și *similare* > rom. *semăna*; lat. *casa* și it. *cassa* > rom. *casă*). Aceasta este opinia lui J. Gilliéron, care dă ca exemplu pentru omonimie grupul sonor francez [ver], comun unor cuvinte total diferite ca înțeles și cu origine diferită: *ver* < lat. *vermis*, *vert* < lat. *viridis*, *vair* „blană de veveriță” < lat. *varius* „împeștriat”, *verre* < lat. *vitrum* și *vers* < lat. *versus* etc. Pentru cuvintele polisemantice folosește termenul de **hipertrofieri** sau **pletoră semantică**, iar pentru cele de mai sus recurge la **omofone**.

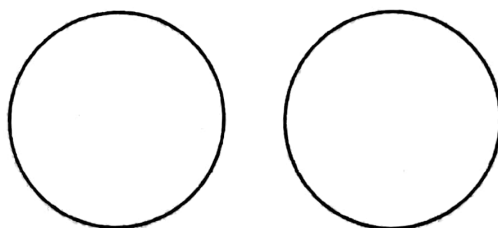
Dacă în primul caz este vorba de o lărgire nejustificată a sferei termenului omonimic, iar în al doilea de o restrângere exagerată, practic fiind socotite omonime numai cuvintele diferite ajunse la identitate fonetică în cursul evoluției limbii, opinia cea mai răspândită astăzi respinge aceste puncte de vedere extremiste. Pornindu-se de la cele trei cazuri diferite care au provocat-o, se consideră că omonimia nu este un fenomen specific numai cuvintelor care provin din etimoane deosebite, după cum nici polisemia nu este caracteristică cuvintelor care provin dintr-un singur etimon. Limita dintre omonimie și polisemie este determinată de diferențele semantice dintre cuvinte, de absența, în cadrul omonimei, și de prezența, în cadrul polisemiei, a unei **verigi semantice** intermediare între sensurile exprimate de același corp sonor, prin mecanismul asociației de idei (Al. Graur, Paula Diaconescu). Problema delimitării nu se pune pentru complexe sonore cu etimoane diferite, numite de Ch. Bally „omonime etimologice”, ci pentru cuvintele care au aceeași origine și au dezvoltat o multiplicitate de sensuri, adică „omonime semantice”. Nu se pune nici pentru omonimele parțiale, care nu pot fi confundate cu cuvintele polisemantice, deoarece delimitarea se face, în afara criteriului semantic, pe baza unor indici gramaticali de gen, număr și caz la substantiv, diateză la verb: *ochi* – *ochi* și *ochi* – *ochiuri*, *cap* – *capi*, *cap* – *capete* și *cap* – *capuri*, *colț* – *colți* și *colț* – *colțuri*, *secerătoare* – *secerători* și *secerătoare* – *secărătoare*, *unei luni* și *unei lune*, *a uita* și *a se uita* etc. Și în asemenea cazuri criteriul semantic rămâne obligatoriu, fiindcă nu toate deosebirile formale au ca efect omonimia: *muncitor*, folosit ca substantiv, nu este un cuvânt independent, deci omonim față de *muncitor*,

folosit ca adjectiv; nu există omonimie nici în seriile: *chibrite* – *chibrituri*, *colindă* – *colind*, *lucru* – *lucrez*, *mânc* – *mănânc*, *chiui* – *chiuiesc*, deoarece au același sens, nu sunt cuvinte diferite, ci variante ale aceluiași cuvânt.

Criteriul semantic rămâne fundamental și unic pentru omonimele totale, provenite din divergența sau multiplicitatea sensurilor. În timp ce un cuvânt polisemic își păstrează identitatea, întrucât sensurile lui se atrag unul pe altul în mintea vorbitorilor pe baza sensului fundamental, care constituie veriga lor de legătură, către care converg celelalte sensuri (să se vadă sensurile diferite ale cuvântului polisemic *gură*, pe baza legăturii dintre noțiunile reprezentate de sensuri și pe bază de context, în: *mănânc cu gura*, *bun de gură*, *gura lumii*, *gura cămășii*, *gura sobei*, în toate fiind prezent și sensul fundamental), cuvintele omonime sunt diferite semantic, veriga de legătură s-a rupt și nu se mai poate stabili nici un fel de apropiere între sensurile diferite ale aceluiași cuvânt (de exemplu, în cuvântul *broască*, sensurile „animal batracian”, „mecanism de închidere”, „unealtă cu care se desfac burlanele”, „plantă exotică” nu mai sunt legate și se ajunge la patru cuvinte omonime). Pentru cuvintele polisemantice, sferile sensurilor ar putea fi reprezentate astfel:

în timp ce la omonime nu mai există nici un fel de relație semantică:

Foarte plastic reprezintă grafic aceleași relații lingvistul rus Abaev: Δ **cuvânt polisemic**, $\parallel$ **omonime etimologice**, la care cunoscutul lingvist Budagov adaugă schița omonimelor semantice dezvoltate din polisemie: Δ .

Trebuie spus că, uneori, este dificil să se facă deosebirea între un cuvânt polisemic și omonime, întrucât asocierea de idei, găsirea verigii semantice intermediare constituie un factor subiectiv, greu de sesizat. Unii vorbitori de limbă română pot găsi legătura care unește sensurile diferite ale omonimelor *lună* „astru, satelit al pământului” și *lună* „interval de timp egal

cu a douăsprezecea parte dintr-un an”, iar alții nu, deși se pornește de la un singur etimon (lat. *luna*). Și mai greu este de descoperit veriga de legătură în cazul omonimelor *vapor* „navă” – *vapor* „abur” sau *calcul* „socoteală” – *calcul* „piatră”, diferențiate și morfologic, deși o legătură inițială există: *va-poarele* sunt puse în mișcare cu *vapori*, *calculele* matematice se leagă de *calculi*, prin aceea că la început „socoteala” se făcea cu „pietricele”. Între diversele sensuri ale lui *broască*, legăturile sunt ca și inexistente pentru vorbitorii actuali.

Discuția de mai sus permite diferențierea mai exactă a diversilor termeni creați în legătură cu polisemia și omonimia: cuvânt polisemantic, omonim, omofon, omograf, toți termeni științifici pătrunși în limba română ca neologisme de origine franceză și formați, ca marea majoritate a cuvintelor internaționale, pe baza unor elemente grecești.

Cuvintele polisemantice (gr. *polys* „mult” și *semaino* „arăt”) sunt cuvintele care, în opoziție cu cele monosemantice, posedă capacitatea de a avea mai multe sensuri, după părerea unora un cuvânt având o infinitate de sensuri, după părerea generală un sens fundamental sau propriu și mai multe sensuri derivate sau figurate, rezultate din context și formate de regulă prin mijloace interne, de la un cuvânt de bază, prin operația de „generalizarea noțiunii” (a se vedea exemplele: *număr*, *gură*, *ochi*, *capră*, *coadă* etc.).

Omonimele (gr. *homós* „egal, la fel” și *onoma*, *onyma* „nume”), sunt, în sens larg, cuvinte polisemantice, adică cuvinte caracterizate printr-o pluralitate de sensuri, iar în sens mai restrâns, potrivit și semnificației etimologice, cuvinte diferite, deosebite ca sens, dar cu aceeași formă, cu același complex sonor (*broască*, *cap*, *corn*, *lună*, *calcul*, *vapor*). Ele au luat naștere, ca și cuvintele polisemantice, printr-o întrebuintare metaforică, prin „generalizarea noțiunii”, înlăturându-se unele note, chiar esențiale, și reținându-se numai notele comune. Aceste cuvinte au același etimon, sunt tratate în dicționare la același articol, dar pentru mulți vorbitori veriga de legătură s-a rupt și le simt drept cuvinte diferite, diferențiate adesea și morfologic (aici intră toate omonimele parțiale și o bună parte dintre omonimele semantice totale).

Omofonele (gr. *homós* „egal, la fel” și *phoné* „sunet”) sunt cuvintele identice ca formă și ca pronunțare cu alte cuvinte de care diferă însă ca sens și ca origine. Ele sunt „omonimele etimologice” despre care vorbea Ch. Bally și singurele omonime pe care le-a admis J. Gilliéron. Între ele nu există apropiere de sens, ci numai identitate formală, explicabilă prin evoluție fonetică și prin împrumutări din alte limbi. În dicționare, sunt tratate ca articole aparte (*corn* „arbore” – *corn* „la animale” și „mâncare”, *păr* „pom” – *păr* „plete”, *dar* (subst.) – *dar* (conj)). Uneori, termenul de omofon se folosește numai în legătură cu unitățile fonetice care se pronunță în același mod, fără a se scrie însă identic: *unsoare* – *un soare*, *neam* – *ne-am*, *la* – *l-a*, sau

– *s-au*, iar alteori se preferă termenul mai general de omonim pentru toate categoriile de omofone.

Omografele (gr. *homós* „egal, la fel” și *graphie* „scriere”) sunt cuvintele care se scriu la fel, dar diferă în pronunțare, de obicei prin accent: *măsa* – *masă*, *dêși* – *deși*, *snópi* – *snopí*, *cópii* – *coplí*, *óchi* – *ochí*, *comédie* – *comedie*, *compânie* – *companie*, *țarina* – *țarina* etc.

Ultima chestiune privește **rolul omonimiei în limbă**. Se apreciază că fenomenul omonimiei are consecințe negative, în sensul că îngreuiază comunicarea și provoacă confuzii pentru vorbitori. După expresia folosită de creatorul geografiei lingvistice, J. Gilliéron, omonimia este cea mai gravă boală a cuvintelor, constituind cauza principală a dispariției cuvintelor din limbă. El a ilustrat acest principiu cu termenii care denumesc „pisica” și „cocoșul” în unele dialecte din sudul Franței⁵: lat. *cattus* „pisică” > fr. *gat*, iar lat. *gallus* „cocoș” > fr. *gat*, ajungându-se la o omonimie insuportabilă, deoarece noțiunile denumite prin *gat* fac parte din aceeași sferă semantică; pentru înlăturarea omonimiei, *gat* „cocoș” a fost înlocuit cu *vicaire* „popă”, pe baza unei metafore cu sens ironic creată anterior, *gat* desemnând astfel numai „pisica”; este adevărat că s-a creat o nouă omonimie, de natură semantică, între *vicaire* „popă” și *vicaire* „cocoș”, dar aceasta este suportabilă.

Având în vedere tocmai dificultățile pe care le provoacă omonimele în limbă, unii cercetători au explicat prin omonimie restrângerea folosirii lor în limbă (slăbirea poziției în sistemul vocabularului) și chiar dispariția în cursul evoluției limbi române, a unor cuvinte existente, înlocuite din această cauză cu altele, cum par a dovedi exemple ca: *arat* „plug de lemn” (< lat. *aratrum*), înlocuit cu *plug*, de origine slavă, pentru a evita omonimia dintre *arat* „plug” – *arat* (participiul verbului *a ara*); *păcurar* „oier” (< lat. *pecorarius*), substituit de *cioban*, de origine turcească, din cauza omonimiei insuportabile dintre *păcurar* „oier” și *păcurar* „vânzător de păcură”, derivat din *păcură* + suf. de agent *-ar* (cum observă S. Pușcariu⁶, *cioban* a pătruns în special în regiunile în care industria țiteiului era mai dezvoltată, iar *păcurar* a rămas ca regionalism în celelalte zone, de pildă în Transilvania); *sân* „sănătos” (< lat. *sanus*), dispărut și înlocuit prin derivatul *sănătos* (< lat. *sanitosus*, *sanus*), datorită omonimei cu *sân* „parte a corpului” (< lat. *sinus*); *ai* „usturoi” (< lat. *alium*), din cauza coliziunii omonimice cu *ai* (pers. a II-a sg., ind., prez. a verbului *a avea*), înlocuit în cea mai mare parte a țării cu

⁵ Vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, 1961, p. 48-49, unde se face și aprecierea că fenomenul omonimiei este foarte răspândit în franceză, datorită structurii și evoluției sale fonetice.

⁶ S. Pușcariu, *Limba română*, I, 1941, p. 201.

usturoi, derivat din verbul *a ustura* (< lat. *ustulare*) cu sufixul *-oi* (să se vadă hărțile cuvintelor *cioban* și *usturoi*).

Prin omonimie, I.A. Candrea⁷ justifică dispariția din limba română a multor cuvinte din limba latină, care în mod normal ar fi trebuit să existe: *callum* > rom. *cal* „bătăură” – *cal* „cal” (< lat. *caballus*); *alae* > rom. *are* „aripi” – *are* (formă verbală de la *a avea*); *carus* > rom. *car* „scump, drag” – *car* „căruță” (< lat. *carrum*); *solus* > rom. *sor* „singur” – *sor* „soră” (< lat. *soror*); *secare* > rom. *seca* „tăia” – *seca* „a usca” (< lat. *siccare*)⁸. Este însă nevoie de circumspecție, asemenea explicații putând fi total acceptate numai când sunt testate omonimele dispărute, când a existat o coliziune omonimică și când omonimia nu putea fi suportată de limbă.

Realitatea lingvistică actuală dovedește că nu trebuie exagerat în privința greutăților din comunicare provocate de omonimie, că fenomenul există și nu poate fi evitat. Vorbitorii unei limbi acceptă omonimele și sunt conștienți de existența lor, așa cum rezultă din unele jocuri de cuvinte („seamnă, dar nu răsare”, „suntem chit, nu balenă”, „m-a luat de păr, să scuture pere”), folosite pentru a arăta că cele două sensuri sunt distincte și că nu există nici un fel de asemănare între obiecte presupuse a fi identice. La urma urmei, cum s-a văzut mai înainte, cuvintele nu sunt folosite izolat în comunicare, ci în contexte lingvistice și în contexte de situații, pe baza cărora se pot stabili în mod precis sensurile ce le sunt atribuite. Mai mult, se apreciază că omonimia consolidează poziția cuvintelor în limbă, complexe sonore cu mai multe sensuri având mai multă stabilitate, așa cum dovedește mai ales situația cuvintelor polisemantice și a omonimelor semantice (capacitatea cuvântului de a avea mai multe sensuri constituie un criteriu de încadrare a lui în fondul principal al limbii sau în vocabularul reprezentativ).

Dar nici această afirmație nu trebuie împinsă prea departe, deoarece ea este în contradicție cu teza potrivit căreia unei noțiuni îi corespunde în limbă un alt cuvânt, un complex sonor diferit. Faptele lingvistice dovedesc că vorbitorii încearcă și adesea reușesc să înlăture omonimia care îngreuiază procesul de comunicare și duce la confuzii. Numai așa, prin contradicția dintre economia și abundența de semne, dintre omonimie și sinonimie, se poate explica de ce au dispărut multe cuvinte omonime și de ce s-au creat așa-zisele omonime parțiale.

⁷ I.A. Candrea, *Cuvinte latine dispărute din limba română* (curs), 1932.

⁸ Al. Graur, *Fondul principal al limbii române*, apreciază că „lucrul nu e prea verosimil, căci ar fi de așteptat să dispară cel de-al doilea omonim, mai nou și mai puțin important”, p. 61.

Mijloacele folosite de limbă pentru a înlătura omonimia sunt următoarele:

a) folosirea unui cuvânt într-un anumit context lingvistic și de situații (*coadă*) cu specificarea contextuală a valorii semantice, cerință valabilă nu numai pentru omonimie, ci și pentru orice cuvânt întrebuințat în limbă;

b) trecerea unor cuvinte în vocabularul pasiv și înlocuirea unuia dintre omonime sau a amândouă prin alte cuvinte **sinonime**, **împrumutate** din alte limbi sau formate ca derivate, sau compuse: *a ama* – *a iubi*; *păcurar* – 1. *cioban*, *oier*, *mocan* și 2. *găzar*; *buni* – *bună*, *bunic* – *bunică*, *tata mare* – *mama mare*, *tataie* – *mamaie*;

c) diferențierea formei identice a omonimelor prin procedeul derivării: omonimia dintre *porumb* „plantă din familia gramineelor” și *porumb* „pasăre din familia columbaceelor” (< lat. *palumbus*) a fost înlăturată în primul rând prin sinonimie (*porumb* – *cucuruz* – *păpușoi*, *porumb* – *golumb* – *hulub*) și în al doilea rând prin crearea derivatului *porumbel* în Muntenia, adică în zona în care „plantei” i se spune *porumb*, cuvintele *porumb* – *porumbel* nemaifiind astfel omonime (să se vadă hărțile *porumb* și *porumbel*); la fel omonimia dintre *vară* și *verișoară*;

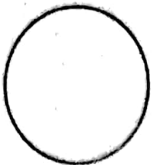
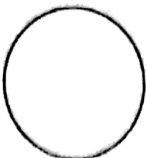
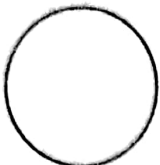
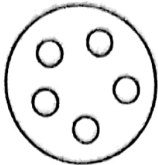
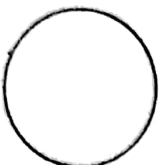
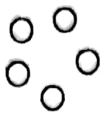
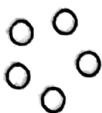
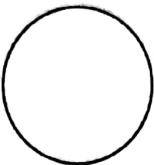
d) diferențierea morfologică: *cap*, *capi* – *capete* – *capuri*; *colț*, *colți* – *colțuri*; *cocoș*, *cocoși* – *cocoașe*; *corn*, *corni* – *coarne* – *cornuri*; *ochi*, *ochi* – *ochiuri*; *cer*, *ceri* – *ceruri* – *cerem*; *vapor*, *vapori* – *vapoare*; *bucată*, *bucăți* – *bucate*; *carne*, *cărnii* – *cărnuri*; *argint*, *arginți* – *arginturi*; *lună*, *luni* – *lune*; *uita* – *a se uita*;

e) adăugarea unor determinative pe lângă unul dintre omonime: *pătlăgea roșie* sau *vânăță*; *mere* „fructe” – *m(i)ere* de albine; *chiper* „ardei” – *chiper negru* „piper”, *făină* „de grâu” – *făină de păpușoi* „mălai” etc.

2. SINONIMIA

Sinonimia reprezintă, în sistemul unei limbi, fenomenul oarecum opus omonimiei. În timp ce omonimia (polisemia, omofonia, cu precizările terminologice făcute) presupune identitatea de semne pentru funcții diferite, sinonimia are în vedere tocmai aspectul invers, acela al exprimării unei funcții prin semne diferite, vizând cealaltă tendință importantă a limbii.

Recurgând la reprezentările grafice, relațiile dintre **formă** și **conținut**, în cadrul acestor procese, s-ar putea imagina astfel:

Complex sonor	Conținut	
		Cuvinte monosemantice
		Cuvinte polisemantice
		Cuvinte omonime și omofone
		Cuvinte sinonime

Sinonimul (fr. *synonyme* < gr. *syn* „cu” și *onoma*, *onyma*) este definit, după DEX, s.v., „cuvânt, expresie, afix etc. care are același (sau aproape același) înțeles cu alt cuvânt, cu altă expresie, cu alt afix etc.”. Mai simplu, uzând de apropierea care se face de omonime, sinonimele sunt cuvintele echivalente ca sens cu altele (semnifică același denotat) sau, cum se definesc în mod curent în manualele școlare, cuvintele diferite ca formă care au același sau aproximativ același înțeles. Deci, „aproximativ” se referă la sens, un concept nu prea bine conturat, astfel încât nu se știe cât de mare sau cât de mică este aproximația care trebuie să permită reținerea unei însușiri comune dintr-un număr de cuvinte cu înțeles asemănător și neglijarea altora. Identificarea referentului la care se referă două sau mai multe sinonime reprezintă punctul central al recunoașterii lor, dar operația aceasta nu este posibilă decât în context, adică într-un enunț încadrat în aceeași variantă funcțională a limbii, în același stil sau variantă de limbaj. De aceea, în unele lucrări⁹, sinonimele sunt definite ca acele „cuvinte care, desemnând aceeași clasă de obiecte și exprimând aceeași noțiune, diferă, în majoritatea cazurilor, fie prin nuanțe stilistice și emoțional – expresive, fie prin nuanțe semantice, fie prin toate aceste tipuri de nuanțe”. Această definiție prezintă avantajele că privește sinonimia prin raportarea la relația fundamentală din limbă (*noțiune – cuvânt*) și că are în vedere numeroasele variante sau stiluri ale diasistemu-

⁹ Vezi Marin Bucă, *Probleme ale sinonimiei lexicale* (rezumatul tezei de doctorat), Tip. Universității din Timișoara, 1969, p. 2.

lui, precum și funcția expresivă a limbii, în afara funcției esențiale, de comunicare. Marea bogăție de sinonime din limba noastră reflectă asimilarea continuă a numeroase cuvinte provenite din contactul cu alte limbi (slave, maghiare, turcești, neogrecești) și, în ultimele două secole, cu limbile românice, ceea ce a contribuit la roromanizarea limbii române, la îmbogățirea și modernizarea vocabularului, inclusiv la dezvoltarea unei sinonimii foarte puternice, fapt evidențiat de acei lingviști străini care au studiat limba română (Alf Lombard).

În privința tipurilor de sinonime, clasificarea cea mai cunoscută este aceea în:

- **sinonime lexicale totale (absolute, perfecte, autentice, propriu-zise)** între un cuvânt vechi, popular, familiar și un cuvânt literar din limba română standard (*curechi-varză, ai-usturoi*) sau între termenii tehnici și numirile populare (*cupru-aramă, fontă-tuci, antrax-dalac*), în număr relativ redus;

- **sinonime lexicale parțiale sau relative**, relația de sinonimie stabilindu-se între cuvintele vechi (moștenite sau împrumutate) și cuvintele intrate ulterior în limbă, adesea neologisme (*trimite-expedia, șovăire-ezitare, începător-debutant*), acestea fiind sinonimele cele mai numeroase din limba română, folosite cu predilecție în dicționarele explicative pentru definirea cuvintelor;

- **sinonime lexicale aproximative**, întâlnite mai ales în stilul beletristic și bazate pe valoarea conotativă a cuvintelor, pe forța lor figurată și metaforică (*cuibar de ape = copcă, vârtej* – Eminescu) numărul acestora fiind practic imposibil de determinat.

În ultima vreme, aceste tipuri de sinonime se completează, cum se vede și din definiția din *DEX*, și cu alte categorii derivând din celelalte compartimente ale limbii și anume:

- **sinonimia afixală** (prefixală și sufixală), în cazul când afixele au aproximativ aceeași valoare semantică (*inestetic-neestetic, băiețaș-băiețel*);

- **sinonimia frazeologică**, când raporturile de sinonimie se realizează la nivelul unităților frazeologice (*a spăla putina- a o lua la sănătoasa, a-și ieși din minți- a o lua razna, cu luare aminte- cu băgare de seamă*);

- **sinonimia lexico-frazeologică**, în situația când relația de echivalență se stabilește între un cuvânt care formează o unitate frazeologică (*sputnic – satelit artificial, vitriol – acid sulfuric, a împinge – a da brânci, regret – părere de rău*)¹⁰.

Din aceste clasificări rezultă și **modul cum au luat naștere sinonimele**, în principal vorbindu-se de mijloace externe și mijloace interne:

¹⁰ Cf. Th. Hristea, *Sinteze de limba română*, 1984, Editura Albatros, București, p. 32-38.

a) **Mijloacele externe** se referă, în general, la împrumuturi din alte limbi. În cele mai multe cazuri, sinonimele au luat naștere datorită bilingvismului, adică datorită folosirii de către aceiași vorbitori a doua limbi diferite, cum este cazul perioadei de simbioză română-slavă, în care situație, alături de termenul latin, s-a instalat în limbă și termenul slav corespunzător: *sân(t)* – *sfânt*, *nea-omăt* – *zăpadă*, *muiere* – *nevestă*, *cuteza* – *îndrăzni*, *vin-deca* – *lecu* – *tămădui*.

S-au creat apoi sinonime și ca urmare a contactului obișnuit dintre limbi, limitat la cunoașterea unei limbi străine numai în anumite arii teritoriale, din care cuvintele împrumutate au pătruns în limba comună sau au rămas numai în graiul respectiv, ca în cazul influențelor maghiare, turcă, bulgară, polonă, sârbă, ucraineană, germană, rusă, exercitate asupra limbii române: *vopsea* (< rom. *vopsi*, < bg. *vapsam*, < mgr.), *boia* (< tc. *boya*), *farbă* (< germ. *Farbe*), *feșteală* (derivat cu sufixul *-eală* de la *fești*, „vopsi” < magh. *festeni*).

Există și situația în care sinonimele au apărut în urma cunoașterii unei limbi străine de către un număr redus de oameni, care, grație poziției lor sociale, exercită o influență puternică asupra celorlalți. De această natură sunt împrumuturile de origine latino-romanică, în special franceze, pătrunse în ultimele două secole mai întâi în anumite stiluri ale limbii literare, apoi în limba literară, considerată în ansamblu și, de aici, datorită prestigiului de care se bucură, în limba comună, dând naștere unui număr mare de sinonime: *nădejde* – *speranță*, *trup* – *corp*, *asuda* (*năduși*) – *transpira*, *veac* – *secol*, *buche* – *literă*, *obștesc* – *comun*, *slobozenie* – *libertate* etc.

Așadar, prin împrumuturi, pe lângă termenul deja existent, s-a impus în limbă și sinonimul său, un cuvânt care desemna aceeași clasă de obiecte, dar care s-a diferențiat semantic sau stilistic.

Strâns legat de acest mijloc este și procedeul normal al introducerii în limbă a unor cuvinte noi care denumesc obiecte noi, asemănătoare cu altele mai vechi, sau obiecte perfecționate. De multe ori cuvintele intră în limbă o dată cu obiectele desemnate și o vreme numele noi coexistă cu cele vechi provocând sinonimia, chiar dacă noțiunile se suprapun perfect. Când noul obiect se impune în dauna celui primitiv, sinonimia se pierde. Un exemplu de acest fel ni-l oferă sinonimele *arat* (lat. *aratrum*) și *plug* (v.sl. *plugu*). Românii făceau agricultură și înainte de venirea slavilor, cum atestă menținerea în limbă a numelor unor plante cultivate (*grâu*, *mei*, *orz*, *secară*), arând pământul cu *aratul*, dar la slavi a fost cunoscut *plugul*, o unealtă perfecționată. Cele două cuvinte au coexistat ca sinonime, deși sinonimia nu era perfectă, deoarece *aratul* era numele uneltei primitive „de lemn”, iar *plugul* al uneltei perfecționate din „fier”. Aceste termen s-a impus cu timpul, în dauna celui mai vechi, care desemna un obiect ce nu-și mai

găsea întrebuințare și, în plus, intrase în coliziune sinonimică cu unele forme ale verbului care exprima acțiunea (ara-arat). Este de presupus că pe această cale au dispărut din limba română urmașii unor cuvinte latine cum sunt *catena* „lanț”, *martellus* „ciocan de fier” înlocuite de bg. *lanec* și, respectiv, v.sl. *cekanti*, care reprezentau numele unor unelte perfecționate (pentru *ciocan* se folosește ca sinonim parțial cuvântul *mai* < lat. *malleus* ”ciocan, mai, topor”, cu sensul de „ciocan de lemn”, întrebuințat de români în construcțiile lor primitive, până în momentul când construcțiile s-au perfecționat și maiul a fost înlocuit aproape în întregime cu ciocanul; dispariția cuvântului trebuie pusă în legătura și cu omonimia insuportabilă cu adv. *mai*, subst. *mai* „nume de lună”).

b) Mijloacele interne au în vedere, pe de o parte, derivarea, iar pe de altă parte transferul cuvintelor dintr-o variantă în alta a limbii comune în cadrul procesului permanent de îmbogățire a vocabularului unei limbi.

Prin derivare se ajunge ca unele cuvinte diferite parțial, și anume prin sufixele sau prefixele lor, să devină aproximativ sinonime, deoarece afixele respective nu provoacă schimbări mari de sens: *băiețaș* – *băiețel* – *băiețan* – *băiețandru*, *păhărel* – *păhăruț*, *tineret* – *tinerime*, *brădet* – *brădiș*, *cules* – *culegere*, *construire* – *construit* – *construcție*, *greș* – *greșeală*, *doctoră* – *doctoriță*, *păsărea* – *păsărică*, *curăța* – *curăți*, *patinor* – *patinator*, *arătanie* – *arătare*, *imoral* – *nemoral* – *amoral*, *ultraelegant* – *supraelegant* – *extraelegant*, *farda* – *înfarda*, *plimba* – *împlimba*, *cruci* – *încrucți* etc.

În privința transferării cuvintelor dintr-o variantă în alta a limbii, pe axa orizontală sau verticală, se constată cu ușurință răspândirea cuvintelor din unele graiuri în alte graiuri, din graiuri în limba comună sau în limba literară, ca și din limba literară în graiuri sau stilurile limbii literare. Iată o listă cu asemenea sinonime, unele dintre ele fiind reținute de dialectologi ca termeni caracteristici pentru unul din subdialectele limbii române: *băiat* (muntean) – *prunc* (crișean) – *cocon* (maramureșean); *burtă* (muntean) – *pântece* (moldovean) – *foale* (bănățean); *ciupi* (muntean) – *pișca* (moldovean) – *pișcura* (bănățean) – *pișiga* (crișean); *porumbel* (muntean) – *hulub* (moldovean) – *porumb* (ardelean) – *golumb* (bănățean) și apoi sinonimele mai cunoscute *cioban* – *păcurar* – *mocan*, *zăpadă* – *nea* – *omăt*, *varză* – *curechi*, *straie* – *haine* – *țoale*, *oleacă* – *puțin* – *nițel* – *o țără*, *dovleac* – *bostan*, *pepene* – *lubeniță*, *nasture* – *bumb*, *prună* – *perjă*, *pisică* – *mâță*, *cearșaf* – *prostire* – *lepedeu*, *albie* – *balie* – *copaie* – *covată*, *coșciug* – *sicriu* – *racă* – *ladă* – *copârșeu* etc.

Folosind mijloacele amintite, limba română, în cursul istoriei sale, datorită condițiilor de formare și de dezvoltare, și-a creat o sinonimie foarte bogată și foarte variată și posedă astăzi un număr impresionant de sinonime

pentru denumirea anumitor obiecte, procese, calități ale acestora și ale relațiilor dintre ele, dar mai ales pentru obiecte.

Unele considerații aparte asupra sinonimelor din limba noastră se impun, în primul rând în legătură cu sinonimele dialectale.

Dacă se iau cuvintele de tipul: *varză* – *curechi*, *burtă* – *pântece* – *foale* ș.a. la nivelul diasistemului, al limbii comune, ele pot fi considerate sinonime. Întrucât însă asemenea cuvinte aparțin limbii populare și anume variantelor regionale, înseamnă că sunt zone unde este cunoscut doar unul dintre cuvintele socotite sinonime și în acest caz nu se mai poate vorbi de sinonimie. Pentru vorbitorii munteni, cuvintele: *burtă*, *varză*, *prune*, *cioban* etc. nu posedă sinonimele *foale*, *curechi*, *perje*, *păcurar* etc., pentru simplul motiv că aceste cuvinte nu există în graiul lor.

În acest fel nu se anulează, totuși, existența sinonimelor la nivelul graiului, deoarece, în zonele de tranziție de la un grai la altul, vorbitorii cunosc, cum atestă hărțile lingvistice, cuvintele din ambele graiuri ce se interferează, ele fiind deci în raport de sinonimie (ex. *varză* și *curechi* în estul Munteniei și sudul Moldovei). Mai mult încă, datorită influenței limbii literare, alături de cuvântul regional se instalează și corespondentul literar formând astfel o serie sinonimică. Acolo unde se folosește cuvântul *cucuruz* pentru *porumb*, începe să se folosească din ce în ce mai mult termenul *porumb*, sub presiunea limbii literare. La fel, se creează la nivelul dialectelor seriile sinonimice: *păpușoi-porumb*, *mălai-porumb* sau *făină de păpușoi-mălai*, *făină de cucuruz* – *mălai* (*făină de porumb*) etc¹¹. Se întâmplă chiar ca, până la urmă, coexistența dintre cele două cuvinte și, deci, sinonimia să fie înlăturate în favoarea reprezentantului limbii literare sau al limbii comune în general, ca în cazul sinonimelor *ai* – *usturoi*, primul refugiindu-se în zone foarte restrânse și limitându-se la nevoile vieții rurale.

De fapt, nici la nivelul limbii literare nu pot fi considerate sinonime toate cuvintele din seria sinonimică. De exemplu, în limba română există următoarele sinonime pentru *prosop*: *ștergar* – *șervet* – *chindeu* – *ștergură* – *mășai* – *dosoi* – *peșchir*. În limba literară, seria sinonimică se reduce la trei termeni (*prosop* – *ștergar* – *șervet*), celelalte formând serii sinonimice la nivelul graiurilor: *dosoi* + termenii din limba literară, *peșchir* + termenii din limba literară etc., în care caz seriile sinonimice din dialecte sunt mai bogate decât cele ale limbii literare.

Discuția aceasta impune concluzia că trebuie considerate sinonime nu toate cuvintele care exprimă același înțeles la nivelul diasistemului, la nivelul posibilităților latente ale vocabularului, ci numai cuvintele vii, folo-

¹¹ O. Vințeler, *Sinonimia în Atlasul lingvistic român*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, 1969, p. 57.

site de vorbitori în serii sinonimice într-o anumită variantă concretă a limbii comune, și aici cu condiția de a se diferenția semantic sau stilistic între ele, pentru a nu fi eliminate.

Reluând definiția sinonimelor, o discuție mai amplă trebuie făcută în legătură cu **nuanțele de sens ale sinonimelor** raportate la variantele stilistice ale limbii comune. Se afirmă că, în principiu, nici nu există sinonime perfecte sau absolute, aceste cuvinte deosebindu-se între ele prin nuanțe de sens sau prin nuanțe emoțional-expresive. De pildă, se citează ca sinonime cuvintele: *arbore* – *copac* – *pom*, dar *pom* de deosebește semantic de *arbore* și *copac* printr-o notă în plus, constând în aceea că „face fructe comestibile”; *arbore* și *copac* sunt cuvinte cu înțelesuri identice, dar se deosebesc prin modul lor de folosire în diversele stiluri sau variante ale limbii, primul aparținând stilului științific, al doilea limbii populare; la fel sinonimele: *soție* – *nevastă* – *femeie* – *muiere*, *ceas* – *pendulă* – *orologiu*, *zăpadă* – *nea* – *omăt*, *porumb* – *păpușoi* – *cucuruz*.

Sinonimele desemnează aceeași clasă de obiecte, exprimă aceeași noțiune, dar ele nu pot supraviețui dacă nu se diferențiază, dacă nu capătă nuanțe specifice și nu evocă o anumită atmosferă. Chiar termenii tehnici sau cuvintele regionale care par a fi sinonime perfecte cunosc diferențierea: *aeroplan* este mai vechi și popular, în comparație cu *avion*, termen nou, folosit în legătură cu aeroplanele perfecționate; *haine* este mai „distins” și este preferat sinonimelor *straie* și *țoale*, simțite ca „vulgare” și folosite deosebit după regiune. La nivelul limbii standard un bun exemplu este oferit de sinonimele lui *drapel*: *drapel* din franceză, în armată, *steag*, din slavă, în limba literară, *prapor*, din slavă, în limbajul bisericesc, *stindard*, din italiană, în limbajul poetic.

Metoda la care se apelează pentru identificarea sinonimelor este metoda substituției, care constă în capacitatea unui cuvânt de a fi înlocuit prin sinonimele sale în același context. Sunt sinonime cuvintele: *a frânge* – *a sparge* – *a zdrobi* etc., cu sensul de „a distruge, a nimici”, dar ele nu se pot înlocui în toate contextele fiindcă nuanțele de sens sunt diferite (nu se poate spune în română: *geam frânt*, *geam rupt*, *mijloc spart* etc.). *Vechi* și *bătrân* sunt sinonime, se pot înlocui în unele contexte (*țuică veche* și *țuică bătrână*), dar în altele nu (*vin bătrân*, *femeie veche*). *Pendulă* și *orologiu* nu pot înlocui pe *ceas* în: *cât este ceasul?* Există diferențe semantice serioase între sinonimele *pat* – *divan* – *canapea* – *crivat* – *studio* – *dormeză* – *laviță* etc., dar, indiferent de mobila folosită, oricine spune că *doarme în pat*.

Sinonimele se diferențiază nu numai semantic, ci și stilistic (*tuberculoză* – *oftică*, *astm* – *năduș*, *epilepsie* – *boala copiilor*, *relicve* – *moaște*, *rugă* – *rugăciune* – *rugămintă*), și emoțional-expresiv, prin raportarea la stilul neutru: *prietenă* – *iubită* (poetic), *gagică* (argou); *a mânca* (neutru) = *a se*

hrăni, *a se nutri* (științific) – *a consuma*, *a servi* (comercial), *a înfuleca* (popular) – *a păpa* (familiar) – *a hali* (argotic) etc. exemplele de mai sus ilustrează și faptul că unele sinonime se deosebesc între ele din toate punctele de vedere: în raport cu *mânca*, *hali* conține o nuanță în plus legată de intensitatea acțiunii și repeziciunea desfășurării, stilistic aparține limbajului argotizant, în timp ce *mânca* variantei standard, iar emoțional-expresiv aparține limbajului afectiv.

În încheiere, trebuie subliniată importanța sinonimiei pentru limbă. Prezența sinonimelor în limbă este o dovadă a bogăției sale, dându-i posibilitatea de a exprima nuanțe foarte fine. În măsura în care ele se diferențiază și exprimă noi nuanțe stilistice sau semantice, ca și cum ar fi până la un punct cuvinte diferite, constituie un factor important de îmbogățire a vocabularului.

Spre deosebire de omonime, care îngreunează comunicarea, sinonimele ușurează înțelegerea, fac exprimarea mai clară, mai nuanțată și mai variată, înlătură repetițiile supărătoare, problema folosirii sinonimelor fiind astfel o problemă de stil. Observația este valabilă atât pentru limba comună, cât și pentru variantele ei stilistice, atât pentru vorbirea științifică, în limitele cuvintelor și expresiilor curente, cât mai ales pentru stilul artistic, pentru scriitori, ale căror opere se deosebesc de cele științifice prin bogăția, varietația și plasticitatea mijloacelor de expresie. Se dă ca exemplu în această privință felul în care M. Sadoveanu folosește, după propria-i mărturisire, sinonimele *colb* – *praf* – *pulbere*: „*colb* pentru fărâmițarea pământului prin uscăciune;... *praf* pentru medicamente și substanțe chimice;... *pulbere* pentru hrana armelor de vânătoare (pulbere de pușcă)”. De aceea sinonimia prezintă o mare importanță pentru vorbirea afectivă. Sunt notate mai jos, după *Stilistica limbii române* a acad. I. Iordan, cuvintele folosite în anumite variante ale limbii comune pentru *cap* (*bostan*, *dovleac*, *tidvă*, *tărtăcuță*, *țeastă*, *oală*, *davla*, *cutiuță*, *tabacheră*, *căpățână*, *glavă*, *bilă*, expresiile: *a fi slab la etajul de sus*, *a răci la gambetă* și *gură* (*bot*, *cioc*, *clonț*, *plisc*, *rât*, *cobză*, *flășnetă*, *muștiuc*, *trâmbiță*, *cătea*, *papagal*, *pupăză*, *fleoancă*, *morișcă*, *râșniță*).

Sinonimia conferă vocabularului un caracter sistematic. Cuvintele sinonime formează serii sinonimice, numărul sinonimelor dintr-o serie variind între două și câteva zeci, în vorbirea afectivă. Bogăția unei limbi se apreciază nu după numărul de cuvinte din seriile sinonimice, cum ar părea la prima vedere, ci după numărul absolut al seriilor sinonimice. Datorită polisemantismului, se ajunge la procesul de **derivare sinonimică**: două cuvinte care au același înțeles propriu devin sinonime și prin sensul lor figurat (*a arde* – *a frige* – *a pârlă*, sunt sinonime și prin sensul lor figurat: „m-am ars”,

„am făcut o greșeală mare”, poate fi exprimat și prin *m-am fript*, *m-am pârlit*).

Deși sinonimia este un factor de îmbogățire a limbii, ea acționează în același timp și ca un factor negativ, provocând slăbirea poziției anumitor elemente de vocabular, constituind una din cauzele dispariției cuvintelor: *pecete* – *ștampilă*, *buche* – *literă*, *sluji* – *servi*, *drege* – *repara*, *moaște* – *relicve*, *ipolipsis* – *considerație* – *stimă* etc.

O categorie specială de sinonime este aceea a eufemismelor (fr. *euphemisme* < gr. *eu* „bine” și *pheme* „cuvânt”), cuvinte sau expresii care înlocuiesc un termen sau o construcție, atenuând conținutul lor dur, trivial, jignitor, obscen. De pildă cuvintele pornografice, apoi: *comod* în loc de *leneș*, *cu posibilități reduse*, în loc de *prost*, *între două vârste* în loc de *bătrân*, *nu spune adevărul pentru minte*. Apariția eufemismelor se datorează spiritului de decență și delicatețe, ca în exemplele de mai sus, și interdicției de vocabular (tabu); pentru *drac* s-au creat numeroase cuvinte și expresii eufemistice: *necuratul*, *aghiuță*, *el*, *mititelul*, *sărsăilă*, *ăl cu coarne*, *împielițatul*, *naiba*, *răul*, *ucigă-l toaca*, *ucigă-l crucea*, *ducă-se pe pustii* etc.

În sfârșit, aici este locul să spunem câteva cuvinte despre pleonasm (< fr. *pléonasme* < gr. *pleonasmos*, „supraabundență”), prin care, în sens pozitiv, se înțelege redundanța de cuvinte în vorbire și în scriere care, înțelept folosită, poate să constituie un ornament stilistic („cobori în jos” Eminescu), iar în sens negativ și obișnuit, „eroare de exprimare constând în folosirea alăturată a unor cuvinte, construcții, prepoziții etc. cu același înțeles” (DEX, s.v) ca în exemple de tipul: *apă potabilă de băut*, *alocuțiune scurtă*, *caligrafie frumoasă*, *ortografie corectă*, *a rezuma succint*, *greu și dificil*, *a revedea din nou*, *a fi reprimit iarăși*, *firesc și natural*, *rodnic și fructuos* etc., adesea greșeala explicându-se prin necunoașterea sensului unor cuvinte folosite din snobism.

3. ANTONIMIA

Antonimia este fenomenul lingvistic care stabilește relații între cuvinte pe baza opoziției de sensuri, deci între cuvinte cu referenți contrarii. Este adevărat că aceste raporturi de antonimie nu au în limbă importanța omonimiei și sinonimiei, care demonstrează, prin seriile create, caracterul sistematic al acestuia, după cum semnul lingvistic (cuvântul = complexul sonor) îndeplinește și alte funcții în afară aceleia pentru care a fost creat (omonime) sau, dimpotrivă, aceeași valoare semantică este exprimată și prin alte semne (sinonime). Dar și raportul antonimic se încadrează în sistemul

limbii, deoarece opozițiile semantice de tipul *mare-mic*, care exprimă noțiuni contrare, se atrag reciproc și formează grupuri corelative, perechi sau cupluri, care se presupun sau se evocă reciproc, ceea ce este foarte important în procesul de învățare a limbilor străine.

Se numesc antonime (<fr. *antonyme* < gr. *anti* „contra” și *onoma* „nume”) „cuvintele care, considerate în raport cu altele, au sens contrar (DEX, s.v): *lumină – întuneric, sătul – flămând, bine – rău, a iubi – a urî* etc. Evident că nu toate cuvintele din limbă se caracterizează prin antonimie, întrucât nu întotdeauna un sens al cuvântului se asociază imediat cu sensul opus, așa cum se întâmplă cu cuvintele la care sunt posibile mai multe asociații (*roșu – alb, negru, galben, verde, violet, albastru*) ori cu acelea la care este absentă asocierea semantică precisă prin opoziție (*scaun, masă, a scrie, a mânca* etc.). În primul caz, se poate vorbi de serii largi de antonime, în timp ce în cazul al doilea este absentă asocierea semantică prin opoziție.

Opozițiile create de antonime pot fi calificative (între adjective: *bun – rău, frumos – urât*), cantitative (între adverbe: *mult – puțin*), temporale (între adverbe: *ieri – azi*), spațiale (între adverbe: *sus – jos*), active – pasive (între verbe: *a vorbi – a tăcea, a ucide – a fi ucis*), pe părți de vorbire având o frecvență mai mare la adjective, adverbe și în cele din urmă la substantive și verbe.

Antonimia nu se bazează pe opoziția fundamentală formă-conținut, invocată pentru polisemie și sinonimie, ci numai pe relația de opoziție din cadrul conținutului (sens contrar), forma lor putând fi total sau parțial diferită: *înalt – scund, tânăr – bătrân, viu – mort, îngropa – dezgropa*. Urmărind totuși relația formă-conținut, secundară în cazul antonimiei, se constată mai multe modalități de formare a antonimelor:

- **cuvinte opuse semantic**, dar fără nici o legătură în privința complexului sonor, primare sau derivate, vechi și frecvente în limbă: *mare – mic, azi – mâine, bun – rău, bunătațe – răutate, a da – a lua* etc.;

- **antonime formate cu aceleași prefixe de la cuvinte cu sens opus**: *întrista – înveseli, îmblânzi – înăspri*;

- **antonime formate cu prefixe cu sens antonimic de la același cuvânt primar**: *cinste – necinste, cult – incult, îngropa – dezgropa, înfrunzi – desfrunzi, coase – descoase, îmbrăca – dezbrăca, încălța – descălța*, în ultimele două exemple fiind vorba de rădăcini latente;

- **antonime nelegate formal, termenul al doilea fiind exprimat printr-o perifrază**: *sărbătoare – zi de lucru, a uita – a-și aduce aminte, a dormi – a fi treaz*;

- **antonime la care formei verbale active îi este opusă forma sa pasivă**: *a învinge – a fi învins*.

Pornind de la aceste modalități și corelând cu clasificarea omonimelor și sinonimelor, unii lexicologi disting următoarele tipuri de antonime:

a) lexicale, cu radical diferit (*bun – rău*) sau cu același radical (*drept – nedrept*);

b) afixale, fie prefixale (*a îmbrăca – a dezbrăca*), fie sufixale (*cățelulș – cățelandru*);

c) frazeologice (*om de ispravă – om de nimic*);

d) lexico-frazeologice (*a uita – a-și aduce aminte*).

Uneori, derivatul pereche din cuplul corelativ își pierde legătura semantică inițială cu cuvântul primar și dobândește un sens total nou: *bun – nebun*, *curat – necurat*, *tot – netot*, *vrednic – nevrednic*. Alteori, pe baza polisemiei, se reconstituie o paradigmă semantică în care fiecare sens are alt antonim, ca în cazul lui *drept*, unde antonimele sunt: *drept – nedrept*, *drept – stâng*, *drept – strâmb*. De observat în plus că toate sinonimele unui cuvânt dat se află în opoziție cu toate elementele paradigmei sale semantice: *harnic* (*vrednic*, *muncitor*, *silitor*, *activ*, *întreprinzător*) – *leneș* (*comod*, *indolent*, *trândav*, *puturos*, *pierde-vară*).

Antonimia întărește poziția cuvintelor în limbă și ajută la sistematizarea vocabularului. Derivarea și compunerea duc la dezvoltarea unor serii paralele antonimice: *bun – bunătate – îmbunătăți – bună-voință – bună-credință etc.*, față de *rău – răutate – înrăutăți, rea-voință – rea-credință etc.* La fel și în formarea unor locuțiuni și expresii ca: *voie-bună – voie-rea*, *de bine – de rău*, *nici mai bine – nici mai rău etc.*

4. PARONIMIA

După *DEX* s.v paronimia este însușirea a două sau mai multe cuvinte de a fi paronime (<fr. *paronyma* <gr. *para* „lângă”, „alături” și *onoma*), deci cuvinte asemănătoare cu altele din punctul de vedere al formei, dar deosebite de acestea ca sens (și ca origine). Unii le definesc drept evasiomonime, dar asemănarea formală nu poate duce la identificarea lor cu omonimele, interesul lor, prin ceea ce se cheamă **atracție paronimică**, fiind dat de însușirea corectă a neologismelor în procesul continuu de deprindere a limbi literare și de evitare a confuziilor generate adesea de etimologia populară. Exemplele de mai jos se constituie de regulă în perechi care pot fi confundate de vorbitorii mai puțin instruiți: *aluzie – iluzie*, *emitent – iminent*, *expresie – impresie*, *complement – compliment*, *prepoziție – propoziție*, *cita – citi*, *familial – familiar*, *original – originar etc.* Ca și în cazul omonimelor, și

aici se acceptă jocuri de cuvinte de genul „Face *iluzie* la tine” sau „Pardon de *impresie*” etc., dovadă că anumiți vorbitori simt fenomenul.

Proveniența lor vizează limbi și domenii lexicale diferite, cu nuanțe de sens ușor confundabile: *adagiu* „maximă” – *adagio* „mod de executare a unei bucăți muzicale”, *albastru* – *alabastru* „varietate de ghips”, *atlas* „colecție de hărți geografice” – *atlaz* „varietate de țesătură”, *conjunctură* „concurs de împrejurări” – *conjectură* „supoziție”, *evalua* „a determina valoarea” – *evolua* „a se transforma”, *inveterat* „învechit în rele” – *invederat* „vizibil”, *releva* „a remarca” – *revela* „a face cunoscut” etc.¹²

Forma lor diferă prin modificări de forme la începutul cuvintelor paronime (*aluzie* – *iluzie*), la sfârșit (*numeral* – *numerar*) sau în interior (*adopta* – *adapta*, *complement* – *compliment*), uneori recurgându-se la foneme în plus sau la schimbări mai importante (*apropia* – *apropria* „a-și însuși un lucru (străin)”, *perceptór* (și *percéptor*) „funcționar din trecut însărcinat cu încasarea impozitelor și a taxelor oficiale” – *preceptór* (și *precéptor*) „meditator”, *cauzal* – *cazual* etc.). Morfologic, paronimele aparțin aceleiași părți de vorbire, fiind substantive (*antinomie* – *antonimie*, *compănie* – *companie*), adjective (*emitent* – *iminent*, *elida* – *eluda*), rareori clasa morfologică diferind (*adagiu* (subst) – *adagio* (adv), *orar* (subst) – *oral* (adj). Din punct de vedere derivativ se pot observa sufixe diferite (*anual* – *anuar*, *familial* – *familiar*) ori prefixe (*emigra* – *imigra*, *prescrie* – *proscrie*), numai unele formații izolate apelând la rădăcini și sufixe diferite (*orar* < *oră* „timp” + *-ar*, *oral* < fr. *oral* < lat. *os*, *oris* „gură” + *-al*).

Revenind la atracția paronimică, trebuie subliniat, în încheiere, că nu orice diferență formală între cuvinte provoacă paronimia (*casă* – *masă*, *car-te* – *curte*, *corp* – *cort*), ci numai deosebirile care apar între neologisme sau între un neologism și un cuvânt din vechiul fond ori împrumutat anterior (*amputa* – *imputa*, *desemna* – *desena*, *doză* – *duză*, *geantă* – *jantă*, *glacial* – *glaciar*, *investi* – *îvesti*, *libret* – *livret*, *literal* – *literar*, *marțial* – *marțian*, *ori* – *or*, *petrolier* – *petrolifer*, *sașiu* – *șasiu* etc., adică tocmai în cazurile în care se produc confuzii.

¹² Th. Hristea, *Sinteze de limba română*, ed. Albatros, 1984, p. 24-30, de unde s-au preluat cele mai multe exemple și comentarii.

III. SCHIMBĂRI ÎN VOCABULAR

După cum se știe, limba este un fenomen social prin originea ei, prin funcția de comunicare pe care o îndeplinește și prin dependența sa față de societate. Fiind nemijlocit legată de activitatea omului, limba reflectă schimbările din istoria societății în mod diferit în fiecare compartiment. Cel mai bine se vede dependența limbii de societate în vocabular, atât în privința dispariției și apariției cuvintelor, cât și în ceea ce privește schimbarea sensului lor, unele modificări semantice putând fi înțelese numai prin raportarea la viața socială a vorbitorilor limbii respective.

Aici nu trebuie făcute concesii unor concepții de mult timp depășite, potrivit cărora limba ar avea caracter de clasă și că s-ar schimba o dată cu orânduirile sociale. Cel mult poate fi acceptată concluzia generală a penetrabilității lexicului față de celelalte compartimente ale limbii și a legăturii sale cu realitatea nelingvistică, fără să se ignore faptul că omonimia, sinonimia, procedeele de formare a cuvintelor și alți factori lingvistici constituie cauze importante, alături de cele sociale, ale dispariției cuvintelor și ale evoluțiilor semantice, procese firești în evoluția oricărei limbi vii.

1. CAUZELE DISPARIȚIEI CUVINTELOR

Pentru vorbitorii actuali, cuvinte ca: *deștinde* „a coborî”, *deșidera* „a dori”, *măngălui* „a freca, a netezi”, *zaif* „bolnav”, *zalhana* „abator” etc. sunt fie total necunoscute, fie folosite numai în anumite arii regionale, probând astfel dispariția unor cuvinte din limba română contemporană.

A. Cauze lingvistice ale dispariției cuvintelor

a) **Scurtimea cuvintelor.** Cuvintele cu un corp fonetic redus nu reușesc totdeauna să supraviețuiască, fiindcă sunt mai greu de distins în lanțul vorbirii și, uneori, sunt înlocuite de sinonimele lor cu un corp fonetic mai dezvoltat sau de derivate ale acestora. Astfel se explică dispariția din limbile romanice a unor cuvinte reduse fonetic în limba latină: lat. *os*, *oris* „gură” a fost înlocuit cu *gula* „gâtlej”, rom. *gură* sau cu *bucca* „obraz, gură”, fr. *bouche*, it. sp. *bocca*, rom. *bucă* (vb. *îmbuca*); în locul lat. *edo*, *edere*, *edi*, *esum* „a mânca”, scurt și neregulat în flexiune, a fost preferat *manducare* „a

mesteca", mai lung (derivat de la *mandere* prin intermediul numelui *Manducus*, un fel de bufon de farsă), din care rezultă fr. *manger* (it. *mangiare*), rom. *mâncare*; în Peninsula Iberică se impune un derivat cu prefixul *con-* al verbului *edere*: lat. *comedere*, sp., port. *comer* „a mânca”. Ca exemplu de supraviețuire a unui cuvânt redus fonetic printr-un derivat al său poate servi lat. *auris* „ureche”, care, în latina populară, era utilizat în forma sufixată *auricula* (*auris non oricla*, în Apendix Probi), din care s-au transmis sp. *oreja*, fr. *oreille*, it. *orecchio*, rom. *ureche*. La fel stau lucrurile și cu lat. *masculus*, *ungula*, *vitellus*, *anellus*, *genuculum*, *fratellus* etc., pentru care trebuie menționat și faptul că și-au pierdut valoarea diminutivală inițială în diferite limbi romanice. Pentru limba română, pot fi discutate sub acest aspect perechile de tipul: *ai-usturoi*, *sîn-sănătos*;

b) Omonimia. Concurența dintre omonime poate explica dispariția unor cuvinte: lat. *os*, *oris* „gură” și *os*, *ossis* (devenit mai apoi *ossum*) se găseau în latina vulgară în coliziune omonimică, în pericol de a se confunda, după ce a dispărut diferența de cantitate a vocalei *o* existentă în latina clasică (*ōs* „gură”, *ōs* „os”) și, de aceea, complexul sonor *os* (*ossum*) a rămas numai pentru sensul „os” (rom. *os*, it. *osso*, fr. *os*). Dispariția unor cuvinte din limbă, cauzată de omonimie a fost ilustrată, cu altă ocazie, de exemple ca: *arat-plug*, *păcurar-cioban*, *car-drag* etc.

c) Sinonimia. Sinonimia este luată în considerare ținând seama de calitățile și defectele structurale ale cuvintelor, de încărcătura lor afectivă, de substituirea unui obiect cu altul într-o funcție analogă și după așa-zisele curente de trafic material și cultural dominante într-un anumit teritoriu, cunoscute în teoria ariilor laterale (lat. *pulcher-formosus-bellus*, v. sp. *fermoso*, sp. *hermoso*, port. *formoso*, rom. *frumos*, it. *bello*, fr. *beau*). Concurența dintre sinonime duce la dispariția unor anumite cuvinte (*pulcher*), fiind preferate unele complexe sonore în locul altora. De obicei, sinonimele recente le înlocuiesc pe cele vechi, cu care coexistă o bună bucată de vreme: *buche-literă*, *bucoavnă-abecedar*, *dăbilar-perceptor*, *asuda-transpira*, *slobozenie-libertate*, *cat-etaj*, *veac-secol*, *trup-corp* etc. Unele dintre acestea se întrebuintează cu preferință în anumite stiluri: *steag* (limba literară) – *prapor* (limbaj bisericesc) – *drapel* (în armată) – *stindard* (limbaj poetic), iar altele rămân în limbă cu nuanță de sens diferit: *gâde* „stăpân” (*chem eu pe gâdea la voi*) – *călău* „gâde, cel însărcinat cu execuția osândiților la moarte, om rău, care supune pe cineva la chinuri” – *gealat* cu sensul vechi „călău, gâde” și cu un sens actual de „om voinic, zdravăn” (*e un gealat la poartă*) sau „copil voinic” (*Cum o fi putând să hrănească el patru gealați?*), folosite în limbajul regional cu sensurile noi.

Nu trebuie neglijate aici nici dispariția unor cuvinte, nici reducerea sferei de întrebuintare, ca urmare a sinonimiei dialectale și a interdependen-

ței dintre diversele stiluri ale limbii literare sau dintre diferitele variante ale limbii comune, considerată ca diasistem, așa cum au fost interpretate serii ca: *zăpadă-nea-omăt*, *porumb-cucuruz-păpușoi*, *noroi-nămol-glod-im-tină*, *dori-deșidera*, *fecioară-vergură*, *asuda-transpira*, *sânt-sfânt*, *vopsea-boia-farbă-feșteală* etc.

Strâns legat de cauzele discutate mai sus, este necesar să fie luate în considerare și alte aspecte lingvistice importante cu caracter general:

- **forța expresivă a cuvântului:** în locul cuvintelor tradiționale, cu slăbiciuni structurale și decolorate semantic, se stabilesc în limbă ori se întăresc alte cuvinte mai solide în structură, mai energice, mai concrete și mai viu colorate. Inexpresivul și slabul *edere* a fost înlocuit în latină de *comedere* și *manducare*, mai solide formal, iar ultimul, mai imaginativ, mai expresiv, fiindcă avea sensul de „a mesteca, a agita fălcile”, cum făcea *Manducus*. *Testa* „recipient de teracotă, vas de lut ars” este folosit, mai întâi în glumă, în locul lui *caput*, care supraviețuiește totuși în unele limbi romane în sensul propriu sau în câteva sensuri figurate. (cf. fr. *tête*, it. *testa*, rom. *țeastă*)¹³;

- **existența izolată a unui cuvânt**, față de situația altora, care apar în familii sau în serii compacte. Este cazul lat. *hirudo-inis* „lipitoare”, care nu se sprijinea pe nimic, era un nume „nemotivat”, din care pricină în locul lui a fost preferat de limbile romanice fie un compus „motivat” (fr. *sangsue*, it. *sanguisuga*), fie un derivat „motivat” (rom. *lipitoare* < *lipi* + suf. *-toare*);

- **utilizarea cuvintelor în contexte:** prin substantivarea unor adjective sau prin elipsă se ajunge ca termenul determinat să dispară ori să nu mai apară în contextul respectiv și să fie înlocuit prin determinantul său; lat. *jecur*, *jecoris* „ficat” a dispărut și a fost înlocuit cu determinantul *ficatum* (rom. *ficat*, it. *fegato*), pe baza suprimării lui în sintagma *jecur ficatum* „ficat de animal îngrășat cu smochine”; de asemenea, au mai rămas numai determinanții în expresiile: (*dies*) *domenica*, rom. *duminică*, it. *domenica*, fr. *dimanche*; *hibernum* (*tempus*), rom. *iarnă*, it. *inverno*, fr. *hiver* (să se vadă însă și *lunae* (*dies*), rom. *luni*, dar it. *lunedì*, fr. *lundi*); cf. și rom. (*pătlăgele*) *roșii* ș.a.

B. Cauze sociale sau extralingvistice

a) Dispariția realității sociale a unor noțiuni a determinat și dispariția cuvintelor respective: *rob*, *vechil*, *vornic*, *spătar*, *cămăraș*, *armaș*, *comis*, *logofăt*, *caimacam* etc., care nu se mai folosesc astăzi și se cunosc numai datorită prezenței lor în unele opere literare sau lucrări cu conținut istoric;

¹³ B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Sansoni, 1967, p. 32, 37-41, unde se discută și alte exemple de același fel, comentate mai jos.

b) Încetarea unei anumite mode, cum este, de pildă, aceea care se referă la felul de a se îmbrăca al oamenilor și care au provocat dispariția sau limitarea întrebuințării unor cuvinte ca: *anteriu*, *biniș*, *scurteică*, *cabaniță*, *giubea*, *ișlic*, *giletcă*, *surtuc* etc.;

c) Schimbarea concepției despre lume și a atitudinii oamenilor față de anumite obiecte și fenomene, din care cauză se întrebuințează tot mai rar cuvinte ca: *vârcolac*, *iele*, *zmeu* etc.;

d) Interdicția de vocabular sau tabuul, concepție potrivit căreia anumite concepții religioase sau superstiții impun nefolosirea unor cuvinte. De exemplu, pentru *drac* „simbol al forței răului”, se folosesc cuvinte și expresii idiomatice ca *necuratul*, *cine nu poate*, *ucigă-l toaca*, *ducă-se pe pustii* etc.;

e) Eufemismul (cuvântul sau expresia care înlocuiește un termen sau o construcție, atenuând conținutul lor dur, trivial, jignitor) din care cauză au dispărut din limba noastră unele cuvinte latinești, iar alte cuvinte românești sunt ca și inexistente pentru vorbitori;

f) Cele mai multe cuvinte au dispărut din limbă din cauza contactului cu alte limbi, din care s-a primit, din diverse motive, cuvântul corespunzător sau un cuvânt care desemna un obiect perfecționat: *aratrum-plug*, *nudus* și *vacuua-gol*, *collus-gât*, *gallus-cocoș*, *martellus-ciocan*, *acetum-oțet*, *ama-iubi* etc.

Este de observat că, așa cum arată și exemplele discutate, cele mai multe dispariții de cuvinte se datorează cauzelor sociale, a căror valabilitate este limitată la limba respectivă, fiindcă evoluția unei societăți este unică și caracteristică, în timp ce cauzele lingvistice au o valabilitate mai largă și se întâlnesc în mai multe limbi de același tip sau de tipuri înrudite.

Pe de altă parte, aceste cauze nu trebuie privite izolat, ci într-o continuă legătură atât în cadrul grupului de cauze, (scurtimea cuvintelor, omonimia, sinonimia, expresivitatea, contextul nu pot fi întotdeauna despărțite, din care cauză s-au folosit aceleași exemple pentru aspecte diferite), cât și în general, deoarece și cauzele sociale sunt în relație cu fenomene ca sinonimia, expresivitatea etc., ca să nu se discute faptul că interdicția de vocabular, eufemismul și contactul dintre limbi acționează în ultimă instanță și ca factori propriu-zis lingvistici.

În sfârșit, unele cuvinte dispărute și-au pierdut definitiv cetățenia în limbă, au dispărut încă din perioada de latină vulgară sau din etapa de stră-română, în timp ce altele au coexistat mai multă vreme, s-au diferențiat semantic ori stilistic, prelungindu-și, astfel, viața. Sunt și cuvinte dispărute din limba română ca unități lexicale primare, dar rămase în anumite sintagme pietrificate, în locuțiuni sau expresii ca: „*a da ortul popii*” (*ban*, *monedă*), „*a nu avea glagole la cap*” (*mintă*), „*slugă la dârloagă*” (*cal prost*), ori în

derivate: lat. *vincere*, rom. *vince*, păstrat în *învinge*, tc. *sofra* „masă rotundă și scundă la care se mănâncă șezând pe divan”, păstrat în *sufragerie* și sl. (gr.) *tâmpină* „dairea, tobă, darabană”, păstrat în rom. *întâmpina*.

2. APARIȚIA UNOR CUVINTE NOI

Este lesne de observat, că în orice limbă, în ciuda dispariției unor cuvinte, vocabularul se dezvoltă continuu, se îmbogățește cu un număr extrem de mare de termeni noi, pentru a răspunde nevoilor societății și funcției de comunicare și de expresie din ce în ce mai dezvoltate pe care o îndeplinește limba. Cuvinte ca: *ecuație*, *grevă*, *capital*, *fabrică*, *uzină*, *proletar*, *teoremă*, *bielă*, *carburator*, *dinam*, *combină*, *freză* etc. erau necunoscute vorbitorilor de limbă română de acum 200 de ani, ca și altele de dată și mai recentă ca *radiolocație*, *acupunctură*, *algorithm*, *fonem*, *morfem*, *sputnic*, *cosmonaut*, *aseleniza*, *ameriza* etc., pentru a exprima noțiuni apărute ca urmare a dezvoltării științei și tehnicii contemporane. Sub ochii noștri se creează noi și noi cuvinte, pe care limba încearcă să le asimileze, să le încadreze în propriul ei sistem (vezi terminologia legată de computer).

Cuvintele noi nu se creează arbitrar, decât în cazuri cu totul deosebite, cum se întâmplă cu seria deseori citată: *orlon*, *dralon*, *perlon*, *silon* după *nailon* (fr. *nylon*) sau cu termenii *liliputan* și *liliput* „mic, pitic”, inventați de Swift și pătruși ulterior în mai multe limbi ca împrumuturi.

Cele mai multe cuvinte noi se formează pe baza materialului preexistent în limbă, prin așa-zisele procedee interne de îmbogățire a vocabularului (derivarea, compunerea, schimbarea clasei morfologice), prin împrumuturi din alte limbi și prin calcuri lingvistice, un procedeu combinat.

Întrucât toate aceste procedee vor fi prezentate pe larg în alt capitol, acum se va face enumerarea lor generală, urmată de unele exemplificări:

A. Mijloace interne

a) **Derivarea** cu ajutorul sufixelor (*drum* – *drumeag*, *drumuleț*, *drumușor* etc.), al prefixelor (*face-desface*), al prefixelor și sufixelor (*drum-îndruma*) și prin suprimarea acestora (*grași-greș*);

b) **Compunerea** din două sau mai multe cuvinte distincte (*Popești-Leordeni*, *Curtea de Argeș*, *Câmpulung*, *cumsecade*, *floarea-soarelui*, *untdelemn*), din părți din ele (*aprozar*, *ceferist*) sau din cuvinte inexistente independent în limbă (*monarh*, *pediatru*);

c) **Schimbarea categoriei gramaticale**, pe baza căreia unele adjective și adverbe se transformă în substantive (*frumos-frumosul*, *bine-binele*), substantivele în adjective sau adverbe (*om muncitor*, *soldat artilerist*, *înghe-*

țat sloi, beat tun) ș.a.m.d., pe baza celor două mijloace cunoscute: determinarea și distribuția în context.

Alături de aceste procedee larg folosite, se creează cuvinte noi pe baza materialului existent și prin alte mijloace discutate în lucrările de lingvistică:

- transformarea numelor comune în nume proprii: *Creangă, Lupu, Popa, Țăranu, Dorobanțu, Mantaroșie*;

- transformarea numelor proprii în nume comune: *olandă, americană, astrahan, huligan, amper, volt* etc.

Tot în cadrul procedeelelor interne pot fi menționate:

- valorificarea și reînvierea unor cuvinte dispărute, a arhaismelor: *condei, chezaș, cat, tiparniță* etc.;

- pătrunderea unor termeni regionali în vocabularul limbii comune, ca urmare a sinonimiei: *perje, straie-țoale, nea-omăt* etc., deși acest procedeu este legat de împrumuturi.

B. Mijloace externe – împrumuturile

a) Împrumuturi populare, datorită contactului limbii noastre cu alte limbi: *crâng, vijelie, brazdă, vrabie, nene, poveste* (slave), *gând, oraș, talpă, vamă* (maghiare), *rachiu, ciorbă, pilaf, aba, cearșaf* (turcești), *lipsi, argat, traistă, arvună* (grecești), *cartof, halbă, turn* (germane), *caracter, tortură, necesitate, pavaj, sentiment, mașină* (franceze) etc.;

b) Împrumuturi savante, termeni tehnici sau internaționali, pătrunși mai întâi numai în anumite stiluri ale limbii și apoi în alte variante: *aerodrom, agregat, excavator* etc.;

c) Calcuri lingvistice, adică prin împrumuturi care copiază forma lor internă: fr. *sentiment, prévoir, se donner en spectacle* – rom. *simțământ, prevedea, a se da în spectacol*.

3. EVOLUȚIA SEMANTICĂ A CUVINTELOR

Cauzele schimbărilor de sens sunt numeroase. Multe modificări semantice se explică prin polisemie, prin sinonimie, prin folosirea unor procedee lexico-gramaticale ca metafora, hiperbola, metonimia, sinecdoca, ironia etc., ca și alte cauze de ordin lingvistic: apropierea formală de alte cuvinte prin etimologie populară (*mutual* „pe tăcute”) sau hiperurbanism (*fîrav* „gingaș”), utilizarea frecventă în aceleași contexte (*jecur ficatum* „ficat de animal îngrășat cu smochine”, *ficatum* „ficat”), pierderea legăturii cu familia de cuvinte din care provine (sl. *bez* „fără”+*zakonje* „lege”, rom. *bazaconie* „prostie, faptă caraghioasă”), trecerea unui cuvânt din limbajul tehnic în

limba comună și invers (*aperitiv*, termen medical cu sensul „care deschide porii corpului și provoacă secreții” este folosit astăzi cu sensul de „băutură sau gustare care se ia înainte de masă, pentru a deschide pofta de mâncare”; *putere* are sensul de „însușire de a putea face ceva” în limba comună, iar în limbajul tehnico-științific „lucrul mecanic efectuat sau primit într-o unitate de timp”). Dar în toate situațiile de felul acesta este vorba de evoluția semantică în general, fapte similare petrecându-se și în alte limbi, nefiind specifice limbii române. Asemenea schimbări de sens nu reflectă evoluția societății care folosește limba respectivă sau o reflectă în sens foarte larg.

În cele ce urmează se va privi evoluția semantică a cuvintelor dintr-un singur punct de vedere și anume sub aspectul relației conținutului cuvântului cu societatea, cu schimbările petrecute în istoria societății, tocmai pentru a arăta cum se oglindește evoluția societății în sensul cuvintelor.

Schimbările de sens provocate de viața socială sunt destul de frecvente și ele aruncă o lumină puternică asupra condițiilor de viață ale poporului nostru în cursul istoriei sale.

Iată numai câteva exemple, unele dintre ele amintite și cu alte ocazii:

1. rom. **casă**. Din cei doi termeni latini care se refereau la locuință, *domus* „casă propriu-zisă” (locuință a patricienilor) și *casa* „colibă, bordei”, româna a păstrat cuvântul *casă*, ca urmare a faptului că, din cauza sărăcirii treptate și a incursiunilor repetate ale altor populații, locuitorii din Dacia nu numai că trăiau în case improvizate în grabă, ușor de făcut, dar și de părăsit la nevoie, ceea ce ajută la cunoașterea stărilor de lucruri existente la un moment dat în Imperiul Roman (vezi și it. *casa*, *duomo* fiind păstrat cu sensul de „biserică”). Ulterior, când condițiile social-istorice s-au schimbat, *casă* și-a lărgit sensul, ajungând să însemne „locuință”;

2. rom. **cal**. Faptul că în română a intrat *cal* < lat. *caballus* „mârțoagă, cal de muncă” și nu un urmaș al lui *equus* „cal de rasă” demonstrează aceleași greutăți impuse populației romanizate de condițiile în care trăia și aceeași evoluție semantică ulterioară, când cuvântul și-a lărgit sensul, situație valabilă și pentru alte limbi romanice cunoscute;

3. rom. **sat**. Pentru denumirea unei „așezări rurale, cu case și gospodării locuite în majoritate de țărani”, româna n-a păstrat lat. *rus*, *ruris* sau *pagus*, -i, ci a recurs la un derivat a lui *fossa* „șanț, groapă” și anume la *fossatum*, v. rom. *fsat*, act. *sat*, lucru extrem de important pentru înțelegerea condițiilor de viață ale țăranimii (termenul *oraș*, pentru așezările urbane, a apărut cu mult mai târziu ca împrumut maghiar), în concordanță cu amplul proces de dezurbanizare a provinciilor din Imperiul Roman de Răsărit;

4. rom. **bătrân**. Evoluția semantică a cuvântului *bătrân* < lat. *veteranus* „soldat care și-a terminat stagiul militar” permite să tragem concluzii cu

privire la vârsta coloniștilor romani așezați în Dacia, în majoritate soldați care își isprăviseră stagiul militar;

5. rom. **femeie**. Reprezintă pentru limba română un urmaș al lat. *familia*, care avea sensurile de „formă socială de bază, întemeiată prin căsătorie și care constă din soț, soție și din descendenții acestora”. Din cauza condițiilor specifice în care s-a desfășurat viața socială din provinciile dunărene, când femeia a devenit echivalentul familiei, înțelesul cuvântului s-a schimbat în cel cunoscut astăzi „persoană adultă de sex feminin (căsătorită)”, în perioada modernă apelându-se la același cuvânt pentru a exprima noțiunea de „familie” (lat. *familia*, it. *famiglia*) (cu unele sensuri ale fr. *famille*);

6. rom. **rumân**. De la sensul de „cetățean al Romei”, cu valoarea etnică pe care o are și lat. *romanus* > *rumân*, cu sensul, cunoscut de multă vreme, de „clăcaș, rob”, și „cultivator”, explicabil prin situația de dependență economică a populației respective.

Asemenea exemple, și alături de ele ar putea apărea și altele, se încadrează în fenomenele generale ale semanticii, dar ele sunt foarte interesante dacă sunt raportate la condițiile în care s-a perpetuat latinitatea pe teritoriul de formare a limbii române și a poporului român. Multe dintre opțiunile făcute, în cazul dubletelor latine, și multe dintre schimbările de sens petrecute demonstrează tendința spre o exprimare concretă, colorată, ca urmare a influenței predominante a straturilor de jos și constituie, totodată, mărturia unui mediu rustic, cu depopularea orașelor în ultimele secole ale Imperiului, când viața cea mai activă s-a desfășurat la țară, în condiții extrem de grele.

Anumite schimbări semantice trebuie puse în legătură cu evenimentele importante din viața unui popor, cum este introducerea creștinismului. Unele cuvinte își schimbă sensul drept consecință a evoluției spirituale aduse de creștinism și pătrunse în toate păturile populației. Conceptele morale și religioase privind gândirea păgână sunt răsturnate de concepția creștină și de noile raporturi pe care ea le proclamă între divin și uman: rom. *păgân* < lat. *paganus* < *pagus* „sat” cu sensul inițial de „locuitor al satului” și-a schimbat înțelesul în „idolatriu necredincios”, datorită faptului că locuitorii de la țară au fost cei mai recalcitranți în primirea noii credințe a lui Hristos, față de orășenii creștinați; ei erau „civili” față de soldați, care se considerau *milites Christi*; lat. *Diana* „numele unei zeițe” > rom. *zână* „personaj cu puteri supranaturale din basme”, ceea ce arată că unele cuvinte asociate cultului păgân anterior se laicizează și sunt reduse la nume de ființe bune sau rele.

Evoluția semantică a cuvintelor dintr-o limbă reflectă deseori schimbări produse în diferite domenii ale vieții sociale. Fără referire la modul de viață al poporului nostru nu se poate înțelege sensul actual al verbului *înțărca*.

Derivat de la *țarc*, cuvânt probabil de origine traco-dacă, cu sensul de „loc îngrădit (uneori acoperit) unde se adăpostesc sau se închid oile, vitele etc.”, *a înțărca* era folosit la început cu sensul inițial de „a pune în țarc animalele”. Trecerea acestui cuvânt din domeniul limitat al vieții păstorești în viața de fiecare zi a oamenilor cu sensul general de „a înceta de a alăpta, a dezvăța de la supt” (și animalele și copiii) arată că, în trecut, creșterea vitelor reprezenta modul de viață predominant. În același sens, lat. *minor, minari* „a amenința pe cineva cu ceva” a trecut la *menare* „a conduce”, rom. *mâna(re)*, prin intermediul accepției „a conduce animalele amenințându-le sau lovindu-le.”

Pot fi notate și alte schimbări de sens, în care „veriga semantică” trebuie raportată la fapte de istorie socială, la realitate în sens larg: *peniță* „obiect de metal folosit în scrierea cu cerneală” este un diminutiv al lui *pană* „fulg”, lat. *pinna*, format în vremea când s-a trecut de la scrisul cu „pană de gâscă” la scrisul cu „peniță”; rom. *poștă* (rus. *počta*), a ajuns la sensul actual de „instituție publică de transport și distribuire a corespondenței”, prin intermediul sensurilor: „loc atribuit unui cal”, „loc unde se schimbă caii”, „distanța dintre două stații de schimbare a cailor, de aproximativ 20 km.”, „distanță nedeterminată”, deși vorbitorii nu mai fac aceste legături: *vad* (lat. *vadum*) a trecut de la sensul de „loc unde o apă curgătoare se poate trece” la cel de „loc pentru clientelă”, deoarece în astfel de locuri se stabileau în trecut cârciumile; *călău* provine din țig. *kalo* „negru” și a evoluat la sensul de „gâde, bărbat însărcinat cu execuția osândiților la moarte”, datorită împrejurării că adesea execuțiile erau efectuate de ȣiganii robi sau alți străini mai „negri” la culoare.

În afara exemplurilor de până acum, care arată legătura dintre sensul cuvintelor și evoluția societății, există și modificări semantice cu coloratură de clasă socială. Ele sunt în număr redus în vocabularul unei limbi și, deși s-au născut ca urmare a aprecierii pe care unele grupuri sociale o fac la adresa altora sau a lor înseși, nu rămân în limbă decât dacă au fost acceptate de toți vorbitorii aceleiași limbi.

Iată mai întâi câteva exemple la care modificările de sens se datorează concepției clasei dominante asupra celor dominați: *prost*, *mojic*, *mișel*.

1. rom. *prost* < v. sl. *prostŭ* avea la început sensul de „din popor, de rând, simplu”, cum atestă exemple ca: „Am încercat condurul ... la femeii de neam și la cele *proaste*, până și la roabe, și la nimeni nu s-a potrivit” (P. Ispirescu), „Nu-i asculta pre niște *proști*, pre niște *mojici*!” (C. Negruzzi) sau derivatul *prostime*, glosat „populația de bază a țării, în special țărăniimea; gloată, norod, sărăcime”; ulterior, cuvântul a căpătat sensul actual de „lipsit de inteligență, fără minte, tont”, care a luat naștere datorită faptului că, pentru stăpâni, oamenii de rând erau lipsiți de inteligență. Primul sens,

de fapt cel fundamental, a dispărut treptat, în timp ce sensul derivat s-a generalizat și și-a pierdut coloratura de clasă, ajungând să fie folosit indiferent de apartenența la anumite grupuri sociale;

2. rom. *mișel* < lat. *misellus*, cu sensul originar de „sărac”, „om din clasa socială cea mai de jos”, ca în „Stau împărații cu voinicii, *mișei* cu bogății, bătrânii cu tinerii” (Cuvinte din bătrâni), a evoluat către sensul de astăzi „ticălos, netrebnic, mârșav”, deoarece cei săraci erau considerați de către cei avuți, prin asociere, lipsiți nu numai de bunuri materiale, ci și de calități spirituale: „Cel ce fuge dinaintea dușmanului este *mișel*” (Russo);

3. rom. *mojic* < rus. *mujic* și-a schimbat sensul mai vechi de „țăran” atestat într-un exemplu ca: „Fiind de neam prost și varvar, întâi au silit de au omorât pe toți câți îl știa că iaste din *mojici* născut” (D. Cantemir), în sensul de astăzi „persoană lipsită de educație, de maniere, prost crescută”, întrucât pentru boieri erau oameni nemanierați, grosolani.

Alteori, schimbarea de sens se datorește aprecierii pe care un grup social o face asupra lui însuși: lat. *generosus* „de neam bun, ales, nobil” > rom. *generos* (pătruns ca neologism) cu înțelesul „mărinimos, darnic, însuflețit de idei alese, de sentimente sociale progresiste”, fiindcă, în concepția lor, cei de neam bun posedau și asemenea virtuți; rus. *kavaler* > rom. *cavaler*, cuvânt care în franceză se referea, în cadrul orânduirii feudale, la „senior”, la „cel care mergea călare”; dar, cum seniorii își atribuiau toate calitățile, *cavaler* a ajuns să însemne „om plin de abnegație, generos și nobil”, apoi „om amabil, binevoitor”, și „bărbat care însoțește o femeie în societate”, „om necăsătorit”, pierzându-se legătura cu „calul” și cu grupul social în sânul căruia s-au format sensurile figurate.

Câteodată, se surprind și modificări semantice care reflectă atitudinea poporului la adresa asupritorilor, ca în cazul lui *boier*, care, alături de sensul de „mare proprietar de pământ”, a dezvoltat și pe cel de „om leneș, mofturos”, unde este evidentă nuanța peiorativă. În același fel pot fi interpretate și sensurile figurate ale lui *prințesă*, *cucoană*, ca și nuanța peiorativă pe care au căpătat-o unele cuvinte în veacul trecut, legate de modul de a se îmbrăca al anumitor oameni: *pantalonar*, *nădrăgar*, *surtucar*, *gulerat*, *bur-tăverde*¹⁴.

¹⁴ Cf. B. Cazacu, *Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1953.

IV. STRUCTURA GENERALĂ A LEXICULUI

1. FONDUL PRINCIPAL ȘI MASA VOCABULARULUI

Dacă se analizează structura vocabularului unei limbi din punctul de vedere al importanței pe care o au cuvintele în procesul de comunicare, se va observa că el nu constituie o masă informă, nediferențială, în care toate cuvintele au aceeași valoare pentru vorbitori. Pe când termenii *apă, muncă, a bea, a vedea, sus, de, și* etc., prezintă o mare importanță pentru toți vorbitorii și nu pot lipsi din limbă ca diasistem și nici din variantele sale, alții, ca *recrudescență*, „izbucnire din nou, revenire, reluare într-un ritm mai viu, mai accentuat și mai intens a unei activități, a unei stări etc.”, sau *teșcherea* „pungă de bani, certificat, permis de călătorie”, sunt mai puțin importanți, puțin întrebuințați sau chiar neîntrebuințați în limbă, din care cauză s-a și simțit nevoia explicării lor. Primii termeni fac parte din fondul principal de cuvinte al limbii române, ceilalți din masa vocabularului.

Așadar, în sânul vocabularului se disting două compartimente: **fondul principal de cuvinte și masa vocabularului**.

Fondul principal lexical sau **vocabularul de bază**, numit adesea și **vocabular fundamental, esențial** ori **fond lexical uzual**, constituie nucleul vocabularului, partea relativ constantă, care cuprinde un număr mic de cuvinte, cunoscute de toți vorbitorii unei limbi, întrebuințate în toate variantele sale, rezistente la schimbările suferite de vocabular în cursul istoriei sale și cu capacitatea de a servi la crearea de noi cuvinte (prin polisemie, derivare, compunere și schimbarea clasei gramaticale). Într-o altă definiție s-a spus că vocabularul de bază este partea esențială a vocabularului unei limbi, caracterizată printr-o mare stabilitate, cuprinzând cuvintele cu o mare frecvență care denumesc, de obicei, noțiuni fundamentale și care sunt în general cuvinte vechi cu numeroase derivate și cu multe expresii și locuțiuni.

Vocabularul schimbător sau **masa vocabularului** ori **vocabularul secundar** are o sferă cu mult mai largă și conține restul cuvintelor dintr-o limbă, deci cuvinte care nu sunt cunoscute și întrebuințate de toți vorbitorii limbii respective și care, în general, nu formează baza de creare a unor cuvinte noi și sunt supuse prefacerilor permanente din cadrul vocabularului, datorită legăturilor sale cu societatea.

Evident că, în cazul multor cuvinte, se poate aprecia ușor dacă ele aparțin fondului principal sau vocabularului schimbător, dar încadrarea altora se face cu destulă greutate și provoacă controverse. De aceea, prima problemă de discutat în compartimentarea făcută este aceea a delimitării acestora, mai precis a **identificării cuvintelor** care fac parte din fondul principal de cuvinte. Chestiunea nu este nouă în lingvistică, a fost observată mai de mult¹⁵, s-a ridicat și se ridică continuu, sub aspectul ei practic, în procesul predării și însușirii limbilor străine. Ea s-a pus mai acut, practic și teoretic, în urmă cu cca 50 ani în lingvistica rusă și în lingvistica românească, încercându-se să se stabilească diferite **criterii** după care un cuvânt se poate clasa în fondul principal sau în masa vocabularului. Pentru limba noastră, date cuprinzătoare oferă lucrarea acad. Al. Graur *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, editată în 1954, reluată mai târziu și publicată în 1957 cu titlul *Fondul principal al limbii române*, ale cărei concluzii și observații vor fi folosite în prezentarea de față.

Pe scurt, concluziile privind identificarea cuvintelor din fondul principal lexical sunt următoarele:

1. Aici intră în principal cuvintele foarte importante pentru vorbitori: obiecte și acțiuni (*casă, masă, mașină, a face, a mânca, a merge*), alimente și băuturi (*pâine, carne, brânză, apă*), părți ale corpului uman (*cap, frunte, mână, picior, sânge, piele*), animale și păsări (*oaie, porc, lup, găină, cocoș, rață*), arbori și fructe (*pom, măr, nuc, nucă, cireș, cireășă*), grade de rudenie (*tată, mamă, frate, unchi, nepot*), numele zilelor săptămânii (*luni, marți, ...*), numere simple (*unu, doi, trei, ...*), culorile de bază (*alb, negru, roșu, albastru*), pronume, adverbe, prepoziții și conjuncții etc.;

2. Ele sunt cuvintele cele mai uzuale, au cea mai mare frecvență în procesul comunicării, sunt foarte vechi și sunt prioritare în procesul învățării limbilor străine;

3. Prezintă polisemantism, formează derivate și compuse și sunt prezente în numeroase locuțiuni și expresii frazeologice;

4. Pe părți de vorbire, cea mai bună reprezentare o au conjuncțiile și prepozițiile, pronumele (de toate felurile), numeralele (până la 10) și verbele auxiliare (*a fi, a avea, a vrea* etc.). Procentual, pe părți de vorbire, cuvintele din fondul principal se repartizează astfel: aproape 50% substantive, 30% verbe, 10% adjective, 10% pronume, numerale, adverbe, conjuncții, prepoziții, articole, deși, în privința reprezentării proporționale, părțile de

¹⁵ Lăsând la o parte lingviștii străini, aici trebuie să amintim celebra „teorie a circulației cuvintelor” formulată pentru prima dată de B.P. Hasdeu în studiul *Limba în circulațiune*, apărut în volumul III din „*Cuvinte din bătrâni*”, de mare importanță pentru determinarea fizionomiei lexicale a limbii române.

vorbire ajutătoare se află pe primul loc, aproape toate aparținând fondului principal;

5. Fondul principal de cuvinte al limbii române conține, după statistica lui Al. Graur, 1419 cuvinte, dintre care 964 sigure și 455 mai puțin sigure. El are o stabilitate relativă, fără granițe precise, deoarece, pe lângă cuvintele deplin instalate, există și cuvinte în situația de a pătrunde sau de a ieși în/din vocabularul fundamental;

6. După origine, cuvintele din fondul principal sunt: aproximativ 60% latinești moștenite, 20% slave, 2% maghiare, 2% autohtone, 2% formații pe teren românesc, 6% internaționale, 5% de origine necunoscută (probabil latine, traco-dace sau slave), iar restul de 3% de diverse alte origini (grecești, turcești, franceze etc.).

Comentariile și exemplificările din lucrare permit înțelegerea deplină a concluziilor prezentate mai sus și a relațiilor dintre fondul principal și masa vocabularului. Se observă mai întâi că nu pot face parte din fondul principal lexical cuvintele dialectale (*cucuruz, harbuz, găvan, toriște, crumpene, copârșeu, dosoi, ai* etc.), cuvintele întâlnite numai în anumite variante ale diasistemului: *bulevard* (limbaj orășenesc), *uliță* (limbaj țăranesc), *fetus, vomă, forceps, ftizie, acupunctură* (limbajul medicilor), *diasistem, morfem, fonem, sintagmă, redundanță* (limbaj lingvistic), *high-life, bon-ton, bonjour, șarmant, demoazelă* (termeni de jargon), *lovele, denghi, ciordi, sticlete* (termeni de argou) etc. De asemenea, nu aparțin fondului principal cele mai multe dintre neologismele, termenii tehnico-științifici și cuvintele internaționale (*reverență, condescendență, axiomă, filon, ohm, cosmografie, ortografie*) și nici arhaismele (*pogribanie, stolnic, comis, tiparniță*).

Asemenea categorii de cuvinte fac parte din vocabularul schimbător, dar poziția lor față de vocabularul de bază nu este în toate cazurile aceeași, unele găsindu-se la periferia vocabularului, iar altele cu șansa de a pătrunde în fondul principal (*sputnic, cosmonaut, aseleniza, cosmic* etc.)

Nu pătrund în fondul principal nici unele cuvinte cunoscute și folosite de masa vorbitorilor cu sensul lor fundamental, ca *plop, pupăză, cuc, cocor, boltă, coamă*, deoarece se simte mai rar nevoia întrebuințării lor. Condiția este ca termenii din fondul principal să fie frecvent folosiți. Unii lingviști, pornind de la această observație, consideră că fac parte din fondul principal numai cuvintele care exprimă noțiuni importante, de „importanță vitală”. Afirmatia nu se poate reține în întregime fiindcă, pe de o parte, există noțiuni de importanță vitală, cum este cazul noțiunii de „atom”, exprimate prin cuvinte intrate de curând în limbă și nefamiliare pentru toate categoriile de vorbitori (cuvântul *atom* nu face parte din fondul principal) și, pe de altă parte, noțiuni importante sunt exprimate prin cuvinte sinonime, fenomenul de sinonimie slăbind poziția cuvintelor în limbă (*arbore = pom = copac =*

lemn, femeie = soție = nevastă = muiere). În plus, sunt în limbă cuvinte foarte abstracte, despre care se spune că nu exprimă noțiuni, dar care fac parte din lexicul de bază, așa cum se întâmplă cu prepozițiile, conjuncțiile, articolele etc. Cât privește precizarea că sensurile secundare nu fac parte din fondul principal, trebuie observat că atâta vreme cât legătura semantică este simțită de vorbitori, ele aparțin cuvântului polisemantic, pe această cale întărindu-se poziția cuvântului în lexicul de bază.

Privitor la vechimea cuvântului în limbă, cele mai vechi cuvinte din fondul principal al limbii române sunt cuvintele vechi, de origine latină (*ac, adânc, ajunge, carne, capră, a da, eu, fi, frate, ochi, noi, tu* etc.), traco-dacă (*buză, mal, moș* etc.) și slavă (*muncă, drag, citi, vreme, vesel, vorbă, treabă* etc.), ceea ce asigură stabilitate limbii și în domeniul vocabularului. Alături de ele, există în fondul principal și cuvinte mai noi, de origine maghiară (*cheltui, fel, gând, neam, oraș, seamă*), grecească (*fasole, hârtie, ieftin, lipsi, zahăr, tipar*), turcească (*dușman, chirie, chiar, hai, murdar*) și chiar cuvinte intrate în ultimele două secole sau uneori ultimele decenii, de origine franceză (*artă, democrat, fabrică, familie, mecanic, muzică, radio, telefon*). Vechimea constituie un criteriu esențial, dar ea singură nu poate determina încadrarea unui cuvânt în fondul principal, întrucât el cuprinde și cuvinte noi și, invers, multe cuvinte vechi nu aparțin fondului principal (*cină, coamă, colastră, fiară, frasin, fusal, lăcustă, leșie, muiere, pregeta, rânced*, etc., toate de origine latină).

Celelalte criterii, neobligatorii în totalitatea lor, comportă mai puțin discuții. Cu cât un cuvânt are mai multe înțelesuri și exprimă mai multe noțiuni, cu atât este mai important pentru limbă și are șanse mai multe de a fi situat în centrul vocabularului (*cap, capră, ochi, cal, face, broască* etc.), deși în fondul principal intră și cuvinte cu puține sensuri. Uneori se întâmplă ca un cuvânt să aibă viabilitate în limbă nu prin sensul fundamental, ci prin cel figurat (*leu „ban”*). De asemenea, cuvintele din vocabularul de bază stau la baza creării unor cuvinte noi, mai ales prin derivare. În acest fel cuvântul primar este mereu în conștiința vorbitorilor și nu poate fi uitat. Datele statistice arată că, în medie, revin câte cinci derivate pentru fiecare cuvânt din lexicul de bază. De aici nu trebuie să se tragă concluzia că fondul principal nu cuprinde și derivate ale unor cuvinte de bază (*muncitor, sărbătoare*) sau cuvinte care nu creează multe derivate (*gură, mamă, pâine, pat, viță, scoate, spinare*). Aici intră în acțiune un alt criteriu de identificare și anume capacitatea unui cuvânt de a intra în diverse expresii și locuțiuni, care provoacă o diversitate de sensuri: *apă* în: *a intra la apă, a băga la apă, a lăsa gura apă, a da apă la moară, a se duce pe apa sâmbetei, apă chioară* etc. sau *gură* în: *a da gură, în gura mare, mură-n gură, gură rea, gură spartă, de-ale gurii, gura pânzei, gurile Dunării, gură de tun* etc.

Din această discuție rezultă că identificarea cuvintelor care aparțin fondului principal se face prin corelarea tuturor criteriilor, în funcție de importanța pe care o au în altă limbă, în procesul de comunicare sau, cum spune acad. Al. Graur într-o altă lucrare¹⁶ „fac parte din fondul principal cuvintele care au rădăcini profunde în limbă, fără perspectivă de a dispărea într-un viitor apropiat” care au dat naștere la numeroase derivate, care au mai multe înțelesuri, care intră în expresii frazeologice, și mai ales sunt mult întrebuintate. Astfel, fiind elemente durabile, ... ele dau stabilitate nu numai vocabularului, ci și gramaticii, căci formele morfologice noi nu sunt admise la cuvinte foarte mult folosite, deci mereu prezente, cu flexiunea lor, în mintea vorbitorului.

Evident că majoritatea cuvintelor din fondul principal al românei actuale există și în stadiile mai vechi ale limbii române, dar, date fiind treapta inferioară de dezvoltare a limbii și absența contactului cu unele limbi ce au influențat româna mai târziu, ele sunt într-un număr mai redus și repartizate diferit din punctul de vedere al originii. Astfel, acad. I. Coteanu¹⁷ găsea pentru fondul principal al străromânei 610 termeni de origine latină, stabiliți prin compararea dialectelor limbii noastre, cu ajutorul frecvenței, polisemiei și derivării.

Date interesante asupra vocabularului de bază al limbii române din secolul al XVI-lea aduce cercetătoarea Claudia Tudose¹⁸ care, pornind de la texte religioase, stabilește o listă de 994 de cuvinte din această categorie, multe dintre ele comune cu cele din limba actuală (două treimi), altele specifice acelei perioade, în general cu aceeași repartizare din punct de vedere al originii (de exemplu, 60,16% latine, 19,01 slave).

Din această comparație reiese că, după cum este și firesc, fondul principal actual, asemenea vocabularului limbii române contemporane, este mai bogat decât acela al epocilor anterioare. Tot de aici se poate trage concluzia că, în ciuda stabilității sale, lexicul de bază cunoaște schimbări în cursul istoriei limbii. Datorită schimbărilor în organizarea societății, în relațiile dintre oameni, unele cuvinte din acest compartiment au dispărut chiar din limbă (*arat, arhon, armaș, băjenie, buche, căminar, logofăt, mazil, răzeș, staroste, vistiernic, vornic*) ori și-au slăbit poziția inițială și s-au refugiat în masa vocabularului (*mei, cârciumă, breaslă, bir, dascăl* etc.). Mai frecvent este însă procesul invers, pentru că, în locul lor și alături de ele, au pătruns în fondul principal, ca urmare a dezvoltării activității și gândirii oamenilor, multe cuvinte noi sau aflate mai înainte în masa vocabularului (*cont, fabrică*.

¹⁶ Al. Graur, *Tendințe actuale ale limbii române*, Ed științifică, 1968, p.271.

¹⁷ I. Coteanu, *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei*, în SCL, nr. 5-6/1965.

¹⁸ Claudia Tudose, *Lexicul de bază în secolul al XVI-lea*, în SCL, nr. 5-6/1965.

gaz, liber, mină, mașină, motor, cosmonaut etc.). Prin concurență sinonimică, multe cuvinte care au aparținut cândva fondului principal au trecut în masa vocabularului: *dascăl-învățător, bir-impozit, desidera-dori, destinde-cobori, condei-toc, buche-literă* etc. De altfel, nu se poate trage o linie tranșantă de demarcație între fondul principal și masa vocabularului, există o mișcare continuă, deoarece, cum s-a văzut, unele cuvinte ies, altele intră, unele evadează către periferia vocabularului, altele, dimpotrivă, fac drumul invers, lucru care explică diferențele între stadiile comparative.

Din punctul de vedere al conținutului lor semantic, cuvintele din fondul principal denumesc obiecte cu care omul are de-a face continuu în domenii ca agricultura și munca în genere, grade de rudenie (*câmp, pământ, plug, ac, car, cheie, oală, mașină, scaun, ceapă, fân, grâu, viță, floare, frunză, pasăre, pește, bou, cal, porc, cămașă, căciulă, cojoc, talpă, ceafă, ficat, barbă, dinte, frunte, gură, limbă, mână, obraz, sânge, ureche, rudă, băiat, fată, mamă, tată* etc.), calitățile obiectelor (*bun, rău, vesel, trist, mare, mic, scump, ieftin, alb, negru* etc.), diverse acțiuni (*munci, înțelege, trăi, mânca, bea, vedea, merge, simți, scrie, vinde, cumpăra, sta, dormi* etc.).

2. VOCABULARUL REPREZENTATIV

În ultima vreme, în locul termenului **vocabular de bază** se folosește sintagma mai nouă **vocabular reprezentativ**, socotită echivalent al lui **vocabular fundamental**, ceea ce constituie o eroare din ce puțin două motive: a) vocabularul reprezentativ diferă de cel fundamental din punct de vedere cantitativ, primul având în limba română 2581 de unități, în comparație cu cel de-al doilea, care posedă cu peste 1000 de unități în minus față de primul, adică 1419 cuvinte; b) vocabularul de bază al limbii române are și conotații diacronice și privește toate variantele limbii, identificarea unităților fiind într-o bună măsură impresionistă, lipsită de criterii sigure de identificare, în timp ce vocabularul reprezentativ operează numai în sincronie și se referă la varianta literară standard a românei actuale, unitățile delimitate având la bază criterii precise de identificare, plus avantajul comparației cu celelalte limbi romanice.

Considerațiile ce urmează au la bază lucrarea colectivă coordonată de Marius Sala *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* (cu sigla VRR), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, un volum de 630 pagini.

Se are în vedere vocabularul reprezentativ al limbii române în varianta sa literară standard, potrivit datelor oferite de *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, 1975, și *Dicționarul de frecvență*, 1965.

Sunt selecționate cele mai importante cuvinte din româna actuală, ca și din celelalte limbi romanice, pe baza a trei criterii principale (cumulate și separate): criteriul bogăției semantice (minimum 5 sensuri proprii sau figurate), criteriul puterii de derivare (cel puțin trei derivate formate pe teren românesc prin sufixare, prefixare sau derivare regresivă) și criteriul uzajului sau frecvenței (indicele minimal de uzaj de 13,48%).

Aplicându-se aceste trei criterii de selecție s-a alcătuit lista de 2581 de cuvinte ale vocabularului reprezentativ al limbii române contemporane, a căror cercetare impune următoarele concluzii de ordin statistic:

- substantivele și verbele sunt cele mai numeroase, evidențiindu-se astfel statutul lor de cuvinte polisemantice și cu o mare putere de derivare; pe primul loc se află substantivele cu 1240 de unități (48%), deci jumătate din ansamblul *VRR*; verbele se află pe locul al doilea cu 677 de termeni (26%), apoi adjectivele (10%), adverbele (3%), prepozițiile, numeralele, pronumele și conjuncțiile (sub 1%);

- din punct de vedere etimologic se constată o mare varietate a claselor etimologice, dar numai cinci dintre ele sunt mai bogate, însumând peste 89% din totalul *VRR*, celelalte clase etimologice având o pondere foarte redusă;

- cele mai numeroase elemente sunt latine moștenite, peste 30%, apoi creațiile lexicale românești (25%), împrumuturile cu etimologie multiplă (18%), de regulă latino-romanice, împrumuturile din slavă (9%) și împrumuturile franceze (cca. 8%), care ajung la peste 22% dacă se adaugă și cuvintele care au și origine franceză din cadrul celor cu etimologie multiplă;

- structura claselor etimologice a *VRR* pe ansamblu reflectă în mare măsură structura tranșelor selectate pe baza fiecărui criteriu în parte, în sensul că clasele cele mai bine reprezentate pe total sunt în același timp cele mai numeroase în fiecare grupare.

Comparând datele de mai sus oferite de *VRR* cu cele puse la dispoziție de alte statistici, se constată unele idei comune (marea diversitate a claselor etimologice, ca urmare a varietății contactelor de ordin etnic, permanenta înnoire și îmbogățire a claselor, relatinizarea sau reromanizarea lexicului, bogăția semantică și forța derivativă a cuvintelor vechi, îndeosebi latinești moștenite etc.), dar cum este și firesc, date fiind punctele de vedere diferite, se observă și deosebiri însemnate. Exemplificând cu clasa cuvintelor latinești moștenite, se observă că, față de 30% pentru *VRR*, procentul este de numai 20% în vocabularul general (statistica) și 58% în fondul principal (statistica Graur).

Trebuie spus că observațiile de mai sus se potrivesc aproape în toate privințele și celorlalte limbi romanice. Astfel, în privința vocabularului reprezentativ, în toate limbile romanice elementul latin moștenit ocupă primul loc în componența claselor etimologice (30% în română față de 36% în franceză, mai mic decât în sardă și catalană, care au procentul mai ridicat). Pe locul al doilea se află formațiile interne: 40% în occitană, urmată de franceză (30%), română și spaniolă (25%), sardă, italiană și portugheză (19%), și pe locul al treilea cuvintele latine savante, cu o pondere de 26% în italiană, franceză, spaniolă și portugheză și în procente foarte mici în occitană, sardă și română (sub 2%), procentul din română ridicându-se la 15% dacă sunt incluse cuvintele cu etimologie multiplă care provin probabil și din latina savantă. **Pe total, în română, împrumuturile reprezintă 45%, procentul cel mai ridicat** (explicabile istoric). Urmează, cu procente între 37% și 30%: italiana, portugheza, spaniola, franceza, sarda, catalana, în timp ce occitana este limba romanică cu cel mai mic număr de împrumuturi (sub 15%), dar cu cel mai mare număr de formații interne (peste 40%). Sarda și catalana sunt limbile cu cele mai ridicate procente de cuvinte latine moștenite (peste 50%), în timp ce limbile romanice occidentale de mare circulație (franceza, spaniola, portugheza și italiana) au vocabularul reprezentativ cel mai echilibrat: cuvinte latine moștenite (35-45%), formații interne (18-30%) și împrumuturi latine savante (34-37%).

3. VOCABULARUL ACTIV ȘI VOCABULARUL PASIV

Ultima chestiune referitoare la compartimentarea lexicului, care a fost tratată tangențial și în capitolul „*Factorii de organizare a vocabularului*”, privește cunoașterea și folosirea efectivă a cuvintelor de către vorbitorii unei limbi. Se distinge, astfel, vocabularul activ de vocabularul pasiv. Potrivit *DEX*, **vocabularul activ** reprezintă „totalitatea cuvintelor folosite în mod efectiv de cineva în exprimare și care variază de la o categorie de vorbitori la alta”. Este vorba de cuvintele întrebuințate în mod obișnuit, evident nu numai din fondul principal, ci și din masa vocabularului, având, grafic, o sferă mai mare decât aceea care reprezintă lexicul fundamental propriu tuturor vorbitorilor. Intră aici în primul rând cuvinte din domeniul de activitate specific fiecăruia. În vocabularul activ al studenților filologi apar termeni ca *subiect, predicat, atribut, complement, propoziție, frază, declinare, conjugare* etc. **Vocabularul pasiv** cuprinde „totalitatea cuvintelor specifice unei limbi pe care vorbitorii le înțeleg, dar nu le utilizează (decât accidental)”. Din vocabularul pasiv fac parte arhaisme (cislă, capuchehaie, comis, ijderenie, zapciu etc.), anumite regionalisme (bostan, lubeniță, mandră,

peșchir etc.) și unele neologisme (*condescendență, biceps, ftizie, truism* etc.). Limita dintre vocabularul activ și cel pasiv diferă de la un vorbitor la altul, în funcție de gradul de cultură, de profesie, de regiunea în care s-a născut și a trăit vorbitorul, de sex, de vârstă etc. Oricum, în vocabularul pasiv se întâlnesc numai cuvinte care aparțin masei vocabularului, fără să existe o identitate între ele. De precizat că discuția despre termenii de vocabular activ și vocabular pasiv se poate situa la nivelul vorbitorilor individuali, al grupurilor sau întregii comunități lingvistice și poate privi nu numai unitățile lexicale propriu-zise, ci și sensurile active și pasive ale unor cuvinte polisemantice.

4. VOCABULARUL LITERAR ȘI VOCABULARUL NELITERAR

Pe baza criteriului cultural, se poate vorbi și de alte subdiviziuni ale lexicului: vocabularul literar și vocabularul neliterar, care are în vedere opoziția dintre cele două aspecte principale ale limbii: limba literară și limba populară, adică variantele regionale ale diasistemului.

Vocabularul literar se caracterizează prin aceea că este normat, îngrijit și este întâlnit la un număr foarte mare de vorbitori care și-au însușit limba literară și stilurile ei funcționale prin școală, presă, radio, televiziune, lucrări și publicații administrative, tehnico-științifice și beletristice.

Vocabularul neliterar este o grupare mai eterogenă, nenormată și neîngrijită, folosit de vorbitorii neinstruiți, care nu și-au însușit normele limbii literare, precum și de cei cultivați care, în anumite împrejurări, se socotesc „liberi” de a folosi exprimarea neliterară. Intră aici două grupuri distincte de cuvinte, alcătuind pe de o parte vocabularul popular și pe de altă parte vocabularul familiar.

Vocabularul popular, tratat mai pe larg în capitolul următor, este folosit în principal în mediul rural și adesea în mediile suburbane. Se au în vedere elemente populare ca *imaș, meliță, ițe, caier, otavă, oiște, rariță, toriște*, etc., dar și regionalisme propriu-zise, cum sunt *cucuruz, burtă, foale, copârșeu, tron, prunc, temeteu* ș.a., unele dintre acestea fiind denumite cuvinte **supradialectale** și **interdialectale**.

Vocabularul familiar, o categorie mai puțin conturată, cuprinde cuvintele utilizate în relațiile de familie, intime, mai puțin pretențioase, care pot aparține unor categorii diferite de lexic: popular, regional, argotic, neologic, de jargon, unii termeni apărând ca adevărate „ticuri verbale”: *mă, dragă, omule, soră, frate, coane, bătrâne, chestie, problemă, treabă, băiete, bebeluș, mamaie, tataie, belea, baftă, barosan, a hali, gagică, nasol, mersi, servus, pa, ciao, bye-bye, O.K, mutră, a păpa, a pupa* etc.

V. STRUCTURA STILISTICĂ ȘI FUNCȚIONALĂ A VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE

În afara numeroaselor subdiviziuni ale vocabularului, discutate în capitolul precedent, există și repartizarea acestuia stilistică și funcțională în vocabular de uz general și vocabular cu utilizare limitată, în funcție de aria de folosință a cuvintelor.

Vocabularul de uz general, numit adesea și **fondul comun** sau **vocabularul mediu, supradialectal, nespecializat** este acea parte a lexicului cunoscută și utilizată de toți vorbitorii unei limbi, indiferent de zona geografică căreia îi aparțin, de profesia în care lucrează și de gradul lor de cultură și cuprinde, legat de grupările anterioare, atât vocabularul activ, cât și o parte din vocabularul pasiv, atât elemente ale vocabularului literar, cât și elemente populare și familiare, cunoscute și întrebuințate de întreaga comunitate lingvistică respectivă, având astfel o sferă de cuprindere mai largă decât aceea a vocabularului activ.

Vocabularul cu sfera de utilizare limitată are în vedere, în ordine, *regionalismele, arhaismele, neologismele, termenii profesionali, elementele de jargon*, toate cu o folosință cu mult mai restrânsă, opusă vocabularului general, fiecare având caracteristici proprii, invocate la fiecare grupare în parte.

1. RAMIFICAȚII TERITORIALE:

REGIONALISME ȘI ELEMENTE POPULARE

Limba, în general, reprezintă un complex de variante coexistente, care se întrepătrund reciproc. Între ele există deosebiri calitative, determinate în primul rând de valoarea funcțională a fiecăreia dintre ele în viața colectivității. La un pol se află **varianta literară** (limba literară), destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale ale unei națiuni, iar la celălalt pol **variantele regionale**, ramificații teritoriale ale limbii (dialecte, subdialecte și graiuri), cu o funcționalitate mai restrânsă, limitată de obicei la necesitățile vieții rurale.

V. STRUCTURA STILISTICĂ ȘI FUNCȚIONALĂ A VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE

În afara numeroaselor subdiviziuni ale vocabularului, discutate în capitolul precedent, există și repartizarea acestuia stilistică și funcțională în vocabular de uz general și vocabular cu utilizare limitată, în funcție de aria de folosință a cuvintelor.

Vocabularul de uz general, numit adesea și **fondul comun** sau **vocabularul mediu, supradialectal, nespecializat** este acea parte a lexicului cunoscută și utilizată de toți vorbitorii unei limbi, indiferent de zona geografică căreia îi aparțin, de profesia în care lucrează și de gradul lor de cultură și cuprinde, legat de grupările anterioare, atât vocabularul activ, cât și o parte din vocabularul pasiv, atât elemente ale vocabularului literar, cât și elemente populare și familiare, cunoscute și întrebuințate de întreaga comunitate lingvistică respectivă, având astfel o sferă de cuprindere mai largă decât aceea a vocabularului activ.

Vocabularul cu sfera de utilizare limitată are în vedere, în ordine, *regionalismele, arhaismele, neologismele, termenii profesionali, elementele de jargon*, toate cu o folosință cu mult mai restrânsă, opusă vocabularului general, fiecare având caracteristici proprii, invocate la fiecare grupare în parte.

1. RAMIFICAȚII TERITORIALE:

REGIONALISME ȘI ELEMENTE POPULARE

Limba, în general, reprezintă un complex de variante coexistente, care se întrepătrund reciproc. Între ele există deosebiri calitative, determinate în primul rând de valoarea funcțională a fiecăreia dintre ele în viața colectivității. La un pol se află **varianta literară** (limba literară), destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale ale unei națiuni, iar la celălalt pol **variantele regionale**, ramificații teritoriale ale limbii (dialecte, subdialecte și graiuri), cu o funcționalitate mai restrânsă, limitată de obicei la necesitățile vieții rurale.

Între varianta literară și variantele regionale există legături corelative, mai mult, variantele regionale, în diversitatea lor, alcătuiesc o unitate complexă, în care se disting elemente convergente și divergente. Trăsăturile comune constituie un supersistem (diasistem) care nu trebuie confundat cu limba literară și care se bazează pe un dialect de prestigiu, impus în anumite condiții.

Trăsăturile comune și divergente se manifestă în diversele compartimente ale limbii, dar mai ales în pronunțare și vocabular și formează, atunci când sunt reprezentate pe hărți lingvistice, arii continue (unitare) sau **arii discontinue** (neunitare)¹⁹ primele apărând în serii și fiind caracteristice foneticii și gramaticii (ex. *frace, frunce, munce; o fost, s-o dus etc.*), ultimele având caracterul de fenomene singulare, unice și întâlnindu-se în domeniul lexicului (ex. *varză – curechi, zăpadă – nea – omăt*).

Acesta, așa cum rezultă și din hărțile ALR, se remarcă prin caracterul său unitar, printr-o surprinzătoare omogenitate a subdialectelor sau graiurilor sale, lucru explicabil prin unitatea socială a populației dominant păstorașă și agricole, prin legăturile constante între principalele provincii românești și prin diferențele reduse dintre limba națională și dialecte. Cuvintele de origine latină, predominante din punct de vedere al structurii lexicale dacoromâne, constituie arii unitare pe întreg teritoriul limbii române (de exemplu, termeni privitori la părțile corpului: *deget, dinte, frunte, genunchi, mână, ochi, picior, sânge, unghie etc.*).

Alături de termenii comuni tuturor subdialectelor (numărul lor este foarte mare, indiferent de limba din care provin), există și cuvinte diferite pentru aceeași noțiune, specifice diverselor unități teritoriale cunoscute sub numele de **regionalisme**. Din diverse cauze, s-au produs suprapuneri sau substituiri ale anumitor cuvinte, ieșirea completă din uz a unora ori restrângerea ariei de răspândire a altora.

Astfel, pentru denumirea plantei *allium sativum* în regiunile nord-vestice ale dacoromâniei se folosește termenul *ai* (< fr. *ail*, < it. *aglio* < lat. *alium*), în timp ce în restul teritoriului și în limba literară se întrebuințează termenul mai nou *usturoi* (un adjectiv substantivat din sintagma *ai usturoi* „ai care ustură”, derivat din verbul *ustura* < lat. *ustulare* la care s-a adăugat sufixul *-oi*). Probabil că *ai* a pierdut teren din cauza scurtimii fonetice, din cauza coliziunii fonetice cu pers. a II-a sing. a indicativului prezent a verbului *a avea* (lat. *habes alium* < rom *ai ai*) și din cauza expresivității lui *usturoi*²⁰.

¹⁹ Cf. B. Cazacu și R. Tudoran, *Lexicul dacoromân*, Ed. Didactică și pedagogică; 1965

²⁰ Vezi aceste exemple commentate și reprezentate pe hărți, la Cazacu-Tudoran, *Lexicul dacoromân*; la fel și exemplele următoare.

Un exemplu de același fel îl oferă denumirea noțiunii „ficat” (< lat. *ficatum jecur*), cu termenul *ficat* răspândit pe o arie foarte întinsă ce cuprinde Banatul, Oltenia, Muntenia și sudul Transilvaniei, peste care s-a suprapus mai târziu *mai* (< magh. *máj*) în Crișana, nordul Transilvaniei, centrul și sudul Moldovei și *plămâni* (*negre*) în aria lui *mai* (nordul Moldovei).

Dacă, în cazul acestor termeni, unii reprezintă conservarea vechilor elemente latine (*ai*, *ficat*), iar alții inovațiile (*usturoi*) sau împrumuturile (*mai*), în alte cazuri diferențele lexicale teritoriale se aplică în primul rând prin conviețuirea dacoromânilor cu diverse populații alogene (maghiare și germane în Transilvania și Banat, ucrainene în nordul Moldovei și Maramureș, sârbești în Banat ș.a.). În acest fel poate fi interpretată harta noțiunii *vopsea* (h. 350 din *MALR*, serie nouă, vol. I, 1956), pentru care apar termenii *vopsea* (*văpseală*, *văcsea*), ca postverbal al lui *vopsi* (< bg. *vapsam* < ngr), folosit în Oltenia, Muntenia, Dobrogea, și sudul Transilvaniei, *boia* (< tc. *boya*), în regiunea de nord-est a teritoriului dacoromân (Moldova), *farbă* (< germ. *Farbe*) în Banat, *feșteală* (derivat al lui *fești* „vopsea” (< magh. *feșteni*, cu sufixul *-eală*), în Transilvania.

Dintre acești termeni, s-a impus în limba literară *vopsea* caracteristic subdialectului muntean. Tot așa stau lucrurile și cu termenii referitori la „croitor”, pentru care există în Oltenia, Muntenia, sudul Transilvaniei, Dobrogea și Moldova, ca și în limba literară, cuvântul *croitor* (derivat de la *a croi*, v.sl. *krojiti*), *sabău* < magh. *szabo*, în nordul teritoriului dacoromân, și *șnaidăr* < germ. *Schneider*, în Banat (în punctele izolate apar și alte sinonime, ca *hăinar*, *cositor*, *maistăr*).

Urmărind izoglosele acestor cuvinte și ale altora, se ajunge la concluzia că munții Carpați n-au constituit și nu constituie o graniță, sudul Transilvaniei grupându-se deseori cu Muntenia, și că în majoritatea cazurilor s-a impus în limba literară, cum este de așteptat, termenii specifici subdialectului muntean, deși nu întotdeauna aceștia sunt cei mai vechi.

Cum s-a arătat și în cadrul discuției despre sinonime, subdialectele dacoromâne oferă și alte exemple de acest fel, mai ales în cazul cuvintelor aparținând zonelor periferice ale vocabularului. Se poate astfel vorbi, din punct de vedere al acoperii sensului, de o sinonimie perfectă, absolută sau totală și de o sinonimie parțială. O asemenea distincție se face după sfera de răspândire a seriilor sinonimice și după varianta de limbă care se are în vedere²¹. La nivelul limbii comune, în ultimul timp și la nivelul limbii literare, *varză*, răspândit în sud și *curechi*, răspândit în nord, sunt sinonime, și anume sinonime totale. La nivelul graiurilor respective și la nivelul punctelor pe

²¹ Cf. O. Vințeler, *Sinonimia în Atlasul lingvistic român*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, 1969, p. 55-62

hartă, acolo unde se cunoaște un singur membru al seriei, nu există sinonime; la acest nivel, există sinonimie numai în punctele de intersecție, unde vorbitorii cunosc ambii membri ai seriei, nivelul limbii punctului suprapunându-se cu al limbii comune și al limbii literare. Ca urmare a influenței limbii literare asupra graiurilor, se mărește numărul de serii sinonimice și de cuvinte sinonime în general într-o primă etapă, ca, după aceea, termenii literari să se impună, să înlăture reprezentanții graiului și, în ultimă instanță, să înlăture fenomenul de sinonimie (ex. *prosop* – *ștergar* – *ștergură* – *chindeu* – *măesai* – *peșchir* – *dosoi*).

Cu toate că în procesul de formare și unificare a limbii naționale și a limbii române literare se realizează și integrarea graiurilor în limba comună, rămân totuși în afara limbii, dar mai ales în lexic. Vorbim în aceste cazuri de regionalisme, provincialisme sau cuvinte dialectale.

Deci, **regionalismul** este un fapt de limbă, de obicei de natură lexicală, dar și de natură fonetică și gramaticală, existent numai într-o anumită regiune, caracteristic pentru un anumit grai și folosit în limba literaturii artistice pentru redarea culorii locale (unele dintre ele devin cu timpul bunuri ale limbii literare). Sinonimul acestui termen este cuvântul **provincialism**, care este mai puțin folosit astăzi, din pricină că așa-zisele provincialisme nu aparțin unei provincii propriu-zise, în sens istoric și administrativ (Munte-
nia, Oltenia, Moldova), ci unei regiuni, adesea foarte limitate ca întindere (în plus, provincialism, ca derivat al lui „provincial”, este folosit uneori cu o ușoară nuanță peiorativă în vorbirea oamenilor din „capitală”). Un alt sinonim al acestora este termenul de **cuvânt dialectal**, fiindcă regionalismul este caracteristic unei anumite unități teritoriale.

Acești termeni trebuie înțeleși în opoziție cu „comun” și „literar”. Vorbirea regională, provincială, dialectală se deosebește de limba comună, prin care se înțelege de obicei aspectul mai ales vorbit al limbii întregului popor, și, în același timp, și de limba literară, ca aspect în special scris conform cu regulile ei gramaticale și lexicale. Mai precis, *regional* și *provincial* se opun lui *comun*, iar *dialectal* lui *literar*.

Bineînțeles că regionalismele se recrutează din toate graiurile dacoromâne, deși contribuția acestora la formarea limbii comune și a limbii literare este inegală. S-au văzut mai înainte numeroase exemple de cuvinte dialectale în corelație cu cele corespunzătoare din limba literară. Se vor nota acum și alte regionalisme caracteristice diferitelor subdialecte dacoromâne²²: **muntean**: *rinichi*, *burtă*, *chel*, *puț*, *varză*, *zăpadă*, *ginere* „mire”, *putină*, *plapumă*, *porumb*, *porumbel*, *ficat*, *năduf* „astmă” etc.; **moldovean**: *pleșuv*, *chelbos*, *țintirim*, *pișca*, *oghial*, *păpușoi*, *hulub*, *curechi*, *bostan*.

²² I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, 1961, passim.

bumb, colțun „ciorap”, perjă „prună”, mătă, bortă, colb, oleacă, straie, buhai „taur” etc.; bănățean: foale, mormânt, mereu, iorgan „plapumă”, golumb, blagă „bogăție”, gost „musafir”, fruștuc „micul dejun”, crumpi „cartofi”, paor „țăran”, beteag „bolnav”, cocie „trăsură”, etc.; crișean: biriş „vizitiu”, ciurdă, iștalău „grajd”, fești „vopsi”, clop, pânțele, mășini, temeteu, bolund „nebun”, ștergură; maramureșean: cocon, glajă „sticlă”, giulgi „cearșaf”, stolniță, horilcă „rachiu” etc.

Cum rezultă din definiția dată regionalismelor, ele se folosesc în limba literară, cu deosebire în stilul beletristic, **datorită expresivității și noutății lor**. În fond, vocabularul limbii noastre literare a ajuns la marea bogăție de astăzi între altele și prin valorificarea regionalismelor și aceasta aproape în toate stilurile, dar mai ales în stilul literaturii artistice. Scriitorul are libertatea de a folosi cuvinte legate de originea sa locală, ba chiar obligația, pe baza necesității de a reda **culoarea locală**, de a prezenta fapte și personaje care să amintească mediul cărora aparțin. Condiția este însă aceea de a doza cu măsură regionalismele, de a proceda astfel încât sensul lor să se desprindă din context, pentru a nu îngreua înțelegerea operei literare și a nu o deforma din punct de vedere artistic, reducând-o la o culegere de texte dialectale neinteresante pentru cititori. Acad I. Iordan²³ citează pentru exces de regionalisme romanul „*Grâu înfrățit*” de Ion Istrati.

Regionalismele, indiferent de apartenența dialectală a scriitorului, trebuie introduse cu meșteșug și întrebuințate în așa fel încât să permită cel puțin sesizarea aproximativă a sensului termenilor necunoscuți și înțelegerea globală a frazei, cum au procedat Eminescu, Creangă, Caragiale, Coșbuc, Odobescu, Sadoveanu etc., care au impus regionalisme ce au intrat în patrimoniul limbii literare²⁴.

În încheiere, se impune deosebirea între regionalisme, ca elemente caracteristice unei regiuni și **elemente populare**, ca fapte de limbă mai mult ori mai puțin general românești, cu circulație în toate unitățile teritoriale ale dacoromâniei sau în marea lor majoritate, din care cauză unii le denumesc termeni interdialectali. Printre acestea, chiar dacă unele sunt contestate, pot fi citate: *caier, căpia, crâcni, dudui, furcă, jecmăni, jug, jumuli, lehamite, meliță, muiere, nas, nene, nevastă, oleacă, otavă, suveică, tropăi* etc., în alte situații asemenea cuvinte apărând în expresii pietrificate „coborât cu hârzo-bul din cer”, „a i se încurca ițele”, „a nimeri ca Irimia cu oiștea-n gard” etc.

²³ I. Iordan, *Limba română contemporană* (curs litografiat), 1956, p. 89

²⁴ Să se vadă numeroasele exemple în acest sens în studii despre scriitorii respectivi în „*Studii de istoria limbii literare, sec XIX*”, vol. I și II, 1969, aici citându-se din Creangă cuvinte regionale ca: *berechet, beteag, chișleag, ciubotă, cotton, anapoda, bazaconie, biscisnic, bolborosi, boscorodi, catrafuse, cărpănos, chelfăneală, cotrobăi, dondăni, dușcă, hârjoană, hâtru, mătrări, pocinog, șotie, șugubăț, zgâtie*, etc.

O categorie aparte de elemente populare este aceea a **idiotismelor** sau **idiomatismelor** ori **expresiilor idiomatice** (din gr. *idios* „propriu, specific”), tratate mai pe larg într-o altă lucrare²⁵. Ele sunt construcții formate din mai multe cuvinte care nu pot fi traduse cuvânt cu cuvânt în alte limbi, așa cum apar în diferite expresii frazeologice, remarcabile prin gradul lor ridicat de expresivitate: *a spăla putina, cu mâța-n sac, a da ortul popii, a-și lua lumea în cap, cât ai clipi din ochi, a scoate apă și din piatră, a pus-o de mămăligă, a bate apa în piuă, a-și pune pirostriile în cap, a tăia frunză la câini, a strica orzul pe găște, cu o falcă în cer și cu alta în pământ, a se culca o dată cu găinile* etc. Încercarea de a le redea „ad literam” într-o limbă străină produce efecte comice (vezi „*ca pe apă*”, „*tobă de carte*” la V. Alecsandri). Totuși, în ultima vreme, acțiunea de transpunere a expresiilor idiomatice dintr-o limbă în alta a fost mult mai ușurată de apariția unui număr mare de dicționare frazeologice atât pentru limba română, cât și pentru limbile europene de mare circulație.

2. ARHAISME

Arhaisme sunt cuvintele, expresiile, sensurile, fonetismele, formele gramaticale și construcțiile sintactice care au dispărut definitiv din limba comună sau au încetat de a mai fi uzuale. Ele pot fi clasificate în arhaisme **fonetice** (*îmbla, părete, rumpe*), **morfologice** (*limbe, palaturi, văzum*), **sintactice** (*fecior vestitului Strâmbă-Lemne, preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet*), dar mai ales **lexicale** (*mazil, răzeș, vistiernic*) și **semantice** (*carte, mișel, prost*)²⁶, numai ultimele două intrând acum în discuție.

Este dificil să se dea o definiție cuprinzătoare arhaismelor deoarece ea are un conținut diferit după varianta de limbă, după epoca avută în vedere și după instrucția vorbitorilor. În general, arhaisme sunt cuvintele sau sensurile care nu mai circulă de mult timp în vorbirea curentă, elemente dispărute ca urmare a dispariției obiectelor și relațiilor denumite (*armaș, breaslă, cinovnic, flintă, paloș*) sau, pentru vorbitorii culți, numai istorisme desprinse din cărți pentru caracterizarea anumitor epoci (*capuchehaie, logofăt, comis, paharnic*). Alte cuvinte arhaice sunt numai cuvinte învechite, refugiate ade-

²⁵ Să se vadă Marin Z. Mocanu și Gheorghe P. Bănică, *Limba română contemporană, Formarea cuvintelor*, 2004, p. 65-67.

²⁶ Aproximativ aceeași clasificare se face și în cazul regionalismelor: **fonetice** (*pă, picere, seapă*), **morfologice** (*am fost, s-a dus*), **sintactice** (*a mai pățit-o și alții*) și, cum s-a văzut, mai ales, **lexicale** (*dadă „țată”, făgădău „cârciumă”, barabule „cartofi”*).

sea spre periferia vocabularului schimbător și întâlnite în vorbirea generațiilor mai vechi (*așișderea, cat, conac, scurteică, zeghe*). Unele cuvinte ieșite din uz se păstrează în graiurile mai conservatoare (*ai, arină, brâncă*) sau în limba comună, în anumite expresii fixe (*a da ortul popii, a da sfoară în țară, a da iama, a veni de hac, a nu avea habar, a scoate la mezat* etc.).

S-ar putea spune că arhaisme sunt cuvinte demodate înlocuite cu alți termeni, ce corespund unei noi etape în dezvoltarea vocabularului unei limbi, în legătură cu evoluția și modernizarea societății în diverse domenii ale vieții sociale: *gintă – națiune, măsur – sărac, duroare – durere, deșinde – coborî, deșidera – dori, chezaș – garant, buche – literă, bucoavnă – abecedar, polcovnic – colonel, vistavoi – ordonanță, zalhană – abator* etc. În ultimă instanță, este vorba de procesul general al primenirii vocabularului, al înlocuirii unor vechi cuvinte cu neologisme și acestea cu utilizare restrânsă până la intrarea lor în uzul general, un fel special de confruntare între generațiile lingvistice.

Aproximativ la fel stau lucrurile și cu arhaismele semantice, în cazul cărora sensurile originare sunt înlocuite cu sensuri noi, generalizate de vorbitori, în timp ce complexul sonor rămâne neschimbat: *nemernic „străin” > „ticălos” (încă ești nemernică pe aceste locuri și tot n-ai scăpat de primejdii – I. Creangă), rost „gură” > „înțeles, scop” (Ah, ce frumoase vorbe din rostul lui răsar – G. Coșbuc), carte „scrisoare” > „volum” (Măi bădiță de departe/ Mai trimite-mi câte-o carte/ dar nu o pecetlui/ Să o pot și eu citi – Folclor)* etc.

Elementele arhaice sunt foarte importante pentru literatura beletristică, similar regionalismelor cu care adesea coabitează și se valorifică stilistic la fel, fiind necesare pentru redarea culorii locale, singura restricție fiind măsura și înlăturarea exceselor și a prețiozității. Redescoperirea la mijlocul secolului al XIX-lea a limbii, textelor vechi și a cronicilor, prin Kogălniceanu, Negruzzi, Bălcescu determină o orientare statornică către noi mijloace de expresie artistică pentru literatura de evocare istorică, filonul prezentării trecutului fiind deosebit de bogat.

3. RAMIFICAȚII SOCIALE

Diversele grupuri de vorbitori, în funcție de preocupările și interesele lor în raport cu restul comunității, folosesc în mod diferit limba comună, apelând la tot felul de inovații care nu afectează toate compartimentele limbii, ci numai vocabularul acesteia. În cadrul ramificațiilor sociale, se disting **limbajele profesionale, argourile și jargoanele**. Între ele există diferențe

importante atât din punctul de vedere al funcționalității, cât și din acela al perspectivei de dezvoltare. În timp ce limbajele profesionale sau tehnice au apărut din necesitate, din nevoile producției și ale modernizării societății și au toate șansele de a se dezvolta și a fi folosite de un număr din ce în ce mai mare de vorbitori cu un nivel mediu de instrucție, servind în același timp ca mijloc de îmbogățire a vocabularului limbii naționale și a limbii literare (în-deosebi a unora dintre stilurile corelative), argourile și jargourile au fost create pentru a satisface interesele și dorințele unor grupuri sociale restrânse, fiind produse efemere, legate de o anumită modă, fără bază de susținere în dinamica socială.

A. Limbajele profesionale

Limbajele profesionale, profesionalismele sau terminologiile tehnico-științifice conțin cuvintele și expresiile folosite în diferite profesii ca termeni de specialitate. Fiecare vorbitor mai cultivat posedă două limbi: limba comună și limba „meseriei” lui, vocabularul activ al acestuia fiind format din ambele categorii de cuvinte, mai sărac sau mai bogat după natura profesiei. Evident că întrebuințarea unor termeni de specialitate după profesii nu afectează limba comună în ansamblu și nici măcar fondul său principal lexical deoarece: **a)** chiar în vorbirea specialiștilor nu se poate face abstracție de termeni din vocabularul fundamental, **b)** unii termeni de specialitate ajung în lexicul de bază (*cheie, motor, mașină, priză, atribut* etc.) și **c)** termenii profesionali reprezintă elemente mobile ce se schimbă neconștient în legătură cu invențiile și perfecționarea tehnicii.

Deși problema termenilor tehnici va fi reluată sub un alt aspect mai târziu, când se va vorbi despre neologisme, se va arăta totuși, aici, cum s-a prezentat din necesități didactice și în alte capitole, care sunt mijloacele principale de formare a vocabularului profesional sau tehnic:

a) întrebuințarea metaforică a unor cuvinte din limba comună, devenite astfel cuvinte polisemantice (*cămașă* cu sensul tehnic derivat de „membrană, înveliș, căptușeală care îmbracă unele obiecte sau piese”);

b) folosirea unui cuvânt tehnic cu nuanțe de sens diferit după domeniile de activitate (*proteză* „aparat care înlocuiește un organ, un membru sau o parte a acestuia” - medicină, „aparitia accidentală a unei vocale la începutul unui cuvânt care începe cu o consoană, fără a schimba înțelesul acestuia, ca în *limonadă* devenit *alimonadă*);

c) derivarea și compunerea (*ac – acar, gură de foc, portbaionetă*);

d) transformarea numelor proprii în nume comune: *amper* (Ampère), *volt* (Volta) etc., de la care se pot forma apoi derivate și compuse (*ampermetru, amperaj, voltmetru, voltaic* etc.);

e) împrumuturi relativ recente din alte limbi, calea cea mai importantă, fie că ele sunt formate pe baza limbii grecești sau latine prin elemente de compunere tematică (*antropofag, somnambul*), fie că sunt pătrunse din limbile moderne (*adenită, ariergardă, ghivent, filet*).

Numărul cuvintelor de specialitate este foarte mare, ajungând la câteva zeci de mii și este cuprins în afara dicționarilor explicative curente, în *Lexiconul tehnic român*, în *Dicționarul de neologisme* și în numeroasele dicționare pe specialități apărute în ultimii ani, mulți dintre termenii tehnicoștiințifici având statutul de cuvinte internaționale, întrucât sunt folosiți de majoritatea limbilor de cultură. Spre exemplificare, se pot cita: *alolexem, alofon, alomorf, deictic, labială, sonantă* (lingvistică), *valență, alcaloid, hipermanganat, hexanitrobiemutat* (chimie) etc.

De observat, în plus, că multe cuvinte din limbajele profesionale, pe măsura ridicării nivelului cultural, intră în limba comună, astfel încât terminologia elementară a mai multor meserii nu mai este un secret pentru ceilalți vorbitori și a devenit un bun al acesteia.

B. Argourile

Definiția cea mai simplă a argoului este „limbaj convențional, folosit mai ales de vagabonzi, răufăcători etc., pentru a nu fi înțeleși de restul societății” (*DEX*, s.v.). Este un limbaj cu „cifru”, creat pentru a garanta unui grup izolat, dar solidar, de vorbitori secretul mesajelor transmise în fața victimelor și autorităților.

Procedeul esențial de formare și îmbogățire a argoului cu vocabularul necesar este preluarea unor termeni de uz general, cărora li se atribuie sensuri convențional modificate. Ei sunt arhaisme, abandonate de limba literară, regionalisme sau cuvinte populare, neologisme, adaptate sau neadaptate, la care folosirea figurilor de stil este mereu prezentă (*tigvă* „cap”, *devlă* „cap”, *pârnaie* „închisoare”, *găină* „pălărie”, *fasole* „dinți”, *fetiță* „mitralieră”, *broască* „poșetă”, *mititica* „carceră”, *seminar* „închisoare” ș.a.).

Datorită unor împrejurări de ordin istoric și unor realități sociale, multe cuvinte de argou sunt împrumuturi din turcă (*baftă*), din rusă (*denghi, daiboj, șest*) și mai ales din limba țigănească (*barosan, biștari, canci, candriu, ciordi, dili, gini, manghi, mardî, mierli, mișto, mucleș, pili, pirandă, soili, șucar, ușchi* etc.).

Ca urmare a noutății, expresivității și atmosferei particulare pe care o evocă, cuvintele de argou trec rapid în limba comună și își pierd caracterul de termeni argotici, făcând să dispară, în aceste cazuri, granița dintre argouri și limbajul familiar, uneori și vulgar (*baftă, gagică, mangli, mișto, mierli, nasol, pili, soili*), deși avalanșa de argotisme din zilele noastre dovedește un

spirit „creator” ieșit din comun. Uzura lor inevitabilă și deconspirarea unor semnificații aparte impun deci refacerea continuă a inventarului de termeni argotici.

Creatorii și beneficiarii argourilor sunt elevii și studenții (*baftă, șase, șest*), soldații (*fetiță, mititica*) și mai ales reprezentanții lumii interlope (infractori, deținuți), la care se întâlnesc mai multe sinonime pentru același referent, asigurându-se și pe această cale secretul codului.

Scriitorii care au zugrăvit mediile periferice ale orașelor au întrebuințat în vorbirea personajelor elemente de argou („*Calea Văcărești*” de I. Peltz, „*Însemnările unui belfer*” de Ioachim Botez, „*Groapa*” de Eugen Barbu, „*M-am făcut băiat mare*” de Nicuță Tănase, „*Îngerul a strigat*” de Fănuș Neagu etc.).

C. Jargoanele

În afara sensului învechit de „dialect, grai”, prin jargon se înțelege „limbaj specific anumitor categorii sociale, care reflectă dorința celor ce-l vorbesc de a-și distinge de masa mare a vorbitorilor și care se caracterizează prin abundența cuvintelor și expresiilor pretențioase, de obicei împrumutate din alte limbi” (*DEX*, s.v.), acest înțeles potrivindu-se și pentru etapa actuală de dezvoltare a limbii române, când mulți vorbitori apelează în exprimarea lor la multe cuvinte străine, în special englezisme (*hallo, hit, job, business, OK, al right, darling, bye-bye, week-end, computer, display, software* ș.a., de fapt barbarisme prin care pretinsele elite intelectuale încearcă să se distanțeze lingvistic), dar și, într-o măsură și mai mare, la perioade anterioare, datorită atitudinii cosmopolite și snobismului anumitor pături sociale.

În evoluția lexicului românesc, ca urmare a cosmopolitismului manifestat de clasele dominante, se poate vorbi de un jargon turcizant, de un jargon grecizant, ele coexistând în primele decenii ale secolului al XIX-lea, când se folosește un jargon mixt greco-turc. Jargonul grecizant a înflorit sub domniile fanariote și a continuat și în timpul domniilor regulamentare și chiar mai târziu, datorită autorității limbii grecești, folosită de mulți reprezentanți ai protipendadei și pătrunsă concomitent în școală și biserică. Atunci multe grecisme au pătruns și în limba scrisă, mai ales la primii scriitori moderni, unele dintre acestea apărându-le vorbitorilor actuali ca veritabile arhaisme: *evghenie* „noblețe”, *filotimie* „dărnicie”, *metahirisi* „folosi”, *parapon* „necaz, tânguire”, *schepsis* „deliberare” etc. După 1860, s-a conturat și un jargon italianizant (de ordin cultural, savant), promovat de Heliade Rădulescu și un jargon latinizant dezvoltat pe un teren fertil susținut de cuvântul latinist. Cel mai intens se manifestă însă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea jargonul franțuzit în cadrul puternicei influențe franceze cu un

rol așa de mare în modernizarea și reromanizarea lexicului românesc. Se introduc numeroase elemente neologice franceze care sunt opuse celor anterioare (turcești și grecești), ajungându-se la galomanie – folosirea exagerată a franțuzismelor de către clasele dominante și de oamenii instruiți, tendință ce se manifestă până astăzi (*afront, a ambeta, a amorsa, a anvizaja, a bria, cecitate, a confia, a devoala, a eflora, a edulcora, a epata, mefianță, mersi, monșer, parol, par exemplum* etc.). Este meritul unor scriitori și oameni de cultură care au condamnat o asemenea orientare și au ridiculizat în operele lor atât galomania și latinomania, cât și „purismul exagerat”, așezând limba română literară pe o linie firească de dezvoltare (C. Facca, C. Negruzzi, V. Alecsandri, I.L. Caragiale, B.P. Hasdeu, T. Maiorescu etc.).

VI. STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE

1. NOȚIUNI GENERALE DE ETIMOLOGIE (etimologia științifică, multiplă, dubletele etimologice, etimologia populară, contaminația, deraierile lexicale)

Etimologia (gr. *etymos* „adevărat, real” și *logos* „cuvânt, știință”) este acea ramură a lexicologiei care cercetează istoria cuvintelor, atât ca formă, cât și ca sens. Ea studiază originea și evoluția fonetică și semantică a unităților de bază ale vocabularului, adică „biografia cuvântului”.

Termenul **etimologie** s-a folosit și se folosește încă și cu sensurile înrudite de:

1. „Stabilire a originii unui cuvânt prin explicarea evoluției lui fonetice și semantice”;
2. „Etimon” (cuvânt din care provine un anumit cuvânt dintr-o limbă);
3. „Morfologie” (în terminologia gramaticală mai veche).

Etimologia (științifică)²⁷ trebuie concepută exclusiv diacronic, față de etimologia populară care nu se poate explica decât sincron. Ea examinează cu cea mai mare atenție evoluția fonetică a cuvintelor, ținând seama de corespondențele fonetice ce se pot stabili, și, în același timp, urmărește corespondența de sens, justificând istoric eventualele schimbări semantice.

În operația extrem de complexă de determinare a etimonului, a cuvântului de bază, se pornește de la faptul că, în orice limbă, cuvintele existente într-un anumit stadiu al dezvoltării sale pot fi **moștenite**, adică păstrate dintr-o etapă anterioară de dezvoltare, **împrumutate** din limbile cu care a venit în contact în cursul istoriei sau **creații proprii**, prin mijloacele de formare a cuvintelor, specifice limbii respective: rom. *soare* < lat. *solem*, rom. *tablou* < fr. *tableau*, rom. *desiș* < rom. *des* + sufixul colectiv *-iș*. Pentru primele două situații se folosește fie termenul generic **etimologie**, fie, mai rar, cel de **etimologie externă**, pe când pentru creațiile proprii este utilizat termenul de **etimologie internă**. Când etimonul nu se poate stabili prin

²⁷ Determinantul **științifică** se folosește aici numai în opoziție cu etimologia **populară**.

aceste modalități și nu este atestat în nici un fel, se recurge la metoda reconstrucției, adică la reconstruirea cuvântului de bază, a presupusului etimon, așa cum se procedează în cazul unor cuvinte care au existat probabil în latina populară (rom. *muia* < lat. pop. **molliare* și atunci când forma din latina vulgară este impusă de etimoanele din franceză, română și italiană: rom. *ploaie*, fr. *pluie*, it. *pioggia* nu provin din lat. cls. *pluvia*, ci presupun lat. vulg. reconstituit **plovia*) sau la compararea cu cuvintele corespunzătoare din limbi considerate înrudite (comparația între română și albaneză pentru cuvintele de origine traco-dacă: rom. *viezure* – alb. *viedŭle* „viezure”).

Metoda principală folosită în studiile de etimologie este metoda comparativ-istorică, bazată pe două dintre trăsăturile principale ale limbii: 1. cuvântul este un semn lingvistic, complexul sonor nefiind determinat de sensul cuvântului și 2. schimbările în forma cuvântului se produc regulat în cursul evoluției limbii. Aceasta înseamnă că cele mai grele probleme de etimologie sunt puse de cuvintele moștenite și în general de cuvintele mai vechi în limbă, la care atât schimbările de ordin formal, cât și cele semantice, sunt atât de marcate, încât adesea, pentru nespecialiști, este greu de sesizat legătura dintre cuvântul actual și etimonul său. Operația aceasta devine ceva mai simplă când este vorba de împrumuturi, în special de împrumuturi recente, și de creații proprii. În toate situațiile, este însă nevoie să se ia în considerație modificările petrecute în forma și sensul cuvântului, datorită acțiunii legilor și accidentelor fonetice, omonimiei și sinonimiei, a tot felul de cauze lingvistice și extralingvistice.

În privința complexului sonor și a evoluției fonetice, se au în vedere legile fonetice, aplicabile într-un număr foarte mare de cazuri identice, dar limitate în timp și spațiu (de exemplu, lat. *-l-* > rom. *r* și lat. *o*, urmat în silaba succesivă de *a*, *e* > rom. *oa*: *molam* > *moară*, *solem* > *soare*, dar prima lege își pierde valabilitatea înaintea perioadei de bilingvism româno-slav, în timp ce a doua acționa încă, fapt dovedit de forma sl. *bola* > rom. *boală*). Urmărind corespondențele fonetice între română și latină, se observă că, cu cât un cuvânt românesc este mai îndepărtat ca formă de cel latin, datorită acțiunii legilor fonetice, cu atât el are mai multe șanse de a fi socotit moștenit și, invers, cu cât seamănă mai bine formal cu cuvântul latin, cu atât este mai recent, aflându-se în situația de împrumut din latina literară ori savantă sau din limbile romanice: lat. *interrogare* > rom. *întreba* și *interoga*; lat. *integrus* > rom. *întreg* și *integru*; lat. *veteranus* > rom. *bătrân* și *veteran*; lat. *glanda* > rom. *ghindă* și *glandă*; lat. *familia* > rom. *femeie* și *familie* etc. (există în limba noastră și cuvinte vechi, moștenite din latină, foarte asemănătoare cu etimonul: *porcus* > *porc*, *lupus* > *lup*, *mare* > *mare*, *casa* > *casă*, *mergere* > *mergere*). Luând în calcul tocmai legile fonetice, un lingvist vede cu ușurință că rom. *decadă* nu este un element latin moștenit, ci un împrumut

din fr. *décade*, deoarece *d + e* a trecut la *z* (lat. *decem* > rom. *zece*); tot așa, rom. *înveli* „a acoperi” nu poate fi asociat cu lat. *velum* „pânză”, deși e posibilă apropierea semantică, ci cu sl. *valiti*, cu același sens ca în română și intrat atunci când lat. *-l-* nu mai trecea la *-r-* (lat. *salem* > rom. *sare*). Pentru istoricul fixării neologismelor în varianta literară, trebuie consemnate și încercările unor latiniști de a aplica cuvintelor noi, prin analogie, legi fonetice specific românești, ce au acționat numai în perioada de formare a limbii române, printre care: *á + n* > *â* (*lână* – *plântă*), *a* neacc. > *ă* (*bărbat* – *cădabru*), *á + n + cons.* > *â*, mai ales în sufixul *-ment* (*mormânt* – *argument*, *elemânt*, *firmământ*), *i* din prefixele *în-* sau *inter-* > *î-* (*îvinge* – *înlămație*), *o ... ă, e* > *oa* (*noapte* – *metoadă*), *ct* > *pt* (*lapte* – *cătărapă*, *nopturn*), *gn* > *mn* (*semn* – *remn*, *demn*), *t+i* în hiat > *č* (*rugăciune*), mai ales în sufixul *-ciune*, frecvent folosit pentru *-ție* și *-țiune*: *administrăciune*, *elevăciune*, *inspirăciune* (asemenea latiniști fonetiști sunt cunoscuți cu numele de **analogiști** sau „**ciuniști**”, după numele ultimei legi fonetice menționate, ori „**pumniști**”, reprezentați prin Aron Pumnul).

Este ușor de văzut, dacă se compară formele propuse cu cele fixate (*plantă*, *cadavru*, *argument*, *element*, *firmament*, *inflamație*, *metodă*, *cata-ractă*, *nocturn*, *regn*, *administrație*, *elevație*, *inspirațiune*) că aceste forme, voit arhaice, nu s-au impus, fiind preferate variante cât mai apropiate de etimonul lor latino-roman. Trebuie totuși reținută, în câteva cazuri, tendința de „românizare”, de apropiere de forme înrudite din fondul tradițional al limbii, prezentă și în alte curente din aceeași epocă și având ca rezultat impunerea formei *demn* (după lat. *dignus*), a cuvintelor *ziar*, *culoare*, *onoare*, și, prin calc, a formațiilor analizabile de tipul *deznodământ*, *guvernământ*, *îngrășământ*, *învățăământ*.

În stabilirea evoluției fonetice a cuvintelor trebuie să se țină seama și de **accidentele fonetice**, de faptul că legile fonetice au fost uneori tulburate de fenomene mai puțin regulate ca asimilarea (lat. *ambulare* > *amblare* > rom. *îmblare* > *umblare*, sl. *narod* > rom. *nărod* > *norod*; fr. *Chausson* > rom. *șoson* > *șoșon*), disimilarea (lat. *monumentum* > *monmentum* > rom. *monmânt* > *mormânt*), metateza (lat. *paludem* > *padulem* > rom. *pădure*), afereza (lat. *fossatum* > rom. *fsat* > *sat*) și altele. Schimbările de toate felurile intervenite în forma cuvântului pot fi înțelese doar dacă se compară cu formele intermediare atestate în stadiile intermediare (limba română veche) sau în dialecte și graiuri (v. rom. *fsat*, *îmbla*, *nărod*, ar. *l'epure*, mold. *mul-țămi*).

Numai cunoașterea aprofundată a tuturor modificărilor fonetice specifice unei limbi și atitudinea obiectivă față de realitatea lingvistică ajută la stabilirea etimologiilor juste, renunțând la explicații ce apelează la legi fonetice inexistente, inventate, așa cum procedau uneori învățații latiniști: lat.

forceps > rom. *clește*, (v. sl. *klěšta*), lat. *servitor* > rom. *slujitor* (derivat din *sluji* < v. sl. *slujiti*), lat. *stella latina* „Steaua latină” > rom. *Slatina* (< v. sl. *slatina* „teren mlăștinos și sărat, izvor de apă sărată”).

Determinarea științifică a etimologiei unui cuvânt nu se reduce numai la cercetarea laturii sale formale, ci, în aceeași măsură trebuie să urmărească și sensul, deoarece nu orice apropiere formală înseamnă găsirea etimonului căutat: rom. *talpă* seamănă cu it. *talpa* „cârțiță”, dar sensurile se opun oricărei apropieri etimologice; rom. *pastramă* a fost explicat fantezist ca urmaș al lat. *postrema* „cea din urmă, ultima”, până s-a văzut că el provine din grec. *pastramas*, cu același sens ca în română și împrumutat din turc. *pastirma*.

După cum se știe, multe cuvinte din limbă și-au păstrat sensul etimologic sau au dezvoltat sensuri înrudite, ușor de determinat prin găsirea „verigii semantice” de care s-a vorbit în cadrul polisemiei și omonimiei. Cuvintele moștenite, împrumuturile și formațiile proprii din limba română oferă numeroase exemple de acest fel. Atunci când există evoluții de sens, ele trebuie explicate prin diferite cauze lingvistice și extralingvistice, în primul rând prin raportarea la istoria societății. Iată exemple: cuvântul românesc *salariu* provine din lat. *salarium*, it. *salario* sau fr. *salaire*, dar *salarium* se leagă de *salem* „sare”, sensul lui primitiv fiind „rație de sare, însoțită de alimente, dată soldaților și magistraților pentru întreținerea lor”, apoi „îndemnizație în bani dată în locul sării și alimentelor” și, în sfârșit, „retribuție pe care o primește cineva regulat pentru munca pe care o îndeplinește”; lat. *veteranus* „soldat în vârstă, care și-a încheiat stagiul militar” a evoluat la sensul actual „persoană în vârstă înaintată”, datorită împrejurării că mulți coloniști romani așezați în Dacia erau în vârstă, adică soldați care își efectuaseră stagiul militar de 20-25 de ani; o situație asemănătoare, dar în sens invers, evocă cuvântul rom. *voinic* < bg. sb. *vojnîk* „soldat, ostaș”, care a evoluat de la sensul etimologic de „ostaș”, întâlnit în limba română veche, la „tânăr chipeș, curajos, viteaz, îndrăzneț”, „flăcău” și la sensul adjectival „bine făcut, robust, viguros”, pe baza calităților pe care le avea *voinicul* „soldat”. În mod similar se interpretează și evoluțiile semantice din cuvinte ca: lat. *casa* „bordei” > rom. *casă*, lat. *mergere* „a scufunda” > rom. *merge*, lat. *caballus* „mârtoagă” > rom. *cal*, lat. *familia* „familie” > rom. *femeie*, lat. *romanus* „de la Roma, roman” > rom. *rumân* „clăcaș, rob” (sensul vechi social, nu cel etnic) etc. Ținându-se seama de faptul că un cuvânt poate proveni direct dintr-o limbă care a primit anterior cuvântul, se poate vorbi de etimologie directă (lat. *molam* > rom. *moară*) sau indirectă: rom. *drum* < bg. *drum* < gr. *dromos*, rom. *plug* < v. sl. *plugŭ* < germ. *plug*.

Etimologia multiplă are în vedere, ca și în cazul etimologiei în general, stabilirea originii și evoluției fonetice și semantice a unui cuvânt, în

situația când provine din două sau mai multe surse diferite. Deși sunt lingviști (acad. Al. Rosetti) care nu acceptă „etimologia multiplă”, cei mai mulți (acad. Al. Graur, Gh. Mihăilă, Th. Hristea ș.a.) admit posibilitatea pătrunderii unor cuvinte, în special a neologismelor, prin mai multe filiere. Se consideră că mulți dintre termenii științifici și tehnici, multe cuvinte internaționale, au venit în română din mai multe limbi europene, simultan sau succesiv, proces reflectat în existența unor variante lexicale etimologice, nediferențiate semantic, dar deosebite uneori formal înaintea fixării formei literare.

Din exemplele care urmează, se vede clar originea multiplă a cuvintelor din această serie: *coregrafie* < fr. *chorégraphie*, față de *coreografie* < it. *coreografia*; *monedă* < ngr. *moneda*, față de *monetă* < it. *moneta*, lat. *moneta*; *ciocolată* < it. *cioccolata*, față de *șocolată* după fr. *chocolat*, *șocoladă* < germ. *chokolade*; *personaj* < fr. *personage*, față de *personagiu* < it. *personaggio*; *arteră* < fr. *artère*, față de *artirie* < ngr. *artiria*, *arterie* < it. *arteria*, lat. *arteria*, germ. *arterie*, rus. *arteriie* etc. Mulți dintre acești termeni care pornesc de la același etimon și pătrunseseră în română într-o perioadă anterioară din limbile neogreacă, rusă sau germană, păstrând unele trăsături din aspectul lor fonetic original, își stabilesc definitiv forma în limba literară, în special pe baza limbii franceze (*coregrafie*, *personaj*, *arteră*) și uneori pe baza limbii italiene sau latine (*ciocolată*, *literă*).

Tot așa stau lucrurile și cu cuvintele care cunosc variante diferite prin accent până astăzi (*profesor* – *profésor*, *lozincă* – *lózincă*, *antic* – *ántic*, *fenomén* – *fenómen*, *epócă* – *épocă* etc.), în general fiind preferate cele accentuate ca în limba franceză.

Uneori trebuie să avem în vedere principiul etimologiei multiple și atunci când cuvântul împrumutat nu cunoaște variante lexicale etimologice, cum este cazul cu termenul *lampă*, care, teoretic, poate proveni în română din neogreacă, germană, maghiară, rusă, italiană sau franceză. Sunt și situații mai complicate, când cuvântul, după forma în care s-a fixat, provine dintr-o singură limbă, dar el și-a îmbogățit sensul sub influența cuvântului francez corespunzător, mai viu în limbă: *absolut* < lat. *absolutus*, cu sensul fr. *absolu*; *primar* < lat. *primarius*, cu sensul fr. *maire*; *spirit* < lat. *spiritus*, it. *spirito*, cu sensul fr. *esprit* etc. Alteori, din același radical, latin sau grec, există în limbă mai multe cuvinte intrate pe căi diferite, ele deosebindu-se nu numai ca formă, ca în cazurile dinainte, ci și ca sens și întrebuințare: lat. *magister* > **maister* > rom. *măiestru* și *magister*, *magistru*, bulg. scr. *majstor* > rom. *maistor*, germ. *Maister* > rom. *maistru*, magh. *mastor* > *meșter*, it. *maestro* > rom. *maestru*.

Asemenea situații de încrucișare sau de combinare a mai multor etimoane ori sensuri ale altor cuvinte până a se ajunge la integrarea lor defini-

tivă sunt numeroase în limba română, ceea ce l-a făcut pe S. Pușcariu să considere că „în privința îmbrăcării neologismului în haină românească nu există o regulă” (S. Pușcariu, *Limba Română*, vol. I, București, 1940, p. 401).

În multe cazuri, se pot stabili totuși corespondențe fonetice și gramaticale, ba, mai mult, numeroase cuvinte neologice au etimologie sigură, nefiind nevoie să se apeleze la etimologia multiplă, așa cum rezultă din următoarea clasificare²⁸ a tipurilor de neologisme, care are în vedere bogăția de forme atestate în raport cu etimonul:

a) **neologisme cu o singură formă și cu etimologie unică:** *acetat, acuitate, acustică, aerometru, agronom, alimenta, alpin, ambient, ameliora, amorf, anemic, apofiză* etc., provenite din limba franceză și intrate în general mai târziu, când formele de adaptare a neologismelor erau deja fixate, nefiind atestate și alte forme (un sfert din terminologia neologică românească se află în această situație);

b) **neologisme cu o singură formă și cu etimologie multiplă, ca:** *lampă, balsamic, calmant* (fr. și it.), *boreal, botanică, caduc, caleaneu, caniculă, capsulă, carnivor, cavernă* (fr. și lat.), *absolut, primar, spirit, urban, sclav, familie, delict* (latină și franceză, prin sensuri);

c) **neologisme cu mai multe forme și cu etimologie unică**, așa cum întâlnim în unele dintre împrumuturile din franceză, limbă care, datorită ortografiei sale etimologice, a impus în română forme paralele după felul în care se scria sau se pronunța un cuvânt: *centimă – santimă, centimetru – santimetru, sentinelă – santinelă, locomotivă – locomotiv* etc.;

d) **neologisme cu mai multe forme și etimologie multiplă**, ca în cele mai multe dintre exemplele discutate în cadrul etimologiei multiple (*agent – aghent, caractér – carácter – haracter – haractir, coregrafie – coreografie, personaj – personajiu, arteră – artirie – arterie*), la care se adaugă: *gelos – jaluz, mecanism – mihanism – mehanism, cifră – țifră, imperiu – imperie, culoare – color – coloare, circulație – țirculație – cerculație – circulațiune – cerculațiune* etc; neologismele cu forme multiple reprezintă din punct de vedere statistic peste jumătate din volumul total al lexicului neologic românesc, fapt care subliniază întinderea acestui proces și diversitatea limbilor care contribuie la îmbogățirea și modernizarea lexicului limbii române literare în veacul al XIX-lea.

Aici este necesar să se discute o problemă apărută mai de curând în lingvistica românească, și anume **dublețele etimologice**. Exemplele de mai sus de tipul lat. *interrogare* > rom. *întreba* și *interoga*, lat. *integrus* > rom.

²⁸ Vezi Luiza și Mircea Seche, *Despre adaptarea neologismelor în limba română literară*, în „*Limba română*”, 5/1965.

întreg și *integru*, lat. *veteranus* > rom. *bătrân* și *veteran*, lat. *familia* > rom. *femeie* și *familie* etc., cărora trebuie să li se adauge imediat altele pentru a ilustra amploarea fenomenului [lat. *absconsus* > rom. *ascuns* – *abscons*, lat. *agilis* > rom. *ager* – *agil*, lat. *arena* > rom. *arină* „nisip” – *arenă*, lat. *auscultare* > rom. *asculta* – *ausculta*, lat. *clamare* > rom. *chema* – *clama*, lat. *clarus* > rom. *chiar* (adv.) – *clar*, lat. *cohor*, -*rtis* > rom. *curte* – *cohortă*, lat. *contra* > rom. *către* – *contra*, lat. *densus* > rom. *des* – *dens*, lat. *fortis* > rom. *foarte* (adv.) – *forte*, lat. *fructus* > rom. *fruct* (vb. înfrupta) – *fruct*, lat. *glandă* > rom. *ghindă* – *glandă*, lat. *includere* > rom. *închide* – *include*, lat. *inclinare* > rom. *închina* – *înclina*, lat. *ombilicus* > rom. (um)*buric* – *ombilic*, lat. *pulvis*, -*eris* > rom. *pulbere* – *pudră* (< fr. *poudre*), lat. *rapidus* > rom. *repede* – *rapid*, lat. *recens*, -*ntis* > rom. *rece* – *recent*, lat. *salutare* > rom. *săruta* – *saluta*, lat. *subtilis* > rom. *subțire* – *subtil*, lat. *vena* > rom. *vână* – *venă*, lat. *vers(s)ica* > rom. *bășică* – *vezică* etc.²⁹, arată până la evidență că în limba română, ca și în alte limbi romanice, etimonul latino-romanesc³⁰ apare o dată ca element moștenit în perioada de formare a limbii române și a doua oară ca neologism pătruns în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în cadrul procesului de **relatinizare** sau de **reromanizare** a lexicului românesc. Prima formă din română este tocmai aceea evoluată în urma acțiunii legilor fonetice specifice și, din această cauză, este mai îndepărtată de etimon, în timp ce termenul neologic este mai apropiat, fiind în afara acțiunii legilor fonetice.

O ultimă chestiune care se pune în legătură cu neologismele privește **locul cuvintelor de origine franceză în ansamblul elementelor latino-romanice**. Nu poate fi tăgăduit faptul că influența franceză este mai puternică decât celelalte influențe moderne, dar nici nu se pot accepta acele puncte de vedere, exprimate în diverse statistici sau în mod concret în stabilirea originii acestor elemente în diverse lucrări lexicografice, care conduc la supraestimarea influenței franceze și la minimalizarea celorlalte.

În statistica pe care prof. D. Macrea o face asupra *Dicționarului limbii române moderne*, elementele latino-romanice reprezintă următoarele procente: franceza – 38,42%, latine literare – 2,39%, italiene – 1,72%. Supraevaluarea elementelor franceze este consecința firească a nesocotirii principiului etimologiei multiple în statistica întocmită, ca și în dicționarele limbii române. Iată câteva exemple: *contabil* este derivat din fr. *comptable* (este atestată și forma *comptabil*), când în realitate provine din it. *contabile*,

²⁹ Cf. Marcu Gabinschi, *Dicționar de dublete etimologice ale limbii române*, Chișinău, 1998.

³⁰ S-a notat, de regulă, forma din latină, chiar dacă, în majoritatea cazurilor, este vorba de cuvinte cu etimologie multiplă.

mai apropiat ca formă și dintr-o sferă semantică (bancă, finanțe) din care româna a primit și alți termeni: *cambie*, *casă* (de bani), *casier*, *gir*, *falit*, *fa-liment*, *scont*, *scadență*, *virament* etc.; *frizer* este explicat din fr. *friseur*, dar cuvântul nu este folosit în franceză, care întrebuințează termenul *coiffeur* pentru „coafor”, „frizer” și „bărbier”. Dacă nu s-ar apela așa de des la etimoane de origine franceză, s-ar putea stabili mai exact proporțiile influenței franceze asupra limbii române și contribuția celorlalte limbi care îi furnizează elemente latino-romanice de circulație internațională.

În sfârșit, se poate face o observație legată de tehnica elaborării dicționarilor, în speță de *DEX*, unde redactorii nu fac nici o diferență în privința utilizării abrevierii lat. (limba latină), ea apărând, de exemplu și la *câine* < lat. *canis* și la *bătrân* < lat. *betranus* (= *veteranus*), dar și la *literă* < lat. *littera* sau la *veteran* < fr. *vétéran*, lat. *veteranus*, cu toate că la începutul lucrării, în lista de abrevieri, sunt menționate separat **lat.**, **lat. med.** și **lat. pop.** Este adecvat să se sugereze folosirea a numai două abrevieri (**lat.** și **lat. lit.**), prima pentru cuvinte moștenite din latină, în general depărtate de etimon în urma schimbărilor fonetice, și a doua apropiate de acesta, unde sunt prezente și etimoane din alte limbi, pe baza principiului etimologiei multiple.

Etimologia populară, numită de unii și **atracție paronimică**, este schimbarea rezultată din încercarea vorbitorilor, în general mai puțin instruiți, de a găsi un suport etimologic, o legătură de înțeles sau sonoră cu cuvintele existente în limbă, atunci când introduc un cuvânt nou. Astfel, se explică forme ca *cumparativă* pentru *cooperativă*, *furnicular* pentru *funicular*. Fenomenul atinge numai forma cuvântului nou: *lungoare* – *lingoare* (*lung*), *marți* – *marț* (*marți*), *trandafir* – *trandafil* (*fir*), numai sensul: *mutual* „reciproc” – *mutual* „pe tăcute” (*mut*) sau ambele laturi: *fricție* – *frecție* (*a freca*), *epilepsie* – *pedepsie* (*pedeapsă* dumnezeiască) etc.

Contaminația este fenomenul care constă în amestecul sau îmbinarea de forme și de sensuri asemănătoare: *roată* + *ocol* > *rotocol*, *cocor* + *stârc* > *cocostârc*; interferența dintre verbele asemănătoare formal *exploata* și *exploda*. Evident că asemenea formații sunt create involuntar de vorbitori, dar există și cazuri de îmbinare intenționată a unor cuvinte, cum s-a întâmplat cu unele cuvinte de origine slavă, mascate prin contribuția latiniștilor: sl. *război* + lat. *bellum* > rom. *răzbel*, lat. *moș* + *moris* + sl. *nărav* > rom. *morav*.

Un fenomen asemănător contaminației este cel numit de Al. Graur **deraiere lexicală**³¹, întâlnit în graiul popular, familiar și în argou. El constă într-o farsă, o păcăleală, pe care vorbitorul o face auditorului, „deraind”,

³¹ Cf. Al. Graur, *Deraieri lexicale*, în „Scrieri de ieri și de azi”, Editura științifică, 1970, pag. 160-167.

înlocuind sfârșitul unui cuvânt cu sfârșitul altui cuvânt ori cu un alt cuvânt sau înlocuind începutul cuvintelor: *trampicioare, autopas, cismăgar, felicitocuri, scrumbieră, pisicologie, cașcaval, izbit, lătrătură, nepurcel, să-ți fie de băț* etc.

2. COMPONENTA LEXICULUI LIMBII ROMÂNE DIN PUNCT DE VEDERE ETIMOLOGIC ȘI ISTORIC

Genealogic, limba română este „limba latină vorbită în mod neîntre-rup în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunăre-ne romanizate (Dacia, Pannonia de Sud, Dardania, Moesia Superioară și Inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și pâ-nă în zilele noastre” (Al. Rosetti, *ILR*, 1968, p. 77).

Elementele latine constituie elementele de bază în structura fonetică, gramaticală și lexicală (mai ales în privința fondului principal lexical) și reprezintă, ca și în celelalte limbi romanice, **stratul** limbii române. Datorită condițiilor istorice în care s-a dezvoltat, ea a suferit numeroase influențe care nu i-au atins însă esența ei latină, limitându-se mai ales la vocabular și la formarea cuvintelor. Din limbile populațiilor autohtone traco-dace, limba română nu a conservat decât câteva zeci de cuvinte, formând ceea ce se cheamă **substratul** limbii române. Mai puternică a fost influența altor limbi cu care româna, în circumstanțele istorice cunoscute, a venit în contact. Din-tre influențele externe, cea mai veche, cea mai intensă și cu durata cea mai lungă este cea slavă, care alcătuiește **suprastratul** sau **superstratul**. După o fază relativ scurtă de dezvoltare unitară, numită româna comună (primitivă, străromână, protoromână) limba română s-a scindat între secolele X și XII în patru dialecte (dacoromân, aromân, meglenaromân și istroromân) care s-au dezvoltat în condiții istorico-sociale și lingvistice diferite. Dintre ele, numai dialectul daco-român a putut evolua în limba națională și literară, identificat cu limba română în ansamblu, asupra căreia, cu deosebire în vo-cabular, s-au exercitat mai târziu și alte influențe străine: germană, maghia-ră, turcească, neogreacă și, în ultimele două secole, latino-romanică, toate acestea fiind cunoscute cu numele generic de **adstrat**.

A. Elementul latin în lexicul limbii române

Limbile romanice, și printre ele și limba română, reprezintă limba la-tină modificată diferit în diversele provincii ale Imperiului Roman, așa cum demonstrează structura gramaticală și fondul principal de cuvinte ale acesto-ra, în esență latine. Oricât de numeroase ar fi elementele străine care au

pătruns mai ales în lexicul lor, limbile romanice n-au suferit schimbări prea mari în fondul lor primitiv, cu toate împrejurările, uneori puțin favorabile, în care s-au dezvoltat.

În fiecare limbă romanică există aproximativ **2000 de cuvinte latinești moștenite** (excluzând derivatele și compusele). După cum a arătat lingvistul R.A. Budagov, care face o statistică a lexicului latinesc moștenit de limbile romanice (înregistrat în „Dicționarul etimologic al limbilor romanice” (REW) de W. Meyer – Lübke), din 6700 de cuvinte latinești moștenite, 1300 (cca. 20%) sunt general romanice, 3900 (cca. 60%) sunt moștenite numai în unele limbi romanice, iar 1500 (peste 20%) s-au păstrat numai în câte o singură limbă romanică.

Privitor la limba română, este de reținut mai întâi numărul mare de cuvinte de origine latină întâlnite și în alte limbi romanice (pan-romanice) și care alcătuiesc fondul principal de cuvinte al limbii noastre (827, după datele furnizate de acad. Al. Graur), sau măcar cuvintele care exprimă noțiuni fundamentale, extrem de importante în procesul de comunicare, așa cum rezultă din exemplele următoare: *cap, deget, dinte, frunte, gură, limbă, mână, ochi, os, păr, picior, piele, piept, spate* etc. (părțile corpului), *bunic, cumnat, fiică, fiu, frate, ginere, mamă, noră, părinți, socru, tată, văr* (relații de rudenie), *duminică, iarnă, joi, luni, marți, miercuri, primăvară, sâmbătă, toamnă, vară, vineri* (numele anotimpurilor și ale zilelor), *cer, lună, nor, pământ, soare, stele* (nume de astri), *carpen, cireș, fag, frasin, grâu, măr, mei, orz, păr, prun, secară* (nume de plante), *berbec, bou, cal, câine, găină, iapă, iepure, lup, porc, scroafă, urs, vacă, vițel, vulpe, vultur* (nume de animale), *casă, curte, fereastră, masă, perete, poartă, scaun, ușă* (nume de obiecte din casă și din jurul ei), *alerga, ara, auzi, cânta, cădea, culca, culege, dormi, gusta, înțelege, lua, mânca, merge, naște, pierde, plânge, pleca, pricepe, prinde, râde, sări, săruta, scrie, simți, spune, vedea* (numele unor acțiuni importante ale vieții, săvârșite de om), *de, în, la, cu, spre, pe, și, să, că* (instrumente de legătură gramaticale), precum și categorii largi de pronume, numerale, adverbe etc. Lista ar putea fi foarte mult lungită, dar ea este suficientă, fiindcă oricine își poate face o idee mai clară în această privire consultând un dicționar explicativ românesc cu indicații etimologice, de pildă *DEX*, și *Anexa 1*, cuprinzând, în ordine alfabetică, o mare parte din cuvintele moștenite din latină.

În afara acestor elemente general sau parțial romanice, limba română posedă, după cum arată S. Pușcariu în „*Locul limbii române între limbile romanice*” (București, 1920), aproximativ 120 de cuvinte care s-au păstrat numai în vocabularul nostru, printre care: *adăpost, ajutor, albastru, ceață, creștin, dogar, ferice, întâi, junghia, lingură, mărgea, nutreț, oaie, purcede, putred, trepăda, veșted* etc., care, împreună cu elementele de alte origini

(nelatine), îi conferă limbii române un aspect particular în raport cu celelalte limbi romanice.

Alături de acestea, sunt de notat și cuvinte existente în limba română fără corespondente în latina clasică (*brâncă, găleată, sapă, tufă* etc.), precum și cuvinte care în limba noastră au alt sens decât cel atestat în latina clasică (vezi O. Densușeanu, *I.L.R.*): lat. *afflare* „a sufla, a inspira” față de rom. *afla* „a găsi”, *apprehendere* „a lua” – *aprinde* „a lua foc”, *aranea* „păianjen” – *râie* „boală de piele”, *cernere* „a separa, a deosebi” – *cerne* „a cerne”, *cognatus* „rudă” – *cumnat* „cumnat”, *orbus* „orfan, lipsit de ceva” – *orb* „lipsit de vedere”, *paganus* „locuitor de la țară” – *păgân* „necredincios”, *veteranus* „soldat care și-a efectuat stagiul militar” – *bătrân* „în vârstă”.

Și în alte cazuri, vocabularul românesc cunoaște diferențieri însemnate față de cel general romanic:

- supraviețuirea (în cazul sinonimelor) unor termeni familiari din limbajul copiilor sau a unor formații diminutive: rom. *mamă* < lat. *mamma* „sân, țâță” față de descendenții romanici ai lat. *mater*, rom. *picioar* < lat. *petiolus* (diminutiv de la *pes*, *-pedis*);

- evoluții semantice târzii indicând o civilizație de tip rural: lat. *tener* „gingaș, fraged” > rom. *tânăr*, lat. *pavimentum* „podea, loc neted” > rom. *pământ*, lat. *anima* „suflet” > rom. *inimă*, lat. *terra* „pământ” > rom. *țară*, lat. *fossatum* „șanț, groapă” > rom. *fsat* > *sat*;

- crearea terminologiei creștine, ilustrată prin cuvinte ca: *altar, biserică, boteza, crede, credință, creștin, cruce, drac, Dumnezeu, închina, înger, Paște, păcat, preot, sfânt, scriptură* etc.;

- inexistența, încă din latina dunăreană, a unor termeni uzuali ca: *amare, carus, gallus, grandis, centum, hortus, mundus, rosa, pietas, sapere, tabula* etc., în locul acestora fiind preferate alte cuvinte din celelalte straturi ale limbii române;

- absența termenilor de civilizație urbană (lat. *via, villa, littera* etc.), populația din orașele părăsite adaptându-se la viața rustică;

- prezența în româna comună a unor termeni latini conservați până astăzi în dialecte (aromâna) și în graiuri: *aratru* „plug”, *cusurin* „văr”, *fiastru* „fiu adoptat”, *furnu* „cuptor”, *dimăndare* „cerere”, *hic, h'ică* „smochin(ă)”, *mes* „lună”, *g'ing'it* „20”;

- constituirea, pe baze latine, a unui sistem bogat și foarte productiv, în special cu sufixe, tratat separat în volumul „*Formarea cuvintelor în limba română contemporană*”.

B. Elementul autohton

Date fiind condițiile în care limba latină dunăreană s-a impus și a asimilat limba indigenilor traco-daci, este de așteptat ca limba română, la fel ca celelalte idiomuri romanice, să posede și elemente autohtone, rămășițe lexicale de substrat. Din păcate, în ciuda faptului că numeroși, lingviști și istorici străini și români (W. Tomaschek, B. Kopitar, G. Meyer, N. Jokl, D. Decev, G. Rohlf, Wartburg, B.P. Hasdeu, C. Daicoviciu, O. Densușeanu, Al. Philippide, S. Pușcariu, Al. Rosetti, A. Vraciu, I.T. Russu, Gr. Brâncuș) s-au ocupat de această problemă, cunoștințele actuale despre limbile populațiilor cucerite de romani în Peninsula Balcanică sunt încă reduse și controversate. Se știe doar³² că aceste populații vorbeau, cu diferențieri de graiuri regionale sau tribale, limba geto-dacă, înrudită îndeaproape cu limba tracă, din care ni s-au păstrat prin autorii greci și latini, prin monede și inscripții grecești și latinești, peste de 2000 de nume de persoane și de locuri, câteva glose izolate și un număr relativ mic de nume de plante medicinale (la medicul grec Dioscorides), elemente dispartate și de multe ori greșit transmise. Pe baza acestui material s-a reușit, totuși, să se recunoască câteva cuvinte aparținând limbii traco-geto-dace: *dava* „așezare, sat” în *Arcidava*, *Buridava*, *Pulpidava* (Plovdiv), *para* „târg”, *gherm* „cald”, *sara* „apă” (cf. *Germisara*, numele dacic al localității balneare de azi Geoagiu, „caldă apă”), *per* sau *por* „fiu, copil” (cf. inscripția de pe vasul de la Samizegetusa, *Decebalus per Scorilo* „Decebal fiul lui Scorilo”), *dac* – *daca* „cuțit, pumnal”, *balos* (în *Decebalus*) – *bal* „puternic”, *bostes* (în *tarabostes*) „strălucit”, *Apus* (râu) – *ap* „apă”, *Malva* (*Dacia Malvensis*) – rom. *mal*, alb. *mal* „munte” etc.

Cele mai multe cuvinte traco-geto-dace au rămas încă necunoscute din lipsa unor texte mai dezvoltate. În această situație, pentru identificarea elementelor autohtone, s-a recurs la compararea limbii române cu limba albaneză, o limbă de tip *satem*, ca și limba traco-dacilor, care continuă, după părerea celor mai mulți specialiști, limba unor grupuri etnice de origine tracă. Sunt astfel socotiți ca termeni autohtoni în limba română aceia care prezintă asemănări fonetice și semantice cu termenii albanezi corespunzători, ca, de pildă, *barză* (alb. *barde* „alb”), *mazăre* (alb. *module* „mazăre”), *viezure* (alb. *vjedule* „viezure”) ș.a., cu toate că în unele cazuri poate fi vorba de influențe reciproce româno-albaneze.

Sunt în total cam 70 de cuvinte comune lexicului românesc și albanez, care par a avea aceeași sursă – limba vorbită de populațiile băștinașe până la ocuparea Peninsulei Balcanice de către romani, în general din

³² C. Daicoviciu, *Dacia liberă și Dacia romană*, Editura Didactică și Pedagogică, 1964.

domeniul vieții materiale, mai puțin dezvoltate: *abure, baci, balaur, baligă, barză, buză, căpușă, cătun, copac, copil, cursă „capcană”, gălbează, ghimpe, ghioagă, ghionoaie, groapă, grumaz, gușă, măgură, mal, mînz, mazăre, moș, mugur, năpârcă, păstaie, pârâu, rînză, scăpăra, scula, scrum, sâmbure, strungă, șopârlă, țap, vatră, vătui, viezure* etc., cu un comportament semantic și derivativ similar cuvintelor moștenite din latină.

În afara acestora, unii cercetători³³ au identificat în lexicul limbii noastre încă vreo 80-90 de termeni care nu se întâlnesc în albaneză, dar care nu pot fi explicați decât prin substrat: *adia, agăța, amurg, băga, băiat, beregată, bordei, butuc, butură, cârlan, cârlig, gheară, leagăn, melc, mistreț, normal, prunc, răbda, sterp, șorici, zăr, zestre* etc. Vorbind despre elemente de substrat, unele lucrări amintesc și termeni, de obicei din domeniul toponimiei, care provin în limba traco-geto-dacă din limbi iraniene asimilate de populațiile tracice din Dacia (sciții, agatârșii): *Argeș, Buzău, Criș, Dunăre, Iași, Prut, Siret, Someș, Timeș, Zarand* etc., dar nici problema aceasta nu este pe deplin soluționată.

C. Elemente germanice

După cum se știe, Dacia a fost părăsită la 271-275, între altele și datorită atacurilor repetate întreprinse de unele triburi germanice (goții, vizigoții, gepizii), care s-au stabilit pentru câteva secole sau pentru totdeauna în fostul Imperiu Roman de Răsărit (gepizii au trăit în Dacia cu începere din secolul al V-lea până la contopirea lor totală în masa populației romanizate sau în curs de romanizare). De aceea, prezența unor termeni de origine germanică în limba română este de așteptat. Practic, până astăzi, numai trei cuvinte românești sunt socotite de origine germană: *nasture, brusture* și *cotropi* (primul sigur). Însă au fost istorici care au negat existența unor asemenea elemente (este cazul lui R. Roesler, adversar al continuității românilor în Dacia, care folosea aceasta ca argument puternic în sprijinul tezei potrivit căreia poporul român și limba română s-au format exclusiv la sud de Dunăre). Alții, dimpotrivă, au ajuns la concluzia că limba română posedă cel puțin 30-40 de elemente germanice (C.C. Diculescu și E. Gamillscheg).

Dacă numărul elementelor vechi germanice în română este limitat, mai târziu, ca urmare a contactului cu sașii în Transilvania și cu cultura și civilizația germană în general, numărul acestora crește: *capelmaistru, cartof, chelner, chiflă, clavir, cufăr, flanel, gang, halbă, haltă, lozincă, șindrilă, șnur, turn* etc., pentru a nu aminti aici și numeroși termeni tehnici, aparținând

³³ Cf. I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Editura Academiei, 1959 și, mai ales, Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, I, București, 2002.

anumitor limbaje profesionale, intrați în română în veacurile al XIX-lea și al XX-lea.

D. Elementul slav în limba română

Lexicul românesc se deosebește de acela al limbilor romanice occidentale în special prin cuvintele vechi slave, cărora li se mai spune și vechi bulgare, pe baza trăsăturilor lingvistice specific bulgărești, și care alcătuiesc elementul de suprastrat, corespunzător suprastratului germanic din celelalte limbi romanice.

Netratându-se aici condițiile istorice care explică pătrunderea în latina orientală, devenită apoi limbă română, a unui număr foarte mare de cuvinte vechi slave, se va menționa totuși că acest lucru a fost rezultatul unui proces etnologic de lungă durată și de largă extindere, având la bază simbioza slavo-romană. Contactul între slavi și populația romanizată din provinciile dunărene s-a produs atât la nord cât și la sud de Dunăre. Elementele slave au început să pătrundă în graiul populațiilor romanizate, începând cu secolul al XVII-lea și al VIII-lea, datorită bilingvismului, cu consecința foarte importantă pentru structura limbii române că slavii au fost asimilați de populația romanizată (cu deosebire la nordul Dunării), că s-au romanizat, învățând limba română pe care au influențat-o atât în pronunțare și structura gramaticală, cât și, mai ales, în vocabular, transformând-o propriu-zis în limbă română.

Cum se va vedea îndată (lăsând de o parte faptele de fonetică și gramatică), influența slavă nu privește numai masa vocabularului, ci și fondul principal lexical, forma internă a cuvintelor, onomastica și formarea cuvintelor, adică întregul sistem al limbii, așa cum demonstrează analiza elementelor de origine slavă din toate cele patru dialecte ale limbii române. Este vorba de o influență slavă cu un pronunțat caracter popular care presupune coexistența și întrepătrunderea a două sisteme lingvistice la același vorbitor (cel romanic și cel slav).

Înainte de orice exemplificări este nevoie să se precizeze o chestiune de terminologie. Influența slavă s-a exercitat în mai multe straturi. Se vorbește mai întâi de: 1. **influența slavă cu caracter popular**, care este cea mai importantă (sec. VII-IX) și care are caracteristici ale limbii bulgare de nord-est, apoi de 2. **influența slavă cu caracter literar**, pentru care se folosesc termenii paleoslavi, veche slavă bisericească (termeni care denumesc o limbă scrisă având la bază un dialect slav macedonean vorbit în secolul al IX-lea în jurul Salonicului, transformat în limba scrisă în împrejurările creștinării bulgarilor în secolul al IX-lea de frații Constantin – Chiril și Metodiu), de 3. cea **slavonă** (apropiată de cea dinainte, dar care se referă în

mod expres la limba redacțiilor târzii ale vechii slave bisericești din secolele XIV-XVII, influențată între altele și de limba sârbă impusă în Peninsula Balcanică ca limbă de civilizație prin expansiunea statului sârbesc) și, în sfârșit, de 4. **influența limbilor slave vecine** (bulgară, sârbă, polonă, ucraineană și rusă). Dată fiind reluarea și asemănarea acelorași termeni slavi în română, distingerea elementelor din diversele straturi este uneori greu de făcut.

Se vor face mai întâi referiri la influența veche slavă cu caracter popular, bazată pe bilingvismul slavo-român, deci la primul strat de elemente slave.

Numărul cuvintelor slave introduse în limba română pe această cale este considerabil și cuprinde cele mai diverse domenii, desemnând obiecte și noțiuni dintre cele mai strâns legate de viața materială și spirituală a omului: natură (*bârlog, crâng, deal, dumbravă, gărlă, iaz, izvor, luncă, nisip, ostrov, peșteră, prăpastie, prund, val, vișor, vijelie, viscol, vârș, zare, zăpadă, zori*), floră (*aglică, bob, buruiană, hamei, hrean, leuștean, lobodă, mac, morcov, ovăz, pelin, praz, știr*), faună (*bivol, cârțiță, cocoș, crap, dihor, dobitoc, găscă, gușter, jder, jivină, molie, mreană, ogar, păianjen, păstrăv, prepeliță, rac, vrabie, veveriță, zimbru*), agricultură (*brazdă, cormană, greblă, iele, lopată, ogor, plug, pogon, prisacă, rariță, sădi, snop, stog*), părțile corpului (*trup, obraz, gât, cărcă, crac, gleznă*), familia (*babă, ibovnic, măică, nene, nevastă, rudă*), starea socială și armată (*bejenie, bogat, boier, război, răzmeriță, rob, sabie, sărac, slugă, stăpân, steag, sulică, voievod*), locuință, unelte, obiecte casnice (*bici, blană, belciug, clește, coasă, coș, coșniță, coșciug, daltă, grădină, grajd, haină, jar, ogradă, perie, pilă, pivniță, pod, prag, praștie, pungă, sanie, sticlă, sită, teasc, topor, tocilă, vadră, vâslă, undiță*), noțiuni abstracte (*ciudă, dar, drag, iubi, lene, lacom, milă, mândru, nărav, necaz, noroc, obicei, pagubă, poveste, pricină, primejdie, pribeag, prost, slab, slobod, silă, spor, sprijin, scump, taină, tihnă, vesel, viteaz, vrednic*).³⁴

Se poate observa din parcurgerea acestor serii că multe dintre cuvintele de origine slavă pătrunse pe această cale au intrat în fondul principal lexical (305, adică peste 20%, din totalul de 1419 cuvinte, câte sunt date în listele întocmite de acad. Al. Graur). Înlocuind termenii latini și, eventual, autohtoni, care fără îndoială vor fi existat înainte de venirea în contact a vorbitorilor de limbă latină cu cei de limbă slavă și vor fi dispărut din tot felul de cauze (sinonimie: *caru-scump, ama-iubi*, progresul tehnic: *aratu-plug*, conviețuirea etc.). Despre intensitatea cu care s-au instalat în limbă elementele slave vorbește și faptul că ele reprezintă toate părțile de vorbire

³⁴ Vezi Anexa 3.

cu conținut noțional: substantive (*coasă, brazdă, muncă, vorbă, vreme*), adjective (*drag, gol, prost, slab*), numerale (*sută*), verbe (*izgoni, păzi, privi, trăi*), chiar adverbe (*aievea, ba, da, împotriva, iute*) și interjecții (*iacă, iată*). Numărul mare al cuvintelor vechi slave a avut drept urmare, între altele, detașarea de temă a unei bune părți din sufixele cu care erau formate și alipirea lor la teme de origine latină, ceea ce a contribuit, cum se va vedea pe larg mai departe, la înmulțirea posibilităților limbii noastre de a-și îmbogăți vocabularul cu ajutorul derivării. Acest proces arată că elementul vechi slav de natură lexicală a pătruns mai adânc în structura limbii, fapt care probează o puternică întrepătrundere a limbilor celor două populații aflate în simbioză.

În același fel trebuie interpretate și unele calcuri lexicale din limba română, care au în vedere nu adoptarea cuvântului slav, ci a sensurilor sale, vorbitorii bilingvi transpunând din slavă în română sensuri ale termenului slav atunci când unul dintre acestea coincide cu al termenului românesc corespunzător. Astfel, cuvântul de origine latină *carte* „scrisoare” a primit și înțelesul „carte” sub influența slav. *kniga*, care avea ambele sensuri. De asemenea, *lume*, „lumină” a ajuns să însemneze și „lume” datorită celor două înțelesuri ale slav. *svet*.

Datorită bilingvismului, româna a primit din slavă numeroși termeni onomastici, atât din domeniul antroponimiei (la început ca nume de boieri atestate în documente, după obiceiul din Bulgaria sau Serbia, unde aceste nume sunt de fapt prenume): *Aldea, Bogdan, Bran, Cârstea, Dan, Dobre, Dragomir, Ganea, Ghinea, Ivan, Manea, Mareș, Marin, Mihalcea, Mircea, Neagoe, Nedelcu, Pârvu, Radu, Stan, Stancu, Stoica, Vlad, Vlaicu, Voinea* etc., cât și al toponimiei *Bascov, Bălgrad, Bistrița, Bratia, Breaza, Cozia, Craiova, Dâmbovița, Dobra, Ialomița, Ilfov, Loviște, Moldova, Oina, Pârvu, Prahova, Predeal, Râmnic, Snagov, Stolnici, Vlașca, Zlatna* etc. Uneori, avem a face cu traducerea unor nume indigene prin termenii slavi corespunzători: *Repedea-Bistrița, Frumoasa-Dobra, Timiș-Prahova* etc.

Influența slavă nu s-a încheiat o dată cu terminarea acestei perioade de conviețuire româno-slavă, etnică și lingvistică, ci a continuat și în secolele următoare, în proporții mai reduse, datorită folosirii, secole de-a rândul, a **limbii slave vechi** sau **bisericești** în țările noastre, ca limbă oficială a bisericii și de stat. Statul slavo-bulgar domină și nordul Dunării în momentul constituirii societății feudale românești și al organizării religioase și impune slava bisericească în liturghia bisericii române și în cancelaria domnească și bisericească, ceea ce explică pătrunderea unor termeni slavi la origine grecești în limbajul bisericesc și în cel administrativ *apostol, arhiereu, blagoslovi, blagoveștenii, bogdaproste, buche, bucoavnă, candelă, cazanie, călugăr, chilie, clucer, cneaz, colivă, denie, duhovnic, episcop, evanghelie, hram, Hristos, iad, icoană, ispravnic, Isus, letopiseț, liturghie, logofăt, mas-*

lu, mitropolit, monah, molitvă, odăjdii, paharnic, pomană, pomelnic, popă, post, postelnic, potir, praznic, pravilă, predoslovii, pristol, proroc, psalm, rai, schit, sfânt, sfeștanie, slovă, slujer, sobor, stolnic, strană, troilă, țârcovnic, utrenie, vecernie, vistiernic, vlădică, vodă, voievod, vornic, zapis., mulți dintre ei dispărând cu vremea, ca rezultat al schimbărilor intervenite în condițiile de viață social-politică a românilor.

Începând din secolul al XIV-lea și până în sec. al XVII-lea, al XVIII-lea, în vocabularul limbii române pătrund o serie de **termeni savanți, de origine slavonă**, care de cele mai multe ori nu s-au păstrat sau au căpătat alt sens: *besădui* „a vorbi”, *bezaconic* „nelegiuit”, *cislă* „număr”, *izvod* „versiune, text original”, *săbor* „adunare, consiliu”, *ciudesă* „minune”, *oblastie* „ținut, țară”, *gadină* „fiară”, *pohvală* „pompă, strălucire”, *de isnoavă* „din nou”, *libov* „dragoste”, *ijderenie* „origine, obârșie”, *slovă* „literă”, *conet* „sfârșit”, *proklet* „blestemat”.

În sfârșit, ultimul contingent de **elemente slave** provine **din limbile slave vecine**. Vecinătatea directă cu populații de limbă slavă, care continuă până în zilele noastre (bulgari și sârbi la sud și la vest, ucrainenii și rușii la răsărit, polonezii la nord), a determinat largi relații economice, politice și culturale care au avut ca efect împrumuturi lexicale reciproce (din română în limbile slave și din limbile slave în română). În privința împrumuturilor intrate în limba română, fiind vorba de limbi slave mai mult sau mai puțin apropiate între ele, adesea este greu de făcut distincția între cele foarte apropiate, din care cauză asemenea elemente vor fi grupate în **bulgaro-sârbești**, ca limbi slave de sud, și **polono-ruso-ucrainene**, ca limbi slave de răsărit (uneori nu se știe precis dacă aceste elemente nu sunt de origine protoslavă).

Sunt considerate ca elemente bulgaro-sârbești: *arminden*, *azvârli*, *bivolniță*, *bolnav*, *breaz*, *bubă*, *ciocan*, *cârd*, *clonț*, *castravete*, *golumb*, *otavă*, *pălămidă*, *pârtie*, *toriște* etc.

Influența polonă, ucraineană și rusă este limitată la cuvinte ca: *hatman*, *herb* „stemă”, *bahnă* „baltă”, *podghiaz* „incursiune”, *polcovnic* „colonel”, *hojma* „mereu”, *țimbal*, *balie* „putină”, *borș*, *boroană* „grapă”, *brișcă*, *buhai* „taur”, *cuhnie* „bucătărie”, *dubă*, *hat*, *horn*, *hrubă*, *lotcă*, *nadă*, *oboroc* „vas”, *posmag*, *zlot*, *șleahtă*, *hulub* „porumbel” etc.

Cele mai multe împrumuturi din limbile slave moderne nu sunt general românești, ci constituie o particularitate a graiurilor limbii noastre situate în imediata vecinătate a populațiilor slave respective. Subdialectul moldovenesc, în special graiurile de nord, posedă un număr mare de cuvinte ucrainene, în timp ce subdialectul muntenesc propriu-zis e bogat în elemente bulgărești, iar graiurile oltenesc și bănățean au multe împrumuturi mai ales sârbești (în exemplele date mai înainte, nu sunt, intenționat, elemente cu un caracter strict local, care abundă în hărțile A.L.R. și în glosarele regionale).

E. Elemente maghiare

După elementele vechi slave intrate în perioada româno-slavă, urmează, în ordine cronologică, cele maghiare, pătrunse în limba noastră începând cu secolul al XI-lea – al XII-lea, fără să ajungă însă în dialectele transdanubiene, și continuând să pătrundă și astăzi, mai cu seamă în Transilvania, unde contactul între limbile română și maghiară este încă viu.

În cadrul cuvintelor de origine maghiară se distinge un prim strat, nu prea numeros, ce datează din primele veacuri ale contactului lingvistic dintre români și maghiari și care cuprinde termeni intrați în limba comună, uneori chiar în lexicul fundamental al românei: *aldămaș*, *altoi*, *bardă*, *bâlci*, *belșug*, *bir*, *cheltui*, *chibzui*, *chin*, *chip*, *dijmă*, *făgădui*, *fel*, *ham*, *gând*, *gingaș*, *hotar*, *lacăt*, *marfă*, *meleag*, *mereu*, *neam*, *oraș*, *pildă*, *sicriu*, *sobă*, *șoim*, *talpă*, *vamă*, *viclean* etc. .

Al doilea strat este mai numeros, dar este limitat la graiurile din Ardeal și alcătuit din cuvinte cu caracter regional, în continuă reducere numerică în fața sinonimelor din limba română literară: *bai* „necaz”, *bănat* „necaz”, *bărat* „prieten”, *băsău* „mânie”, *birău* „primar rural”, *bolând* „nebun”, *cătană* „ostaș”, *cocie* „trăsură”, *chefe* „perie”, *cucuruz* „porumb”, *făgădău* „han”, *feșteli* „a murdări”, *istalău* „grajd”, *ilău* „nicovală”, *mai* „ficat”, *sabău* „croitor”, *sămădău* „contabil”, *socaci* „bucătar”, *temeteu* „cimitir” și altele înregistrate în număr mare în hărțile ALR. Multe dintre elementele din această ultimă categorie apar în traduceri noastre rotacizante și în textele scrise din sec. al XVI-lea – XIX-lea *adamănă* „camătă”, *felelui* „a răspunde, a garanta”, *gilălui* „a urî”, *aldui* „a binecuvânta”, *feleleat* „justificare”, *iliș* „hrană”, *nemzet* „popor”, *neamiș* (*nemeș*) „nobil”, *hireș* „originar, de obârșie”, *ghiuluș* „adunare”, *ponoslui* „a pârî, a se plânge de cineva”.

Semnificativă pentru manifestarea influenței maghiare asupra limbii române este și prezența unor sufixe maghiare slab productive cum sunt: *-ălui* (*prețălui*), *-eș* (*chipeș*), *-șag* (*furțișag*), *-șug* (*beteșug*) și *-ui* (de origine slavă) pe lângă verbe cu rădăcină maghiară (*bănu*, *cheltui*, *făgădui*, *tămădui* etc.).

F. Elemente turcești

Dintre celelalte limbi străine care au influențat vocabularul limbii române, înainte de epoca modernă (sec. XIX-XX), trebuie menționate turca osmanlie și neogreaca. Împrumuturile din aceste două limbi, spre deosebire de cele precedente, au o trăsătură comună, anume că ele sunt produsul unor influențe exercitate oarecum la suprafață, deoarece n-au existat nici vecinătate

geografică și nici o conviețuire turco-română, deși teritoriul românesc a fost stăpânit în diverse împrejurări de turci sau de greci.

Primele elemente de origine turcească sunt cele pătrunse în urma contactului temporar dintre români și unele popoare turcice din nord (pece-negi, uzi, cumani, huni, tătari), elemente puțin numeroase și nesigure. Dintre apelative, se citează: *cioban*, *odaie* (date ca „ferme” de acad. Al. Graur) și *dușman*, iar dintre onomastice: *Vaslui*, *Covurlui*, *Bahlui*, *Oituz*, *Teleorman*, *Comanca*, *Vadul-Cumanilor*, *Berindei*, *Peceneaga*, *Baraolt*, *Ozun*, *Tâlmaci*, *Talabă*, *Basarabă*, *Borcea* etc., socotite de origine pecenegă și cumană.

Mai mare interes pentru limba noastră prezintă cele venite din turca osmanlie, pe cale politico-administrativă, ca urmare a faptului că, începând din secolul al XVI-lea, Muntenia și Moldova au fost mai multe secole vasa-lele Imperiului Otoman. Regimul de dominație otomană, inclusiv monopo-lul asupra întregului comerț extern al Țărilor Române și exploatarea puternică din partea fanariotă, când cei trimiși de Poartă ca domnitori și oa-meni de încredere fac totul pentru a impune forme de viață sociale proprii turcilor, explică pătrunderea în limba noastră a multor elemente turcești concrete, în toate domeniile de activitate (vezi *Anexa 5*).

Dacă la început, până în secolul al XVIII-lea, apar, cum dovedesc textele din această epocă, puține cuvinte turcești (*atlaz*, *boccea*, *catifea*, *cer-gă*, *cearșaf*, *haraci*, *peșcheș* etc.) în secolul al XVIII-lea se produce o adevă-rată invazie de împrumuturi turcești, unele folosite numai atunci (*mucarer*, *ișlic*, *pembie*, *muftiu*, *salep* etc.) iar altele întrebuințate și în veacurile urmă-toare. Împrumuturile turcești, din cauza contactului direct și obligatoriu al românilor cu administrația, au devenit într-o măsură însemnată populare. Mulți termeni privind domeniul administrativ, dar și obiectele de îmbrăcă-minte, cele gospodărești, apoi alimentele și relațiile dintre oameni, au fost adoptați, din interese de clasă și din spirit de imitație, mai întâi de boierime și după aceea și de păturile orășenești și de țărănime, astfel încât numărul turcismelor a ajuns impresionant de mare.

Vor fi notate în primul rând cuvintele turcești intrate în lexicul fun-damental al limbii române, chiar dacă la origine, acestea sunt elemente ara-be ori persane: *cafea*, *cântar*, *chef*, *chiriaș*, *chior*, *ciomag*, *dușman*, *hai(de)*, *moft*, *murdar*, *para*, *soi*, *tăbăci*, *zor* etc.

Pe domenii de activitate, sunt de reținut: administrație, armată: *agă*, *arcan*, *arnăut*, *bașbuzuc*, *bei*, *beșliu*, *buzdugan*, *caimacam*, *capuchehaie*, *caraulă*, *firman*, *ghiulec*, *hanger*, *iatagan*, *ienicer*, *leafă*, *nefer*, *raiă*, *seimen*, *spahii*, *tui* etc., îmbrăcăminte: *abă*, *anteriu*, *atlaz*, *basmă*, *biniș*, *borangic*, *caftan*, *catifea*, *cergă*, *cearșaf*, *chimir*, *cimber*, *ciorap*, *condur*, *dimie*, *fes*, *fotă*, *halat*, *ibrișin*, *ilic*, *iminei*, *macat*, *maramă*, *mindir*, *mintean*, *papuc*,

peșchir, pingea, șal, șai, șalvar, șiac, tafta, testemel, tichie, zăbun etc., locuință și obiecte casnice: acard, bărdacă, bidinea, burghiu, cat, cazan, cazmă, cenac, cerceveă, cerdac, chiseă, conac, darac, dughiană, dulap, dușumeă, farfurie, fâraș, furtun, geam, geamlâc, hambar, hogeac, iatac, ibric, lighean, macară, menghină, parmalâc, pervaz, raft, rindeă, satâr, sofă, șandramă, tacâm, tavan, tingire, tupsie, alimentație: acadeă, baclavă, bostan, cafeă, caimac, cașcaval, cataif, chifteă, ciorbă, ciulamă, ghiveci, halvă, harbuz, iahnie, iaurt, magiun, mezel, mezelic, musacă, pătlăgeă, pelteă, pilaf, rachiu, rahat, sarailie, sarmă, salam, șerbet, telemeă, tuzlamă, zarzavat etc., comerț: alișveriş, amanet, băcan, chilipir, chioșc, dever, dugheană, han, mușteriu, oca, peșin, tarabă, tejgheă, terezie, toptan, veresie, zaraf etc.

Dicționarele înregistrează și alți termeni turcești, dar mulți dintre ei sunt ieșiți din uz, fiind înlocuiți cu termeni de origine latino-romanică: *condur*, *dimie*, *geambaș*, *ilic*, *iminei* etc. Alții s-au refugiat în graiuri, mai ales în Muntenia, căpătând statutul de regionalisme (*biniș*, *condur*, *ipingea*, *peșchir*, *șai*). Alte cuvinte turcești s-au degradat semantic: *marafet* „știință, artă” > „metodă ingenioasă” > „complicație inutilă”, *pehlivan* „erou” > „luptător la circ” > „escroc”, *dandană* „pompă” > „întâmplare neplăcută”.

În sfârșit, turcismele, în afara impunerii unora dintre ele în fondul principal, determină fixarea câtorva sufixe de origine turcă și pe lângă rădăcini de altă proveniență: **-giu** (*sacagiu* – *camionagiu*, *pomanagiu*, *reclama-giu*, *scandalagiu*), **-lâc** (*geamlâc* – *savantlâc*), **-iu** (*pembiu* – *arâmiu*, *cenușiu*). În plus, pe plan morfologic, se consolidează în română categoria femininelor în **-ă** și **-eă** cu accentul pe ultima silabă (*dandană*, *musacă*, *chifteă*, *telemeă*), mărindu-se clasa oxitonelor.

G. Elemente grecești

Influența grecească, resimțită, prin superioritatea ei, în toate limbile balcanice și europene occidentale, s-a exercitat în mai multe straturi, în antichitate direct asupra latinei vulgare, acestea fiind elemente vechi grecești (*biserică*, *broască*, *carte*, *mic*, *papură*, *urmă*, *zeamă*), apoi indirect, prin intermediul limbii slave (*aghiazmă*, *acatist*, *afurisit*, *drum*, *ieftin*, *lipsi*, *logo-făt*, *spătar*, *tipar*) sau prin relații directe (*argat*, *arvună*, *camătă*, *cărămidă*, *condei*, *desagi*, *folos*, *frică*, *omidă*, *orez*, *prisos*, *strachină*, *traistă*), în epoca greco-bizantină, începând din sec. VI-VII până în secolul al XV-lea, când pătrund multe cuvinte din terminologia religioasă, tratate în cadrul influenței slave, dar care au statutul dublu de elenisme și slavonisme, mai precis de elenisme intrate prin intermediar slav.

Ultimul strat îl constituie cuvintele de origine neogreacă intrate în timpul stăpânirii turcești și mai ales în epoca fanariotă (1711-1821). Cuvintele

neogrecești au pătruns în special pe cale culturală, ca un fel de continuare a influenței bizantine exercitate mai înainte, dar ele nu s-au putut încetăteni în limba noastră datorită concurenței echivalentelor latino-romanice, care au urmat imediat în timp și prezentau avantajul noutății, al prestigiului occidental, important pentru burghezia românească în formare și al înrudirii cu româna, chiar dacă originea lor în limbile romanice era tot grecească.

Iată câteva exemple din acest strat: *anarhie*, *eterie* „revoluție”, *anomalie* „dezordine”, *epistat* „intendent”, *epitrop* „împuternicit”, *paradosis* „capitulare”, *protipendadă*, *simandicos* „important”, *ipochimen* „persoană”, *matracucă* „iubită”, *nostim*, *plictisi*, *poliloghie*, *taifas*, *sindrofie*, *filotemie*, *apelpisit* „deznăduit, exasperat” sau în expresii ca: *a da cu tifla*, *a-și da ifose*, *a fi la ananghie*.

Mai durabile s-au dovedit cuvintele grecești care aparțin primelor straturi, unele instalându-se în fondul principal: *argat*, *cărămidă*, *boboc*, *folos*, *frică*, *hârtie*, *pat*, *pedepsi*, *sosi*, *trandafir*, *zahăr* etc. Grecismele din română se recunosc relativ ușor prin sufixele caracteristice: *-os* (*ifos*, *ipsos*, *tifos*), *-icos* (*politicos*, *nevricos*, *plicticos*, *simandicos*), *-adă* (*filadă* „caiet”, *nostimadă*, *misadă* „blana interioară a căptușelii”), *-ache* (*Costache*, *Mihalache*) și mai ales prin sufixul verbal *-isi* (*aerisi*, *agonisi*, *lipsi*, *molipsi*, *pricopsi*) utilizat în prima jumătate a secolului al XIX-lea pentru adaptarea verbelor neologice (*abonarisi*, *plimbarisi*, *tratarisi*), normă respinsă ulterior de limba literară.

3. CUVINTE ROMÂNEȘTI ÎN LIMBILE VECINE

Un capitol interesant al raporturilor limbii române cu limbile vecine, până acum neglijat³⁵ este acela al influenței limbii române asupra acestor limbi. Dimitrie Macrea, în studiul „*Cuvinte românești în limbile vecine*”³⁶ socotește că „Influența limbii române asupra lexicului limbilor sud-slave se explică prin comunitatea istorică îndelungată a poporului român cu popoarele slave de sud, prin instituții comune politice și administrative, prin identitatea de religie, prin structura socială asemănătoare și prin străvechi ocupații de bază comune” (pag. 11). După aprecierea sa, „Cele mai vechi și mai

³⁵ Problema a fost semnalată de Hasdeu și apoi studiată de Miklosich, Uladenov, Romanski, Georgiev, Gălăbov, Jirecek, Skok, Bogdan, Candrea, Pușcariu, Densusianu, Capidan, Petrovici, Mihăilă și, mai recent de un grup de tineri slaviști români, care au descoperit cca. 400 de cuvinte românești în limbile slave.

³⁶ Publicat în volumul „*Studii de lingvistică română*”, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, pag. 9-25.

îndelungate legături ale poporului român sunt cele cu popoarele slave vecine în sud, cu bulgarii și iugoslavii; în est, cu ucrainenii și rușii; la nord, cu polonezii, slovacii și cehii. Legături vechi sunt, de asemenea, cele cu albanezii, neogrecii și turcii. Iar de prin anii 1000-1100, au început, în vest, legături similare cu ungurii" (pag. 10).

Prezentarea contactelor dintre română și limbile vecine se face pentru fiecare limbă în parte, în care influența română cunoaște proporții diferite.

Influența românei asupra bulgarei se consideră a fi de natură structurală (Pușcariu, Capidan) și privește fapte ca articolul enclitic, identitatea genitivului cu dativul, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul etc. Aproximativ 200 de cuvinte românești se întâlnesc în lexicul bulgar (*arniĉ, baer, kaĉula, baĉ, brândza, urda, masa, malai, mamaliga, turta, kartof, mošija, album, abonat, baston, bulevard, pantof, tribunal, republika, vot* etc.), unele vechi, altele mai recente, la care se adaugă toponimice și antroponimice ca: *Bašikuca, Merul, Pasarel, Mošulec, Vakarel, Bukur, Čerĉel, Krecul* ș.a. Și în serbo-croată și slovenă, apar cuvinte românești din aceeași sferă semantică: *baĉ, berbeĉ, stina, turma, brindza, urda, kaš, karnja, iarba, karara, kustura, plaj* etc. precum și toponimice (*Kruĉica, Negrišor, Magura, Kormatura, Rotunda, Taor, Durmitor*) și antroponimice (*Barbat, Feĉor, Mikul, Ursul*), care sunt considerate de Pușcariu ca urme ale strămoșilor istroromânilor și ale păstorilor aromâni și dacoromâni în procesul de transhumanță.

În ucraineană sunt prezente cuvinte ca: *afina, harmasar, bryndza, bukata, kamašy, klág, makriš, malaj, mamaliga, turma, dzer* etc., în rusă, se găsesc *brindza, malaj, mamaliga, urda, kalauz, caranin* ș.a., iar în polonă *bacza, barda, berbeĉ, brindza, koloba, kornuta, domna, maczuga, malaj, mamalyga, traista, urda, dzer* etc.

Cercetări recente efectuate la păstorii din Slovacia atestă prezența a 30 de termeni românești, printre care: *galeta, klág, putina, kornuta, kulastra, murgana, cigaja, laja, strunga, bryndza, urda, băca* etc., aceștia întâlnindu-se și în cehă, cum au arătat mai de mult Franz Miklosich, explicația fiind dată prin același proces al transhumanței, și N. Drăganu, care relevă și o serie de termeni proprii pe aceste teritorii (*Magura, Barnath, Puyne, Bacs, Čerbul* etc.).

Cei mai mulți termeni sunt din domeniul păstoritului, ocupație de căpetenie a românilor, dar și din alte domenii importante (chiar din toponimie și antroponimie). După cum atestă unele forme intermediare ca *putyră, kl'aj, bryndza, dzer, Gruń, vatulá*, ei au pătruns într-o epocă veche, atunci când s-a produs dispersarea românilor.

Th. Capidan socotește ca împrumuturi românești în albaneză cuvinte ca *kukută, mistrec, meljorë* etc., iar în neogreacă: *vetuli, culiastra, laios*,

milioara, urdza, struga, tsarcos, pătrunse probabil din aromână. În turcă au intrat: *mukan, kaşer (caş), masa, mamaliga* etc.

În maghiară, numărul cuvintelor româneşti este mai mare, citându-se printre altele: *berbecs, bryndza, cap (ţap), esztana (stână), cşoban, miora, mokany, pakular, orda*, întâlniţi în limba curentă.

În graiurile maghiare din ţara noastră influenţa română este şi mai puternică şi cuprinde numeroase neologisme latină-romanice: *evolució, delegació, informalni, organizalni* etc.

În sfârşit, o veche influenţă românească, s-a exercitat şi asupra graiurilor săseşti din Transilvania: *batsch, berbetsch, stinë, strungë, prents (brânză), zer, trifoi, pupëz, mamëligë, furkë* etc.

Asemenea împrumuturi dovedesc vitalitatea poporului nostru, dinamica nivelului culturii sale materiale şi spirituale.

VII. CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA NATURII ȘI FELULUI ÎMPRUMUTURILOR PĂTRUNSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Este necesar să se discute aici în sinteză teoria împrumuturilor în limbă, cu aplicații sumare la neologismele pătrunse în limba română: definiția și importanța împrumutului lingvistic, felurile și cauzele împrumuturilor, pătrunderea și adaptarea neologismelor, identificarea împrumuturilor, reacții împotriva împrumuturilor.

Se va înțelege astfel mai bine nu numai diversitatea și amploarea diferitelor căi de îmbogățire a vocabularului, ci și lipsa de simț conservator a limbii române, spiritul ei „ospitalier”, aplecarea spre ceea ce este nou și, mai ales, o neobișnuită putere de adaptare la formele noi, o rară înțelegere a mecanismului construcției străine tocmai în momentele când se produc salturi mari în cultura și civilizația poporului român.

1. DEFINIȚIA ȘI IMPORTANȚA ÎMPRUMUTULUI LINGVISTIC

O primă problemă care se pune în legătură cu împrumutul lingvistic este definiția acestuia. V. Pisani definește împrumutul ca „un termen nou pentru o oarecare tradiție lingvistică, folosit la început de unul sau mai mulți indivizi, luat dintr-o altă tradiție și care prin intermediul actelor individuale sfârșește prin a face parte din sistemul de izoglose care constituie limba”³⁷. Traducând după V. Pisani, L. Deroy consideră că „l'emprunt est une forme d'expression qu'une communauté linguistique reçoit d'une autre communauté”³⁸.

Împrumutul este un fenomen universal. Este de ajuns un contact oarecare între două limbi pentru ca împrumutul să se producă. Limba franceză, pentru a lua un exemplu ce interesează îndeaproape problema neologismelor din limba română, a primit în epoca modernă un număr mare de cuvinte din latina veche și medievală (așa zisele „mots savants”), din italiană, spaniolă,

³⁷ Vittore Pisani, *L'etimologia (Storia – Questioni – Metodo)*, seconda edizione riveduta e accresciuta, Brescia, 1967, p. 65.

³⁸ Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 17.

germană și engleză intrate la epoci diferite și în cantități diferite³⁹. De asemenea, există în franceză cuvinte împrumutate din olandeză, scandinavă, gaelică, cehă, maghiară, sârbă, polonă, rusă, greaca veche (prin intermediul latinei și italienei), greaca bizantină și medievală, turcă, ebraică, arabă, persană, sanscrită, precum și din unele limbi exotice⁴⁰.

În același timp, numeroase cuvinte din franceză au pătruns în alte limbi (engleză, germană, italiană, spaniolă, portugheză, română, suedeză, rusă, bulgară, maghiară etc.), ca urmare a preponderenței sale, în anumite perioade, în știință, artă și în alte domenii ale vieții economice, politice și sociale și a împrejurării că, începând cu Evul Mediu, franceza a devenit limbă internațională, una dintre marile limbi ale civilizației, vorbită tot mai mult și în afara hotarelor Franței.

Și în alte limbi problema împrumuturilor se pune aproximativ în aceeași termeni, cu observația că sunt limbi, cum este greaca veche⁴¹, nereceptive la împrumuturi, în timp ce altele, ca româna, albaneza, turca modernă etc., se situează la polul opus, fiind caracterizate printr-un înalt grad de receptivitate⁴² în fața împrumuturilor („Certaines langues sont de paradis de l'emprunt. On voudrait pouvoir s'attarder, par exemple, **au roumain**, qui doit à son histoire et à sa situation géographique particulière tant d'éléments slaves, hongrois, turcs et grecs")⁴³ și prin crearea unui sistem precis de asimilare și încadrare a acestora în structura lingvistică proprie⁴⁴.

O statistică privind „Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice” (1988) arată că româna întrece de departe toate celelalte limbi romanice în utilizarea împrumuturilor (45%), față de franceză, spaniolă, portugheză și italiană, cu o pondere de 33-36%, ea recurgând într-o măsură mai redusă la

³⁹ G. Matoré, *La méthode en lexicologie. Domaine français*, Paris, 1953, p. 84, fig. 7, unde se prezintă sugestiv cuantumul italianismelor, spaniolismelor, germanismelor și englezismelor din franceză în perioada 1500-1950 (Vezi Deroy, *op. cit.*, p. 24).

⁴⁰ Cf. L. Deroy, *L'emprunt*, p. 28: „Si l'on ne tient pas compte des intermédiaires, on peut dire que le français s'est approprié des vocables de presque toutes les langues du monde”.

⁴¹ Vezi A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris, 1948, p. 304: „La fierté que les Grecs avaient de leur civilisation se traduit d'une façon remarquable dans la langue: toutes les langues empruntent des mots aux langues voisines; or, aucune n'a moins emprunté – à date historique – que le grec”.

⁴² A. Lombard, *Le vocabulaire d'emprunt (Questions de principe)*, în ACILX, vol. I, 1969, p. 645-649, numește „limbi ospitaliere” pe acelea cu un număr mare de cuvinte împrumutate, cum este și limba română.

⁴³ L. Deroy, *L'emprunt*, p. 42.

⁴⁴ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, I, 1940, p. 365: „Ele (cuvintele străine) dovedesc mai cu seamă... o neobișnuită putere de adaptabilitate la orice formă nouă, o înțelegere fulgerătoare a mecanismului construcției străine... o adevărată pasiune de a-și îmbogăți limba cu posibilități noi de exprimare plastică și nebanalizată”.

celelalte modalități de bază: cuvinte moștenite (30%) și formații interne (25%).

Etapă actuală din evoluția limbii române ilustrează că asimilarea neologismelor latino-romanice pătrunse în ultimele două secole s-a făcut prin adaptarea lor fonetică după regula formulată de Al. Graur, potrivit căreia, dintre variantele rezultate în cadrul procesului de etimologie multiplă, s-a impus aceea care reflectă forma scrisă din franceză, aproape identică cu forma scrisă și de pronunțare din italiană și latina literară și diferită de cea impusă în aproximativ aceeași perioadă prin filiere neromanice (neogreacă, rusă, germană etc.), după modelul: rom. *principal* < fr. *principal*, it. *principale*, lat. lit. *principalis*, -e, în comparație cu variantele *prinsipal/prensipal/prinșipal*, atestate și ele în trecut. Evident că, în cazuri izolate, trebuie luate în considerare, strict fonetic, etimonul latin (*insulă*), italian (*contabil*), neogrecesc (*monedă*), rusesc (*administrație*), sau numai forma scrisă din franceză (*automobil*), scrisă și de pronunțare din aceeași limbă, ca variante fonetice (*centimă/santimă*) ori fonetice – semantice (fr. *revers* > rom. *revers*, *rever*).

Adaptarea morfologică s-a făcut după tipare tradiționale latine, atât în flexiunea nominală, cât și în flexiunea verbală. Atunci când neologismele conțineau terminații neobișnuite în română, ca substantivele de origine franceză cu finală vocalică accentuată (-ó, -é, -î), ele au dezvoltat un *u* (semivocalic) pentru a fi încadrate în declinarea a II-a românească: fr. *cadeau* > rom. *cadou*, fr. *lingot* > rom. *lingou*, fr. *stylo* > rom. *stilou*, fr. *carré* > rom. *careu*, fr. *taxi* > rom. pop. *taxiu*, ca și, mai recent, engl. *rally*, fr. *rallye* > rom. *raliu*.

În condițiile romanizării rapide a lexicului românesc, împrumuturile latino-romanice au intrat în conflict cu vechile elemente slave, maghiare, turcești și neogrecești, care, până la urmă, cedează total sau parțial în fața celor dintâi: (*h*)*avuz* – *bazin*: *bir*, *dabilă* – *impozit*; *birar*, *dăbilar* – *perceptor*; *buche* – *literă*; *bucoavnă* – *abecedar*; *caldarâm* – *pavaj*; *caznă* – *tortură*; *evghenie*, *nemeșie* – *noblețe*; *haznă* – *bazin subteran*, *latrină*, *cisternă*; *ipochimen* – *persoană*, *indivîd*; *ipolipsis* – *considerație*; *iscoadă* – *spion*; *mezat* – *licitație*; *olac* – *curier*, *mesager*; *ostrov* – *insulă*; *pliroforie* – *informație*; *pojarnic* – *pompier*; *polcovnic* – *colonel*; *stenahorie* – *necesitate*; *surghiun* – *exil*; *ucaz* – *ordin*, *comandă*, *decret*; *vistavoi* – *ordonanță* etc.

Amploarea procesului de modernizare a vocabularului limbii române prin neologisme latino-romanice, uneori cu statut de termeni internaționali, poate fi argumentată fie prin „impresia” de romanic lăsată intuitiv de un text științific sau publicistic, fie prin caracterul indicațiilor etimologice dintr-un dicționar (*DEX*), fie prin serii largi de exemple din toate registrele limbii, printre care: *act*, *aer*, *agent*, *algebră*, *argument*, *artă*, *bacterie*, *bancă*, *biologie*, *capitol*, *caracter*, *clasă*, *control*, *cultură*, *democrație*, *doctor*, *dialectic*,

dictatură, dramă, energie, epidemie, examen, explică, fizică, formă, funcție, geografie, geometrie, general, grad, liber, linie, mecanic, motor, plan, propriu, punct, social, substantiv, verb etc.

Evident că în această privință s-au produs și se produc exagerări, ajungându-se la cultisme (barbarisme), culese din presa scrisă sau vorbită, de tipul: *antamă, decelă, decroșă, derobă, disipă, devoală, eclatant, efasă, froasă, indementicabil, inubliabil, mefianță, plezanterie* etc. sau englezisme ca *brifing, fairplay, feed-back, flaș (fleș), hobby, job, jogging, market, show, spici (speech), summit, week-end* etc.

2. FELUL ÎMPRUMUTURILOR

De cele mai multe ori, împrumuturile se reduc, ca în exemplele de mai sus, la lexic, la inventarul de cuvinte venite într-o limbă dată din alte limbi.

Este adevărat că împrumutul lexical are o importanță primordială, dar nu trebuie ignorat faptul că, în cazul unor contacte lingvistice mai profunde, o limbă împrumută din alta nu numai cuvinte, ci și sunete, modalități de accentuare, unele trăsături morfologice sau anumite turnuri sintactice. De aceea, avându-se în vedere posibilitatea recepționării oricărui element al limbii, împrumuturile se clasifică în **lexicale, semantice, gramaticale și fonetice**.

Împrumuturile **lexicale** au la bază contactul între două limbi oarecare și, pe părți de vorbire, cele mai multe se întâlnesc la cuvintele autosemantice, în special la substantiv și la verb, unde este suficient un contact superficial, o formă ușoară de diglosie sau de bilingvism cult, în epoca modernă, cu deosebire atunci când cele două limbi sunt asemănătoare structural. În schimb, la celelalte părți de vorbire împrumuturile se produc numai dacă interferența lingvistică este mai profundă și sunt aproape excluse pentru pronume și pentru prepoziții, conjuncții și articole, părți de vorbire lipsite de autonomie semantică⁴⁵.

Împrumuturile **semantice** sunt cu mult mai subtile, se realizează sub forma unor semnificații noi care se adaugă celor vechi ale cuvintelor preexistente, în cadrul așa-ziselor calcuri semantice, și presupun intimitate în privința contactului dintre două limbi, ca în cazul perioadelor de bilingvism

⁴⁵ Date foarte sugestive oferă lingvistul american E. Haugen într-o statistică asupra împrumuturilor americane în suedeza și norvegiana vorbite în S.U.A: substantive (71-75%), verbe (18-23%), adjective (3-4%), adverbe și prepoziții (1%), interjecții (1%) – apud Deroy, *L'emprunt*, p. 67.

româno-slav sau româno-francez, care și oferă cele mai multe exemple de calcuri semantice pentru limba română⁴⁶.

Împrumuturile **gramaticale** nu pot fi discutate global, ci separat în **morfologice, derivative și sintactice**, cele derivative fiind tratate, ca și în acest curs, într-un capitol aparte, „Derivarea”.

Împrumuturile **morfologice** privesc afixele, în special sufixele morfologice sau flexionare.

Asemenea împrumuturi sunt foarte rare, cu totul accidentale și inconștiente, deoarece sistemul gramatical, și alături de el și cel fonologic, formează sisteme închise, pe baza cărora se și definește o limbă dată din punct de vedere genealogic și structural. Limba română, în raport cu împrumuturile ei din alte limbi, nu oferă exemple semnificative de acest fel.

Împrumuturile **derivative** apar în limbă cu o mare frecvență ca morfeme detașabile din lungi serii de cuvinte introduse în perioade de pătrundere masivă a împrumuturilor, folosite ulterior în momentele de reflux, de „independență” lingvistică, pentru realizarea unor formații noi, de la teme variate, mai ales neologice⁴⁷. O importanță aparte capătă, în acest context, calcurile lexicale de structură⁴⁸.

Prefixele, și alături de ele și într-un grad mai înalt prefixoidele și sufixoidele sau elementele de compunere tematică, sunt, semantic, apropiate de nume și au un rol similar aceluia al unui element de compunere dintr-un compus nominal. Ele sunt analizabile când sunt prezente în serii de cuvinte din care se detașează, înlocuind un prefix indigen sau modificându-l formal și semantic.

O mare importanță pentru limbile moderne și pentru împrumuturile din limba română o au prefixele savante sau elementele de compunere tematică provenite din greacă sau latină și întâlnite cu forme similare în majoritatea limbilor moderne: *a-, con-, ex-, in-, pre-, re-; ante-, anti-, cata-, circum-, contra-, dia-, epi-, exo-, extra-, hiper-, hipo-, infra-, inter-, meta-, para-, post-, pro-, super-, ultra-; -agog, algo-, -ambul-, andro-, -antropo-, api-, -arh, avi-, bio-, cali-, -card-, crono-, deca-, demo-, dendro-, -edru* etc.

Sufixe, morfeme cu un conținut semantic mai abstract, apropiate în unele privințe de morfemele gramaticale, pun aproximativ aceleași probleme pentru sistemul de formare a derivatelor unei limbi, sufixele neologice cu caracter internațional înlocuind adesea sufixele tradiționale preexistente. Multe dintre sufixele foarte frecvente din limbile moderne provin din greaca

⁴⁶ Cf. Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, 1968, p. 152-158.

⁴⁷ Cf. I. Iordan, *Unele aspecte ale formării cuvintelor în limba română actuală*, în *SCL* nr. 4, 1964, p. 401 și urm.

⁴⁸ Vezi Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, 1968, p. 158-202.

veche, de unde au intrat în latină și apoi în limbile romanice și în alte limbi neromanice: gr. *-issa* > lat. *-issa* > fr. *-esse*, it. *-essa*, rom. *-easă* și *-esă*; gr. *-isein* > lat. *-issare* și *-izare* > fr. *-iser*, it. *-izzare*, sp. *-izar*, rom. *-iza(re)*, germ *-isieren*, engl. *-ise* și *-ize*; gr. *-ismos* > lat. *-ismus* > fr. *-isme*, sp., it. *-ismo*, rom. *-ism*, engl. *-ism*, germ. *-ismus*, rus. *-ism*; gr. *-istis* > lat. *-ista* > fr. *-iste*, it. *-ista*, rom. *-ist*, engl. *-ist*, germ. *-ist*, magh. *-ista*, rus. *-ist*; gr. *icós* > lat. *-icus* > fr. *-ique*, it. *-ico*, sp. *-ico*, rom. *-ic*, engl. *-ic* etc.⁴⁹.

Un număr mare de sufixe grecești a fost adoptat de terminologia științifică și tehnică modernă, mai ales de terminologia științifică medicală.

Limba română, în condițiile actuale de dezvoltare a terminologiei abstracte și tehnico-științifice, manifestă o deosebită preferință pentru sufixe neologice ca *-aj*, *-al*, *-ic*, *-ism*, *-ist*, *-iza*, cu un număr mic de derivate în secolul trecut, dar foarte productive în momentul de față, atât ca formații propriu-zise românești, cât și ca împrumuturi din franceză și italiană (prin tradiție și prin înrudirea dintre elementele lingvistice ale limbilor în cauză) sau mai recent din engleză, împrumuturi care aparțin de regulă tot fondului latino-roman⁵⁰.

Examinându-se, într-un studiu recent, derivarea cu sufixe în româna actuală pe baza unui bogat material cules din presă și din limba vorbită standard, s-a constatat că româna recurge masiv, independent sau sub influență romanică occidentală, la procedeul derivării cu sufixe, în special la sufixele *-al*, *-iza*, *-ona* și la sufixul verbal tradițional *-a*, creând un număr mare de derivate noi ce nu sunt atestate în nici unul dintre dicționarele limbii române: *obiectual*, *operațional*; *acutiza*, *căminiza*, *cibernetiza*, *conștientiza*, *croniciza*, *etapiza*, *instituționaliza*, *operaționaliza*, *M.A.P.N-iza*, *optimiza*, *pachetiza*, *paletiza*, *paușaliza*; *atenționa*, *concluziona*, *poziționa*, *tranzacționa*; *alerta*, *amendamenta*, *aureola*, *complexa*, *directiva*, *erbicida*, *fabula*, *finisa*, *lectura*, *perimetra*, *prognoza*, *slaloma* etc., care prezintă avantajul de a evita construcțiile corespunzătoare cu perifrază⁵¹.

Împrumuturile **sintactice** sunt foarte frecvente, efectuându-se cu facilitatea care caracterizează împrumuturile lexicale, deoarece sintaxa reprezintă compartimentul cel mai penetrabil al gramaticii. Se întâlnesc tot felul de turnuri sintactice asemănătoare, se produce un număr mare de calcuri sintactice, frazeologice și lexico-frazeologice, dar identificarea lor este foar-

⁴⁹ L. Deroy, *L'emprunt*, p. 77-78 și E. Pichon, *Les principes de la suffixation en français*, Paris, 1942.

⁵⁰ I. Iordan, *studiul citat*, pag. 401 și urm.

⁵¹ Marin Z. Mocanu, *Unele probleme ale derivării cu sufixe în româna actuală*, comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări științifice a cadrelor didactice din Institutul de învățământ superior Pitești, 1985.

te anevoioasă din cauza identității construcțiilor sintactice, cel puțin în principalele limbi romanice (să se vadă anexe 5, 6, 7, 8 din volumul II).

Împrumuturile **fonetice** sunt ca și inexistente. Cum s-a spus deja, sistemul fonetic și fonologic, ca și cel morfologic, constituie sisteme închise unde nu există împrumuturi, ci, cel mult, influențe ale sistemului de accentuare dintr-o limbă asupra altei limbi (accentuarea neologismelor din limba română după modelul limbii franceze) și probleme de adaptare a unor sunete specifice unei limbi la sistemul fonetic al limbii primitoare, de exemplu, fr. *eu* [ø] > rom. *eo*, *e* și *o*, și *u* [y] > *iu*, *i* și *u*.

Contactul dintre limbi este în esență rezultatul unor fenomene extralingvistice, care reprezintă „forțele responsabile de schimbare” (Hoijer) și presupune într-o formă sau alta fenomenul de bilingvism.

Interferența lingvistică influențează sau nu sistemul unei limbi, după cum afectează diversele compartimente ale limbii, mai penetrabile sau mai puțin penetrabile, și în funcție de structura și originea limbilor aflate în relație de împrumut. Contactul se poate stabili între orice fel de limbi, diferite sau asemănătoare ca structură, legate sau nelegate între ele genealogic, dar influența este întotdeauna mai puternică între limbile cu structură asemănătoare și înrudite genetic decât între limbi neînrudite genetic și tipologic.

3. CAUZELE ÎMPRUMUTURILOR

Împrumutul lingvistic, în mod particular împrumutul lexical, care este cel mai important și mai bine reprezentat, se justifică în primul rând prin necesitatea găsirii unui termen care desemnează un nou obiect și apoi prin dorința de exprimare într-o limbă dată cu un termen propriu altui mediu lingvistic, cu un prestigiu mai mare decât al său.

Rățiunea fundamentală a împrumutului este, deci, nevoia practică, necesitatea de a acoperi termenii care lipsesc într-o limbă aflată într-o stare de inferioritate: „L'emprunt se justifie normalement par un besoin. Ce qui le montre bien, c'est qu'entre deux groupes sociaux dont l'un possède sur l'autre une supériorité marquée dans un domaine intellectuel ou matériel, il se crée souvent un véritable courant d'emprunts, qui tend à rétablir l'équilibre”⁵².

Deși, în principiu, orice limbă are posibilitatea evitării neologismului, printre altele prin polisemie, transfer funcțional și stilistic, derivare, compunere, schimbarea categoriei morfologice și calc lingvistic, toate limbile împrumută nume de obiecte și noțiuni necunoscute: nume de produse

⁵² L. Deroy, *L'emprunt*, p. 137.

naturale și diverse materii prime, de plante și de animale din alte locuri (direct sau prin intermediari), nume de obiecte fabricate în alte țări, ca și nume legate de adoptarea unor instituții străine.

Prin utilitate practică se justifică și termenii tehnico-științifici cu o mare pondere în majoritatea limbilor europene, precum și cuvintele folosite în cadrul schimburilor de valori spirituale, pentru a reda specificul național sau culoarea locală, datorită semnificațiilor lor complexe și de nuanță greu de exprimat prin mijloacele proprii limbii împrumutătoare.

Alte împrumuturi se motivează prin nevoia afectivă a vorbitorilor de a primi în limbă, atunci când în general posedă corespondente semantice, cuvinte noi dintr-o limbă considerată superioară, mai bogată, mai elegantă, mai „civilizată” (italiana din timpul Renașterii pentru franceză, franceza secolului al XIX-lea pentru română etc.). Se introduc astfel, din pedantism și snobism, tot felul de cuvinte legate de modă (mai ales feminină), de arta culinară, de comportament social și maniere rafinate etc.

Considerând împrumuturile sincronice și având în vedere cauzele arătate, ele se clasifică în **împrumuturi propriu-zise și barbarisme**.

Împrumuturile propriu-zise (fr. *emprunts*, germ. *Lehnwörter*, engl. *denizens* sau *naturalized*, it. *prestiti*) sunt cuvinte străine naturalizate, încetățenite în limbă, asimilate de lexicul limbii comune și cu comportament similar cuvintelor moștenite sau împrumuturilor vechi cu care coexistă o vreme, după care deseori unul dintre termenii aflați în concurență se reduce sau se diferențiază semantic. Cu alte cuvinte, împrumutul propriu-zis este folosit în actele lingvistice ale vorbitorilor în conformitate cu elementele tradiționale, devenind una dintre izoglosele sistemului limbii respective. El nu mai este simțit ca împrumut de vorbitorii obișnuiți, fiind împrumut sau neologism numai pentru istoria limbii.

Barbarismele (fr. *pérégrinismes* sau *xénismes*, ger. *Fremdwörter*, engl. *aliens*, it. *forestierismi*) sunt împrumuturile simțite drept cuvinte străine și aparținând limbii cultivate, mai ales limbajelor speciale, deci fără cetățenie lingvistică într-o limbă dată.

4. PĂTRUNDEREA ȘI ADAPTAREA ÎMPRUMUTURILOR

În procesul complex de introducere a împrumuturilor într-o limbă dată trebuie determinate filierele prin care un cuvânt sau o construcție străină pătrunde în acea limbă, după cum este necesar să se stabilească cronologic intermediarii interni sau externi care participă la achiziționarea progresivă a împrumuturilor.

Un rol important în trasarea itinerariului urmat de un împrumut îl au documentele istorice și atestările lingvistice, fără de care totul se reduce la simple ipoteze.

Împrumutul se produce, de regulă, prin intermediul persoanelor bilingve (în cea mai largă accepțiune a termenului), care folosesc în vorbire și elemente particulare ale căror modele aparțin unor tradiții diferite, unui alt anturaj lingvistic.

Inițiativa aparține în principiu unui individ, de la care împrumutul trece, pe cale orală sau scrisă, la un cerc mai larg de vorbitori și de aici la un grup social mai larg (termenii tehnici se opresc adesea la acest stadiu) și apoi în limba comună.

În general, deși practic este aproape imposibil să se stabilească limite tranșante, două sunt situațiile de contact între două limbi: contact direct și contact indirect, cultural.

În primul caz este vorba mai întâi de viața în comun, pe același teritoriu, a unor populații care vorbesc limbi diferite și care, înainte de asimilarea uneia dintre ele, ajung temporar la bilingvism. Rolul minorităților aloglote progresiv asimilate poate fi urmărit în procesul formării limbilor (de exemplu, împrumuturile germanice în limbile romanice occidentale sau împrumuturile slave în limba română).

Într-o situație similară se află și dialectele, graiurile și diferențierile regionale de graniță prin care pătrund frecvent unele împrumuturi înainte de a trece la limba națională. Sunt situații când trebuie luate în considerație pentru determinarea împrumuturilor prin contact direct și alte elemente: curțile regale sau princiare de origine străină (curtea regală franceză în secolul al XVI-lea, foarte receptivă la moda italiană), mercenarii și soldații străini staționați multă vreme într-o anumită țară, specialiștii într-un domeniu al artei sau al tehnicii, chiar în unele meserii etc.

Câteodată, rolul de intermediar geografic este mai puțin transparent, datorându-se unor „accidente” istorice (împrumuturile arabe din spaniolă ori cele spaniole din America de Sud și Centrală) sau presupunând contacte mijlocite de alte limbi care și-au lăsat amprenta asupra unor împrumuturi (intermediar rus, grec, german al unor împrumuturi franceze sau italiene în limba română). Rolul de intermediar poate fi jucat și de limba unei națiuni care exercită un trafic comercial intens, cum s-a întâmplat cu limba italiană, dusă de venețieni în multe țări din Europa occidentală și orientală și din Asia Mică.

Această primă categorie de împrumuturi (directe) este reprezentată în toate limbile și constituie un fenomen obișnuit.

În cel de-al doilea caz, contactul este indirect, spiritual sau cultural și se produce la distanță, în anumite condiții favorabile.

Cel mai bun exemplu de împrumuturi la distanță îl oferă limba română, care, în cadrul amplului proces de „relatinizare” sau „reromanizare” a lexicului ei, a introdus un număr foarte mare de termeni neologici din latină și limbile romanice, constituindu-și astfel vocabularul tehnico-științific internațional modern. Procesul se întâlnește, în condiții întrucâtva diferite, și în alte limbi și se accentuează în perioada actuală grație contactelor economice, politice, diplomatice, culturale, sportive etc. și mijloacelor moderne de informare și de difuzare a culturii în masă: presă, traduceri, cinematograf, reclame, radio, televiziune etc.

Contactul indirect se produce și prin intermediari interni: persoanele și grupurile care au stat sau stau în străinătate (soldați, marinari, mercenari și armate străine, coloniști, tehnicieni, comercianți, diplomați, profesori și studenți aflați în alte țări etc.).

Un împrumut se află în grade diferite de asimilare în funcție de numeroși factori: clase sociale, indivizi, vârstă, sex, grad de cultură, tradiții familiale, opinii politice etc.

Împrumutul cu gradul cel mai înalt de asimilare, aflat la limita dintre cuvintele indigene și neologisme, este împrumutul semantic, în care vorbitorul obișnuit vede de multe ori un fenomen de polisemie, o evoluție de sens regulată (vezi *foaie*).

Imediat după el, urmează calcul sau decalcul lingvistic, unde este vorba de împrumutarea așa-zisei „forme interne”, ceea ce presupune bilingvism avansat și rafinament lingvistic.

Calcul este savant sau literar, când bilingvismul este limitat la clase culte, și popular, când se produce în limba comună. Calcul de sintagmă sau frazeologic este și el savant sau popular, în vreme ce calcul lexical de structură este caracteristic oamenilor instruiți. Cel mai des calchiate sunt cuvintele compuse, dar nu lipsesc nici calcurile de structură prin derivare cu ajutorul prefixelor, al sufixelor și, simultan, al ambelor afixe.

La baza alegerii între calc și împrumut stă „le désir d'éviter la forme étrangère par purisme ou, comme ce fu le cas notamment à l'époque romantique, par nationalisme”⁵³.

În limbile actuale există un număr impresionant de calcuri lingvistice de toate categoriile și cu frecvență diferită de la o limbă la alta, în raport cu tipul de limbă, gradul de răspândire a bilingvismului, clasele sociale, caracterul mișcării naționale etc. În multe cazuri, este greu de stabilit, uneori

⁵³ L. Deroy, *L'emprunt*, p. 217, unde se găsesc și alte informații. Vezi și Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, 1968, p. 145-202; N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 117-119; S. Vaimberg, *Contribuții la problema calculului lingvistic* (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea București, 1970.

chiar imposibil, limba în care s-a născut forma calchiată de celelalte limbi ce o posedă. În astfel de situații, prudența îndeamnă să nu se facă speculații asupra direcției calcului, ci să se juxtapună pentru comparație expresiile calchiate din diverse limbi de mare circulație, așa cum se procedează în *DEX* și *DLR*.

În privința împrumuturilor lexicale, situația în legătură cu asimilarea este diferită, după natura lor: împrumuturile propriu-zise sau naturalizate se află pe o treaptă foarte înaltă, ele sunt perfect integrate lexicului limbii primitoare, larg întrebuințate și adaptate deprinderilor articulatorii, grafice și morfologice ale acesteia, pretându-se, asemenea cuvintelor indigene, la derivare, compunere și conversiune; peregrinismele sau xenismele se găsesc pe treapta cea mai de jos a asimilării, rămân la suprafața limbii și păstrează de multe ori forma lor străină, lucru evident mai ales în limba scrisă, unde se reproduce grafia străină, se subliniază cuvântul în cauză, se scrie cu caractere italice, se încadrează între ghilimele sau se comentează atrăgându-se atenția asupra originii lor și asupra conținutului care este redat printr-o expresie analogă (adesea se introduce printr-o construcție incidentă de tipul „*cum se spune în franceză*”, „*cum spun englezii*”, „*ca în italiană*” etc.).

Între aceste două categorii nu există granițe precise, pătrunderea și folosirea lor depinzând de limite geografice și sociale, de stilurile limbii, de tradiție lingvistică etc.

Un exemplu interesant în acest sens îl furnizează bogata terminologie sportivă englezească existentă în foarte multe limbi pentru sporturile moderne, în special *fotbal*, *rugby*, *box*, *baschet*, *tenis*, *golf*, *hipism*, *atletism* etc. Termenii sportivi, întrebuințați inițial numai în cercuri restrânse de sportivi și suporterii și apoi în presa sportivă, s-au răspândit treptat și în alte variante ale limbii, depășind statutul de simple xenisme.

De observat în plus că mijloacele actuale de informație impun în general forma scrisă a împrumuturilor, în comparație cu epocile anterioare, când împrumutul era mai cu seamă auditiv sau oral.

Împrumuturile, pentru a fi naturalizate, pierd unele din trăsăturile specifice limbii donatoare și capătă însușirile caracteristice limbii primitoare, conform sistemului sau ansamblului de sisteme ale acesteia, în cadrul procesului de adaptare.

În sens larg, se vorbește de adaptarea fonetică, morfologică, lexicală și semantică a neologismelor.

Adaptarea **fonetică** sau **fonologică** are în vedere încadrarea cuvântului împrumutat în sistemul fonematic al limbii date, în sensul că vorbitorii, în special cei instruiți, încearcă să reproducă cât mai exact pronunțarea străină originară folosind fonemele puse la dispoziție de limba proprie, cu deprinderile ei articulatorii. Aceasta se face cu dificultate, mai ales la vorbitorii

obișnuiți, care nu sunt bilingvi sau poligloți, și depinde de diferența structurală a limbilor implicate în procesul împrumutului, de baza lor de articulație, de forma cuvântului, de calea (orală sau scrisă) urmată de împrumut, de perioada (mai veche sau mai nouă) în care are loc, de limbile care au putut servi ca intermediari simultani sau succesivi pentru aceleași împrumuturi, ceea ce explică numeroasele variante etimologice⁵⁴.

Adaptarea **morfologică** sau „acomodarea morfologică” se face progresiv și urmărește încadrarea împrumuturilor în sistemul limbii primitoare prin folosirea morfemelor flexionare nominale și verbale corespunzătoare. Categoriile gramaticale și mijloacele lor de expresie se stabilesc după conținutul și forma cuvântului respectiv, după intermediarii care concură la impunerea împrumutului, după tendințele epocii și după anumiți factori psihologici.

Mai clară apare **adaptarea morfologică la derivare**: limbile transmițătoare pun la dispoziția limbii date materialul de derivare și alte procedee de formare a cuvintelor ce le sunt proprii; odată asimilate, împrumuturile se conformează regulilor de formare a cuvintelor caracteristice sistemului derivativ al acesteia.

Adaptarea **lexicală** nu poate fi discutată în termenii folosiți pentru adaptarea fonetică și morfologică, din cauză că lexicul, prin relațiile sale cu realitatea nelingvistică, este mai puțin structurat, mai neomogen. Cu toate acestea, se pot fixa unele linii și tendințe de dezvoltare ale lexicului unei anumite limbi în perioadele de aflux al împrumuturilor, cum ar fi pentru limba română: preferința pentru variantele etimologice oferite de limbile mai apropiate structural (franceza, italiana și latina literară); fixarea în limbă a acelor elemente latino-romanice care răspund într-o mai mare măsură necesităților de modernizare, resimțite încă din veacul al XVII-lea, adică a termenilor tehnico-științifici, în special a cuvintelor internaționale; constituirea împrumuturilor în serii lexicale, după domenii de activitate etc.

Adaptarea **semantică** a împrumuturilor are loc în condițiile adaptării lexicale în general. Împrumutul suferă uneori schimbări de sens față de limba donatoare, întrucât se eliberează parțial de valorile asociative (polisemantice) pe parcursul istoriei sale și își reduce numărul semnificațiilor, de multe ori până la una singură (monosemantism).

În procesul de adaptare nu trebuie ignorat rolul calcului lingvistic, care este un împrumut indirect, deghizat.

⁵⁴ Să se vadă în *DEX* situația neologismelor latino-romanice.

5. IDENTIFICAREA ÎMPRUMUTURILOR

Criteriile de identificare a împrumuturilor sunt: criteriul **istorico-filologic**, care consistă în studierea istoriei cuvântului în momentele când este atestat sau în considerarea istoriei obiectului desemnat de acesta, și criteriul **formal**, care constă în urmărirea și explicarea inovațiilor fonetice și morfologice petrecute în tradiția ce leagă cuvintele din cele două limbi în contact.

Pentru identificarea împrumuturilor dintr-o limbă trebuie să fie puse la contribuție următoarele patru criterii de bază: **istoric**, **fonetic**, **morfologic** și **semantic**, care reprezintă o departajare mai netă a celor discutate mai sus.

Criteriul **istoric** are, așadar, în vedere istoria elementelor lingvistice împrumutate și, când este posibil, a obiectelor desemnate de cuvinte, urmărindu-se diversele curențe de civilizație din istorie și apelând la datele arheologice.

Criteriul **fonetic**, decisiv pentru identificare, pornește de la forma împrumuturilor și permite precizarea istoriei unui cuvânt, chiar și în cazurile când există documente, așa cum se întâmplă în limbile moderne (cf. rom. *parfum*, *coregrafie*, *monedă*, *contabil*, *fotbal*, *șofer* etc.).

Criteriul **morfologic**, invocând structura morfologică a cuvintelor și statutul diferitelor afixe și elemente de compunere, ajută la identificarea sursei de împrumut sau a intermediarului prin care s-a efectuat împrumutul (cf. rom. *omagiu*, *personaj*, *contribui*, *destitui*, *fatalmente* etc.).

Criteriul **semantic**, complementar criteriului istoric, constă în apelarea la sens pentru a demonstra sursa unor împrumuturi care, din punct de vedere fonetic, sunt cuvinte cu etimologie multiplă (cf. rom. *cantină*).

Aceste criterii trebuie folosite conjugat și cu multă prudență pentru a determina cu precizie limbile donatoare și cele care au servit de intermediar și pentru a evita situațiile de „false-împrumuturi”. În ultima instanță este necesar, în spiritul cercetărilor moderne, să se facă biografia fiecărui cuvânt.

6. REACȚII ÎMPOTRIVA ÎMPRUMUTURILOR

Cu toate că împrumutul se caracterizează prin universalitate, sunt limbi care, în procesul organic de îmbogățire a vocabularului, apelează mai rar la împrumuturi, preferând mijloacele interne de formare a cuvintelor: germana este mai puțin receptivă decât franceza, engleza decât albaneza, care nu posedă decât 8% cuvinte indigene⁵⁵.

⁵⁵ Otakar Voadlo stabilește o scară de receptivitate a limbilor clasându-le în limbi **omogene**, **amalgamate** și **eterogene** (apud Deroy, *op. cit.*, p. 304).

Gradul de receptivitate sau de rezistență la împrumuturi variază după condițiile economice, social-politice și culturale ale unor popoare, în tot cursul istoriei lor sau în anumite perioade, după structura limbilor și după posibilitățile mai largi sau mai restrânse de adaptare. Se poate constata, cum ilustrează româna, că, după perioadele de aflus neologic, urmează perioade de reflux, de „independență”⁵⁶, în care prioritatea în îmbogățirea vocabularului o au mijloacele interne.

Există și limbi care, deși în principiu sunt favorabile împrumuturilor, manifestă în anumite perioade unele rețineri naționaliste. Este cazul limbii italiene care, în fața invaziei de englezisme, reacționează prin înlocuirea acestora, în perioada 1920-1940 (parțial și astăzi), cu echivalentele italiene: *football – calcio, team – squadra, trainer – allenatore*⁵⁷.

Rezistența la împrumuturi are la bază purismul lingvistic, naționalismul cultural, și se produce în general în țările întârziate politic, economic, social și științific, aflate în faza de modernizare acută a vocabularului și în perioadele de introducere a unei mari cantități de împrumuturi care par a „înstrăina” limba (să se vadă, pentru limba noastră confruntarea prelungită dintre „neoașiști” și „moderniști” și intervențiile lui T. Maiorescu, Al. Graur și I. Iordan).

Reacția împotriva împrumuturilor se manifestă în diverse feluri: recurgerea la un cuvânt indigen care primește sensul neologismului concurent (împrumut sau calc semantic), repunerea în circulație a unor arhaisme, întrebuințarea pe scară largă a calcurilor lingvistice, autohtonizarea unor neologisme cu mijloacele tradiționale etc., ceea ce duce, în fond, la întârzierea procesului de adaptare și asimilare a împrumuturilor, în unele cazuri la eliminarea lor din limbă sau la rămânerea în stadiul de barbarisme ori peregrinisme neasimilate.

⁵⁶ I. Iordan, *Unele aspecte ale formării cuvintelor în limba română actuală*, în *SCL*, nr. 4, 1964, p. 401 și urm.

⁵⁷ G. Devoto, *Lingue speciali. Le cronache del calcio*, în „*Lingua nostra*”, I (1939), p. 18. Vezi și B. Migliorini, *Profili di parole*, Firenze Felice Le Monnier, 1970.

VIII. ÎMPRUMUTURI LATINO-ROMANICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ – MODERNIZARE ȘI REROMANIZARE

În capitolul al VI-lea s-a urmărit componența lexicului limbii române din punct de vedere istoric, adică structura sa etimologică, trecându-se în revistă, după elementele moștenite, diversele influențe, în ansamblu de proveniență orientală, exercitate până la sfârșitul epocii fanariote, când în limba română pătrund masiv împrumuturi latino-romanice⁵⁸.

Introducerea elementelor de origine latino-romanică, în special franceze, este atât de importantă pentru limba română, încât marchează, în procesul de periodizare, trecerea de la româna veche la româna modernă și are ca urmare o prefacere profundă a lexicului românesc, de amploarea împrumuturilor de origine slavă. Vocabularul limbii române a cunoscut, în ultimele două secole, schimbări adânci, în sensul îmbogățirii sale cu numeroase împrumuturi neologice, care determină „reromanizarea” (S. Pușcariu) sau „relatinizarea limbii române literare, paralel cu eliminarea unei bune părți dintre elementele nelatine și înlocuirea lor cu termeni neologici, adesea cu caracter internațional, de origine latină și romanică”⁵⁹.

Problema principală care s-a pus atunci și în continuare era dacă sur-
sa trebuia să fie limba latină literară sau limbile romanice, nu dacă este necesar să se recurgă la împrumuturi, căci, după cum scria Heliade în „Gramatica...” sa „noi nu împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre ce ni se cuvine”.

Ca să se înțeleagă just avalanșa de neologisme, în special de origine franceză, din ultimele două secole, se vor prezenta următoarele date statistice, relevate de cercetarea pe care D. Macrea⁶⁰ o face asupra a trei dicționare cu indicații etimologice românești, realizate la intervale mai mari de timp, (A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 1870-1879;

⁵⁸ Un întreg capitol (capitolul al VII-lea) este consacrat teoriei generale a împrumutului lingvistic, ceea ce facilitează, desigur, înțelegerea problemelor referitoare la neologismele limbii române.

⁵⁹ Vezi Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, 1968, p. 350.

⁶⁰ Vezi D. Macrea, *Originea și structura limbii române* din volumul: *Probleme de lingvistică română*, 1961, p.29 și urm.

I.A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, 1931; *Dicționarul limbii române moderne*, 1958). În timp ce la Cihac elementele de origine franceză abia sunt menționate (el acordă mare atenție limbii vechi, iar elementele latino-romanice, în speță franceze, nu se fixaseră încă definitiv), la Candrea ele ocupă un procent însemnat (26.69%), iar în *DLRM* ajung la 38.42%, ceea ce demonstrează importanța pe care o capătă treptat împrumuturile franceze.

Într-adevăr, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și apoi în secolul al XIX-lea, limba română străbate una dintre cele mai importante etape din istoria ei, în această perioadă având loc trecerea de la stadiul vechi la stadiul modern al limbii literare, de la aspectul foarte pestriț al vocabularului său, în urma contactului cu popoarele vecine în tot cursul Evului mediu, la un vocabular romanic (neologisme și calcuri) apropiat de al celorlalte limbi romanice. Aceasta dovedește, pe de o parte, lipsa spiritului tradiționalist și un mare prestigiu al cuvântului străin (spirit „ospitalier”) și, pe de altă parte, o mare putere de adaptare la formele noi și de înțelegere a mecanismului construcției străine menite să răspundă nevoilor de comunicare și expresie ale epocii.

1. CONDIȚIILE PĂTRUNDERII NEOLOGISMELOR ÎN ROMÂNĂ

Elementele neologice latino-romanice au pătruns în contextul schimbărilor înregistrate în societatea românească, începând de la finele secolului al XVIII-lea, pe plan economic, politic și cultural, al amplului proces de modernizare petrecut în toate domeniile vieții, proces care, în ansamblu, se desfășura tot atunci în multe țări din Europa aflate în același stadiu de dezvoltare.

Cronologic, primele cuvinte de origine latină savantă pătrunse în limba română ca neologisme apar mai întâi, izolat, la cronicarii noștri⁶¹ (mai ales moldoveni), prin cunoașterea directă a limbii latine și prin intermediul popoarelor slave vecine (prin polonă, în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea), ca și prin activitatea cărturarilor Dimitrie Cantemir și Stolnicul Constantin Cantacuzino, dar ele nu pot determina o orientare semnificativă, decât mult mai târziu, când jumătate din cuvintele care alcătuiesc vocabularul limbii române literare contemporane sunt neologisme latino-romanice și pătrund în cursul secolului trecut, cu deosebire între anii 1780-1860, din surse foarte

⁶¹ Să se vadă, între altele, studiul B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin*, publicat în „*Studii de limbă literară*”, ESPLA, 1960, p.103, unde apar: *astronom, calendar, canțelar, cardinal, cometă, comisar, consilium, consul, fantastic, ghenereal, milă* („unitate de măsură”), *milion, planetă, tiran, veteran* etc.

diferite, pe baza contribuției mai multor limbi: latina savantă, neogreaca, germana, italiana, rusa și, în special, franceza.

Căile de pătrundere sunt numeroase și variate de la o perioadă la alta, de la o regiune la alta, succesive ori concomitente. Astfel, datorită faptului că în jurul anului 1800 limba română literară se află în Transilvania sub influență latină (Școala Ardeleană), germană și maghiară, neologismele intrate în limba noastră sunt de proveniență neogreacă, rusă, latină, germană sau maghiară. De pe la 1830 înainte, limba franceză devine, cum se va vedea mai departe, izvorul principal de împrumut al limbii române literare, dar influența germană, latină, italiană, mai puțin rusa și neogreaca, continuă să se exercite într-o parte sau alta a teritoriului de limbă românească.

În viața culturală din Țara Românească și din Moldova, și mai puternic în Ardeal, se produce contactul cu cultura și limba germană, din care se traduc acum numeroase cărți, în special manuale școlare. Consecința lingvistică este introducerea, mai întâi în Ardeal și apoi și în celelalte provincii, a unor elemente latino-romanice cu aspect fonetic german.

Începută în Transilvania în condițiile cunoscute, influența latină se intensifică și în provinciile de peste munți, susținută, în mod deosebit, de către adepții curentului latinist și alimentată de învățământul secundar, în cea de-a doua jumătate a secolului XIX-lea și în continuare datorită lui Alexandru Ipsilanti, care, încă din 1775, reorganizează învățământul din Țara Românească după modelul francez, introducând franceza în școală ca limbă obligatorie, alături de greacă, latină, slavonă și română.

Aproape concomitent cu influențele menționate, dar în proporții mai reduse, se exercită și influența italiană. În Transilvania, ea se constată la unii cărturari ca Șincai, Maior, Budai-Deleanu, care își făcuseră studiile în Italia și efectuaseră multe traduceri, dar nu se poate dezvolta din cauză că se pierde în latinism. În țara Românească și Moldova, după ce se manifestă sporadic la Ienăchiță Văcărescu, Gh. Asachi și alții, cunoaște o scurtă epocă de înflorire prin Heliade și colaboratorii săi între anii 1840-1860 (*alberghe* „hoteluri”, *angel*, *baciu* „sărut”, *bellă*, *campană* „clopot”, *connubiu* „căsătorie”, *fachin* „hamal”, *selbă* „pădure”, *stantă* „cameră”, la Heliade; *botegă*, *primadonă*, *veturin* „vizitiu”, la Alexandri), după care se reduce la câțiva termeni din domeniul artelor, mai ales al muzicii (*adagio*, *allegro*, *alto*, *andante*, *duet*, *piano*, *solo* etc.) sau din domeniul finanțelor (*acont*, *agenție*, *cambie*, *casă*, *contabil*, *falit* etc.) și al industriei forestiere intrate în Transilvania prin filiera austro-ungară.

Influența neogreacă, prezentă în tot cursul secolului al XVIII-lea, cedează locul celei franceze după 1830 și, în cazuri izolate, chiar înainte de această dată, deși numeroase cuvinte de proveniență neogreacă erau folosite adesea alături de corespondentele lor franceze până în anul 1850, când sunt

cu totul înlăturate de acestea din urmă (*haractir-caracter, simbatie-simpatie, evghenie-noblețe* etc.)

Un număr însemnat de împrumuturi latino-romanice au intrat în română prin intermediul popoarelor slave vecine, în special prin filiera rusă, datorită condițiilor favorabile create în prima jumătate a secolului al XIX-lea (rolul Rusiei după tratatul de la Adrianopole, 1829, și epoca Regulamentului Organic). În urma influenței rusești, limba română s-a îmbogățit atât cu elemente de origine rusă propriu-zisă, mai ales termeni din domeniul administrației și al organizării armatei (*armie* „armată”, *cinovnic* „funcționar”, *delă* „dosar”, *polcovnic* „colonel”, *pricăzanie* „ordin”, *sprafcă* „anchetă”, *zapiscă* „notă, adeverință” etc.), cât și cu neologisme internaționale pătrunse în limba rusă încă din timpul lui Petru cel Mare.

A fost lăsată intenționat la urmă influența franceză, care este mai puternică decât celelalte. Unele cuvinte de origine franceză au putut pătrunde izolat în limba română încă din veacul al XVIII-lea, o dată cu venirea în țara noastră a unor francezi, aduși aici de diverse evenimente politice sau personale, angajați ca secretari ai domnilor fanarioți ori veniți, mai târziu, ca reprezentanți diplomatici ai Franței, ca profesori și oameni de afaceri. Un asemenea contact direct între francezi și români n-a putut să aibă consecințe lingvistice prea mari, după cum nici contactul, mai frecvent, ce a avut loc de data aceasta în Franța, unde mulți tineri români își făceau studiile și își însușeau limba franceză, nu poate să explice pătrunderea masivă de cuvinte de origine franceză.

Cei mai mulți termeni francezi au pătruns pe cale ocolită și anume prin limbile slave, în special prin rusă, în condițiile arătate, și, mai ales, direct din franceză, **pe cale culturală**. Așadar, nu este vorba de vecinătate geografică, de contact direct între română și franceză, cum s-a întâmplat, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu toate celelalte limbi care au influențat limba română înainte de secolul al XIX-lea, ci de o altă cale, indirectă, la distanță, determinată de necesitățile adânc simțite ale epocii de a găsi și adapta o nouă terminologie de origine franceză în administrație, legislație, conducere politică și economică, știință, teatru, presă, învățământ etc., adică în toate sectoarele de activitate ale vieții moderne, organizate de burghezia românească după modele oferite de Franța. Fără îndoială că terminologia franceză, datorită caracterului său, nu pătrunde de la început în limba comună și rămâne o perioadă la nivelul limbii literare, în curs de stabilizare, la nivelul anumitor stiluri ale acesteia, pentru a nu discuta aici de tendința cunoscută a celor îmbogății, mai ales după revoluția de la 1848, de a folosi cuvinte și expresii franceze ca elemente de jargon, așa cum procedaseră și în epoca trecută cu o bună parte dintre elementele turcești și neogrecești.

Cuvintele de origine franceză își consolidează treptat poziția în lexicul limbii române moderne, ajungând la proporțiile actuale grație următorilor factori, care trebuie mereu avuți în vedere: **prestigiul Franței** ca stat modern temeinic organizat, model pentru toate țările din Europa, și **al limbii franceze**, limbă cu circulație internațională, folosită în relațiile diplomatice și purtătoare a unei înalte culturi și civilizații; cunoașterea limbii franceze de către cei care își făceau studiile în Franța și în general de către toți românii instruiți, după introducerea ei ca obiect de studiu în școala secundară românească; pătrunderea treptată a elementelor de origine franceză în toate stilurile limbi literare, inclusiv în stilul literaturii beletristice, ceea ce favorizează răspândirea și impunerea lor în limba comună; satisfacerea sentimentului de înrudire dintre română și limbile latino-romanice, reflectată pe plan lingvistic în relativa ușurință cu care puteau fi adaptate și asimilate elemente din **limba mamă** sau din **limbile surori**; asemănarea dintre cuvintele franceze și cele italiene sau latine literare, ca formă și ca sens, cu consecința impunerii împrumutului francez, în general mai viu în limba română; susținerea, din punct de vedere etimologic, a termenilor francezi prin cuvintele corespunzătoare din alte limbi neromanice (germană, rusă, greacă, maghiară), în care intraseră de asemenea neologisme franceze și care, cum s-a spus, își exercitaseră influența lor asupra limbii române, chiar într-o perioadă anterioară influenței franceze propriu-zise.

În asemenea condiții de reromanizare rapidă a lexicului limbii noastre, este lesne de înțeles conflictul, desfășurat pe mai multe planuri, între împrumuturile latino-romanice, reprezentând noul, modernul, și vechile elemente slave, maghiare, turcești și neogrecești, care până la urmă cedează, total sau parțial, în fața celor dintâi: *havuz-bazin*, *bir* sau *dabilă-impozit*, *birar-dăbilar-perceptor*, *buche-literă*, *caldarîm-pavaj*, *caznă-tortură*, *evghenie* sau *nemeșie-noblețe*, *giuvaier-bijuterie*, *hasna-cisternă*, *ipochimen-persoană* sau *indivîd*, *ipolipsis-considerație*, *iscoadă-spion*, *olac-mesager*, *ostrov-insulă*, *plioforie-informație*, *pojarnic-pompier*, *polcovnic-colonel*, *stenahorie-astm*, *ucar-ordin*, *vistavoi-ordonanță* etc. Prefacerile sunt atât de evidente la nivelul limbii literare din secolul al XIX-lea, încât neologismul devine o problemă lingvistică și literară care provoacă multe discuții în toate provinciile românești, fiind prezentă la toți cărturarii epocii, în prefețele cărților, în articole polemice și în corespondență privată.

În această perioadă apare un conflict, prelungit până în zilele noastre, între neologismele franceze, și ele provenite din celelalte limbi romanice, și limba latină savantă, sau între toate acestea și cele pătrunse din aceste limbi prin intermediul altor limbi (germană, maghiară, neogreacă, rusă), cu forme ușor diferite, dar nediferențiate semantic: *agent* < fr. *agent*, it. *agent*, față de rusă, *aghent* < germ. *Agent*; *caractér*, fr. *caractère*, față de *carácter*, lat.

charácter, germ. *Charáker*, neogr. *harakter* și *haractir* etc. Ia naștere, astfel, o problemă foarte importantă pentru istoria limbii române, aceea a adaptării împrumuturilor latino-romanice la sistemul fonetic, gramatical și lexical al limbii române.

2. NEOLOGISMELE LIMBII ROMÂNE. ETIMOLOGIA MULTIPLĂ

Prin **neologism** (<fr. *néologisme* < gr. *neos* „nou” și *logos* „voră, cuvânt”) se înțelege un cuvânt împrumutat de curând din altă limbă sau creat recent prin mijloace proprii. Având în vedere, deocamdată, numai prima parte a definiției, se consideră ca neologisme împrumuturile pătrunse în limba română în secolul al XIX-lea și al XX-lea, cele mai multe fiind termeni științifici și tehnici sau termeni internaționali, cum i-a numit acad. Al. Graur, deoarece sunt folosiți în aproape toate limbile moderne și ne-au venit din mai multe limbi europene simultan sau succesiv. Având în vedere și partea a doua a definiției, sunt considerate neologisme și formațiile realizate prin mijloace interne, mai ales calcurile derivate de structură cu prefixe și sufixe neologice atașate la teme mai vechi sau invers, ca în exemple de tipul: *apoetic* < *a* + *poetic*, *nefavorabil* < *ne* + *favorabil*, *gândirism* < *gândi* + *ism*, *muntanism* < *muntean* + *ism* etc.

Prima problemă care trebuie discutată în legătură cu neologismele este așa-zisa **etimologie multiplă**, rezultată din posibilitatea împrumutării unor neologisme prin mai multe filiere, din mai multe limbi de cultură, în același timp sau la scurte perioade, și reflectată în existența unor variante lexicale etimologice, nediferențiate semantic în raport cu forma acceptată până la urmă de limba literară.

Din exemplele care urmează, se vede clar originea multiplă a cuvintelor din această serie: *coregrafie* < fr. *chorégraphie*, față de *coreografie* < it. *coreografia*; *monedă* < ngr. *monéda*, față de *monetă* < it. *moneta*, < lat. *moneta*; *ciocolată* < it. *cioccolata*, față de *șocolată* după fr. *chocolat*, *șocoladă* < germ. *chokolade*; *personaj* < fr. *personage*, față de *personagiu* < it. *personaggio*; *arteră* < fr. *artère*, față de *artirie* < ngr. *artiria*, *artirie* < it. *arteria*, lat. *arteria*, germ. *Arterie*, rus. *arteriia* etc. Mulți dintre acești termeni, care pornesc de la același etimon și pătrunseseră în română într-o perioadă anterioară din limbile neogreacă, rusă sau germană, păstrând unele trăsături din aspectul lor fonetic original, își stabilesc definitiv forma în limba literară, în special pe baza limbii franceze (*coregrafie*, *personaj*, *arteră*, *agent*, *carácter*) și uneori pe baza limbii italiene sau latine (*ciocolată*, *agent*, *literă*).

Tot așa stau lucrurile și cu cuvintele care cunosc variante diferite prin accent până astăzi (*profesor-profesor, lozincă-lózincă, antic-ántic, fenomén-fenómen, epócă-épocă* etc.), în general fiind preferate cele accentuate ca în limba franceză.

Uneori trebuie să avem în vedere principiul etimologiei multiple și atunci când cuvântul împrumutat nu cunoaște variante lexicale etimologice, cum este cazul cu termenul *lampă*, care poate proveni în limba română din neogreacă, germană, maghiară, rusă, italiană sau franceză. Sunt și situații mai complicate când cuvântul, după forma în care s-a fixat, provine dintr-o singură limbă, dar el și-a îmbogățit sensul sub influența cuvântului francez corespunzător, mai viu în limbă: *absolut* < lat. *absolutus*, cu sensurile fr. *absolu*; *primar* < lat. *primarius*, cu sensul fr. *maire*; *spirit* < lat. *spiritus*, it. *spirito*, cu sensurile fr. *esprit* etc. Alteori, din același radical, latin sau grec, există în limbă mai multe cuvinte intrate pe căi diferite, ele deosebindu-se nu numai ca formă, ca în cazurile dinainte, ci și ca sens și întrebuințare: lat. *magister* > *maister* > rom. *măiestru* și *magister, magistru*, bulg. scr. *majstor* > rom. *maistor*, ger. *Meister* > rom. *maistru*, magh. *Mester* > rom. *meșter*, it. *maestro* > *maestru*.

Asemenea situații de încrucișare sau combinare a mai multor etimoane sau sensuri ale altor cuvinte până a se ajunge la integrarea lor definitivă sunt numeroase în limba română, ceea ce l-a făcut pe S. Pușcariu să considere că „în privința îmbrăcării neologismului în haină românească nu există o regulă” (S. Pușcariu, *Limba Română. I*. București, 1940, p. 401).

În mai multe cazuri se pot stabili totuși corespondențe fonetice și gramaticale, ba, mai mult, numeroase cuvinte neologice au etimologie sigură, nefiind nevoie să se apeleze la etimologie multiplă, așa cum rezultă din următoarea clasificare a tipurilor de neologisme, care are în vedere bogăția de forme atestate în raport cu etimonul⁶²:

a) neologisme cu o singură formă și cu etimologie unică, precum *acetat, acuitate, acustică, aerometru, agronom, alimenta, alpin, ambient, ameliora, amorf, anemic, apofiză* etc., provenite din limba franceză și intrate în general mai târziu, când normele de adaptare a neologismelor erau deja fixate, nefiind atestate și alte forme (un sfert din terminologia neologică românească se află în această situație);

b) neologisme cu o singură formă și etimologie multiplă ca: *lampă, balsamic, calmant* (fr. și it.), *boreal, botanică, caduc, calcaneu, caniculă, capsulă, carnivor, cavernă* (fr. și lat.), *absolut, primar, spirit, urban, sclav, familie, delict* (latină și franceză, prin sensuri);

⁶² Să se vadă articolul scris de Luiza și Mircea Seche, *Despre adaptarea neologismelor în limba română literară*, în LR 5/1965.

c) **neologisme cu mai multe forme și cu etimologie unică**, precum în unele dintre împrumuturile din franceză, limbă care, datorită ortografiei sale etimologice, a impus în română forme paralele după felul în care se scria sau se pronunța un cuvânt: *centimă-santimă, centimetru-santimetru, sentinelă-santinelă, locomotivă-locomotiv* etc.;

d) **neologisme cu mai multe forme și etimologie multiplă**, ca în cele mai multe dintre exemplele discutate în cadrul etimologiei multiple (*agent-aghent, caractère-carácter-haracter-haractir, coregrafie-coreografie, personaj-personagiu, arteră-artirie-arterie*), la care mai adăugăm: *gelos-jaluz, mecanism-mihanism-mehanism, cifră-țifără, imperiu-imperie, culoare-color-culoare, circulație-țirculație-cerculație*.

3. TERMENII TEHNICI ȘI TERMENII INTERNAȚIONALI

O discuție aparte în cadrul neologismelor comportă problema termenilor tehnici și termenilor internaționali.

Termenii tehnici sunt cuvinte specifice limbajelor profesionale, diferite ca origine și, uneori, ca sens, după profesiunea diverselor categorii de vorbitori, în acest din urmă caz vorbindu-se, aproximativ cu același înțeles, și de termeni științifici. Ei s-au format pe diferite căi, apelându-se la mijloacele interne ale limbii comune (dezvoltarea unor sensuri noi, folosirea derivării și compunerii etc.) sau la împrumuturi, care constituie procedeul cel mai important.

O primă categorie de termeni tehnici împrumutați se referă la termenii meșteșugărești, formați în perioada dezvoltării meșteșugurilor și industriei, în general mai vechi decât veacul al XIX-lea, proveniți foarte des din limbile popoarelor învecinate sau prin intermediul acestora, și cu circulație în afara locului de muncă, în vocabularul limbii comune: *baiț, balama, baoiandrug, branț, bucea, burghiu, ceapraf, ciocan, clapă, coarbă* etc. (*Lexiconul Tehnic*).

Se înțelege că aici interesează termenii tehnici pătrunși în limba română ca neologisme. Din punct de vedere al originii, ei se deosebesc prea puțin de neologismele latino-romanice discutate mai înainte, fiindcă cei mai mulți ne-au venit tot în veacul al XIX-lea, când burghezia românească, creatoare a tehnicii și științei moderne, avea ca model și în această privință tot Franța. Acestora li se adaugă mai târziu, după instalarea dinastiei Hohenzollern și în urma marelui avânt pe care l-a cunoscut industria germană după războiul franco-prusian din 1870-1871, și împrumuturi din limba germană, de multe ori și acestea, la rândul lor, tot de origine latino-romanică, ceea ce are ca

rezultat considerarea lor împreună din punct de vedere lingvistic. Uneori este greu e stabilit care dintre cele două limbi apusene (franceza sau germana) ne-a furnizat cuvintele respective, mai cu seamă că adaptarea lor la sistemul fonetic și gramatical românesc s-a făcut conform aceluiași norme. Lucrurile se complică și mai mult dacă ținem seama de faptul că în ultimele decenii capătă o mare importanță și alte surse (engleza, rusa), în care, în majoritatea cazurilor, termenii tehnici sunt tot de origine latino-romanică și dacă se are în vedere caracterul internațional al multor termeni tehnici și internaționali.

Vocabularul limbii române contemporane este foarte bogat în termeni tehnici (numai *Lexiconul Tehnic* în cele 18 volume cuprinde câteva zeci de mii), bogăție care crește neconținut în condițiile actuale, așa cum dovedește bogata terminologie tehnică apărută în presa cotidiană și intrată în limba comună. Iată câteva exemple de acest fel: *abataj, agregat, bujie, bulldozer, carcasă, clemă, cocserie, combină (combaină), combinat, excavator, freză, iarovizare, radioficare, trust* etc., în fond cuvinte cu etimologie multiplă, ca și cele mai multe neologisme discutate.

Termenii internaționali sunt cuvintele care se întâlnesc simultan în mai multe limbi moderne, aproape în toate limbile popoarelor civilizate de astăzi, ca urmare a relațiilor existente de la o țară la alta și bazate pe necesitățile economice, sociale și culturale ale oamenilor. Exemple: *act, aer, algebră, argument, artă, bacterie, bancă, biologie, botanică, capitol, clasă, control, critică, cultură, democrație, doctor, dialectic, dictatură, dramă, energie, epidemie, electric, examen, explica, fizică, funcție, grad, geografie, geometrie, general, liber, linie, mecanic, motor, plan, propriu, punct, social*, etc.

Cuvintele internaționale se caracterizează, după cum rezultă din definiție, prin răspândirea lor în mai multe limbi, această condiție îndeplinind-o, în primul rând, neologismele latino-romanice cu etimologie multiplă, pătrunse prin diverse filiere, precum și termenii științifici și tehnici aflați în această situație.

Pentru a identifica un termen internațional⁶³, se recurge la o cercetare sincronică, orizontală, în mai multe limbi actuale, în timp ce neologismele se identifică printr-o cercetare diacronică a limbii care preia un cuvânt și a limbii din care provine (în cazul unei creații proprii se are în vedere o singură limbă). Termenii tehnici, identificați după profesia vorbitorilor, sunt termeni internaționali sau simple neologisme, pe baza criteriilor stabilite mai sus. Deci, același termen este un **neologism**, din punct de vedere al noutății

⁶³ Cf. V. Păltineanu, *Observații cu privire la cuvintele internaționale în limba română*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, 1969, p. 49-54.

sale, **cuvânt internațional**, din punct de vedere al existenței sale în mai multe limbi și **termen tehnic** din punct de vedere al profesiei.

În privința vechimii, neologismele sunt cuvinte intrate recent în limbă, de obicei în ultimele două secole, în timp ce cuvintele internaționale au pătruns la o dată mai veche, lucru evident în franceză, italiană, și germană, unde vârsta acestora este de 400-500 de ani, din care cauză este exclusă confuzia cu neologismele.

Și limba română posedă un fond de cuvinte internaționale împrumutate din greacă sau latină, intrate în secolele la XVII-lea și al XVIII-lea, dar ele nu au avut o circulație prea largă, stabilirea lor definitivă în limbă făcându-se abia în veacul al XIX-lea: *teatru* (în *Noul Testament de la Bălgrad* – 1648), *gramatică* (în *Pravila lui Vasile Lupu* – 1652), *căpitan*, *filozof*, *hronograf*, *senator* (Gr. Ureche), *agricultură*, *arhiepiscop*, *armată*, *artilerie*, *astrologie*, *astronomie* (Miron Costin), *antidot*, *argument*, *avocat*, *axiomă*, *comedie*, *catalog*, *metafizic*, *simfonie* (în „*Scara...*” lui Dimitrie Cantemir). Deci, pentru română, cuvintele internaționale sunt, de fapt, neologisme internaționale.

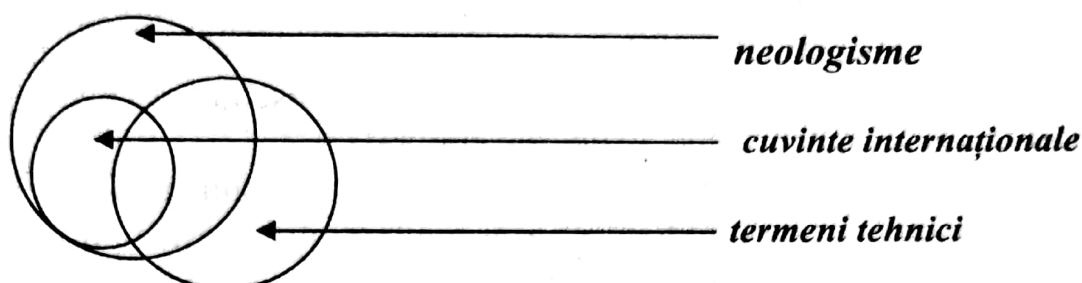
Cuvintele internaționale sunt, din puncte de vedere al originii lor, cuvinte formate de regulă pe baza limbilor clasice, greaca veche și latina, purtătoarele unor bogate culturi în istoria civilizației⁶⁴, procedeul continuându-se prin tradiție și astăzi și creându-se, astfel, în mod artificial, o mulțime de termeni pentru a denumi obiectele și noțiunile noi, necunoscute de cultura și civilizația antică. Unii termeni de acest fel au la bază elemente grecești (*telegraf* < gr. *tele* „departe” și gr. *grafo* „scriu”), grecești și latinești (*automobil* < gr. *autos* „însuși” și lat. *mobilis* „mișcător”), latinești (*somnambul* < lat. *somnus* „somm” și *ambulare* „a merge”).

Exemplele de același fel sunt foarte numeroase: *aerodrom*, *fotoelectric*, *gramofon*, *hidrocentrală*, *microbiologie*, *monogeneză*, *policlinică*, *radiofonie*, *radioterapie*, *telefon*, *telescop*, *telegramă*, *termometru* etc.

Alături de greacă și latină servesc ca sursă de creare a cuvintelor internaționale și alte limbi: araba (*cifră*, *algebră*, *alchimie*, *almanah* etc., pătrunse în latina și greaca evului mediu; *alambic*, *alcool*, *caravană*, *cafea*, *șah* etc., intrate direct în limbile moderne); chineza (*gaoleah*, *taifun*), rusa (*bolșevic*, *sputnic*), engleza (*fotbal*, *miting*, *schii*), uneori recurgându-se și la cuvinte inventate (*nailon*, *gaz*, *nichel*, *cobalt*).

⁶⁴ Vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954, p. 46, definește cuvintele internaționale ca acele cuvinte care au ca ultimă sursă elemente din limbile clasice, definiție însușită și de N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, 1962, p. 115.

Toate cuvintele internaționale din limba română nu s-au format în limba noastră, ci au venit ca neologisme internaționale, formate îndeosebi în limbile romanice apusene, provenite prin acestea sau prin greacă, germană, rusă, sfera noțiunii lor fiind subordonată, ca în două cercuri tangente interne, sferei noțiunii de neologisme. Grafic, raporturile dintre sfere ar putea fi reprezentate astfel:

4. ÎNTREBUINȚAREA NEOLOGISMELOR ÎN LIMBA LITERARĂ

Ultima problemă tratată în cadrul neologismelor privește folosirea lor în limba literară. S-a spus deja că neologismele constituie o bună parte din lexicul limbii române moderne, că, dată fiind originea lor latino-romană, acestea accentuează caracterul latin al vocabularului nostru și că sunt foarte frecvente în diversele stiluri ale limbii literare, în special în stilurile administrativ, tehnico-științific și publicistic, ale căror texte, tocmai din această cauză, sunt relativ ușor de înțeles chiar de un necunoscător al limbii române, dar care posedă, în schimb, pe baza cunoașterii limbii latine clasice și a două trei limbi romanice, un fond lexical latino-roman.

Punând chestiunea din punctul de vedere al stilului literaturii beletristice și al limbii comune în general, trebuie observat că valoarea lor de întrebuințare este totuși mai scăzută. Parcurgând textele scriitorilor noștri din veacul al XIX-lea, se va constata că multe neologisme pătrund în operele lor în forme din ce în ce mai bine adaptate sistemului fonetic și gramatical al limbii noastre, chiar dacă uneori circulă și în variante etimologice care n-au fost acceptate. Iată câteva exemple culese pe baza confruntării versiunilor din edițiile succesive ale operelor acestora: *poftit-invitat*, *tînăr-june*, *cinstea-onorul*, *moaște-relicve* (C. Negruzzi), *duhului-spiritului*, *veacul-secolul*, *slobod-liber*, *hrăni-nutri*, *obștesc-comun*, *pildă-exemplu*, *vrednic-demn* (Gr. Alexandrescu), *nevinovate-inocente*, *puternic părinte-omnipotente pater*, *slavă strămoșească-glorie străbună* (Heliade)⁶⁵.

⁶⁵ Cf. B. Cazacu, *Probleme ale studierii lexicului*, în „*Studii de istoria limbii române literare*”, sec. al XIX-lea, vol. I, p. 76.

Din limba literaturii artistice, dar și din celelalte stiluri, neologismele au intrat în limba comună, câteodată și în variantele regionale, devenind bunuri ale limbii naționale, proces mai evident în ultimele decenii, când se accentuează presiunea limbii literare asupra celorlalte variante ale diastemului.

În fond, în vocabularul limbii române, în urma schimbărilor petrecute în societate, au intrat întotdeauna cuvinte noi, care l-au îmbogățit și l-au făcut mai apt de a exprima noile realități, dar ele pătrunseseră în special pe calea contactului direct, pe cale populară, spre deosebire de neologismele latino-romanice venite în genere pe cale culturală.

Din această cauză, problema neologismelor se pune mai ales în legătură cu elementele latino-romanice. Mai multe dintre acestea au pătruns în limbă, consolidând poziția cuvintelor latinești existente (*cupă, legumă, arie* etc.), înlocuind vechile elemente ori instalându-se alături de ele și creând în limba literară numeroase serii de sinonime: *amănunt-detaliu, belșug-abundență, dovadă-argument, jertfă-sacrificiu, noroc-șansă, prilej-ocazie, soartă-destin, zugrav-pictor, adânc-profund, credincios-fidel, sigur-cert, veșnic-etern, bănuș-suspecta, dărâma-demola, începe-debuta, înfăptui-realiza, pedepsi-sanționa, șovăi-ezita, pecete-ștampilă, deobște-în general, a sluși-a servi, a drege-a repara, privitor-spectator, a cere-a solicita, a povesti-a relata-a nara, a apăsa-a asupri-a oprima-a exploata, a gândi-a cugeta-a medita-a reflecta* etc. Sunt astfel mii de neologisme care și-au câștigat, într-o scurtă perioadă de timp, drept de cetățenie în limba română.

Folosirea cuvântului tradițional sau a neologismului devine în aceste circumstanțe o problemă de stil, în sensul că se folosește unul sau altul în funcție de auditoriu și de caracterul scrierii.

Dar, alături de neologisme de acest fel, au fost primite în ultimele două secole și cuvinte care nu răspundeau unei necesități reale, introducându-se în limbă, potrivit unei mentalități tipic cosmopolite și cuvinte aduse de modă, luate direct din cărți și publicații scrise în limbi străine, chiar dacă nu redau fapte și idei izvorâte din realitatea societății românești, manifestarea cea mai tipică fiind jargoanele. În afara termenilor de jargon există multe neologisme, care reflectă mentalitatea despre care s-a vorbit și care sunt cunoscute sub numele de barbarisme, de fapt neologisme despre care vorbitorii au conștiința că sunt cuvinte străine. Câteva exemple: *abscons, a afige, alert, angoasă, a confesa, cozerie, deflație, a deflora, defoliație, a defula, a desista, devot, dolent, a dubita, dubitațiune, eclatant, estival, festin, fluent, hibernal* etc., din care unele nu lipsesc din cronicile literare de astăzi, sau altele care s-au degradat semantic: *madamă, musiu, șantan* etc. În emisiunile de radio-televiziune se folosesc cu o mare frecvență, neologisme de origine franceză: *antama, bulversa, demara, disipa, decela, derula,*

devoala, decroșa, decerveliza, efasa, eclatant, fracasat, implementa, inubliabil, impardonabil, infatigabil, indimenticabil, plezanterie etc., unele dintre acestea nefiind încă înregistrate în dicționarele curente. Și limbajul tehnic oferă exemple din această categorie, deși în unele cazuri s-ar putea invoca, drept scuză, preocuparea de a introduce în limbă cuvinte cu caracter internațional: *ghivent-filet, canava-canevas, runcuire-lăzuire-despădurire-defrișare, inimă-cord, plămâni-pulmoni, scuiat-spută, boală-maladie, umflătură-tumefacție* etc.

Există cuvinte engleze intrate direct în limba română sau indirect, prin intermediul limbilor franceză, germană și rusă (*fotbal, boiler, bulldozer*). Sunt anglicisme ca: *biftec, dancing, picup, rosbif, sandviș, smocking, spicher*, intrate de regulă prin franceză, la care se adaugă bogata terminologie sportivă venită din engleză: *aut, baschet, bridge, cnocaut, corner, dribla, dribling, fault, finiş, ghem, gol, henț, ofsaid, meci, outsider, polo, presing, rugbi, scor, set, start, șut, upercut, volei* etc., devenite cuvinte internaționale. Lor li se adaugă altele mai recente: *apartheid, best-seller, building, bungalou, chewing-gum, design, fairplay, hobby, marketing, show, spici, week-end, western, wisky* etc. Atitudinea față de neologisme a fost diferită din partea scriitorilor, filologilor și criticilor. Favorabilă la început (Heliade ironiza pe cei care preferă pe *obraz*, în loc de *persoană*, căci aceasta ar însemna ca „pronumele personal” să devină „pronume obraznic”, iar „personalitate”, „obraznicie”), s-a transformat ulterior într-o atitudine nefavorabilă, provocând reacția scriitorilor (C. Făca și V. Alexandri satirizează moda neologistică, iar scriitorii clasici militează pentru apropierea de limba vie a poporului), și a lingviștilor (Hasdeu în *F.M.R.* exclude total neologismul), pentru a nu mai vorbi de direcția poporanistă din literatura română de la începutul secolului al XX-lea.

O poziție în cea mai mare parte justă se întâlnește la Titu Maiorescu, care, în mai multe articole, dar cu deosebire în studiul său despre „*Neologisme*” (1881), fixează cu limpezime, ținând seama de tradiția limbii noastre, regulile după care trebuie introduse neologismele⁶⁶.

1. „Acolo unde, pe lângă cuvântul slavon, există în limba românească populară un cuvânt român, cuvântul slavon trebuie să fie depărtat și cuvântul român păstrat. Vom zice dar *binecuvântare* nu *blagoslovenie*, vom zice *preacurată* și nu *precistă*, *bunăvestire* și nu *blagoveștenie*” (p. 335);

2. „Acolo unde avem în limba noastră obișnuită un cuvânt de origine latină, nu trebuie să introducem altul neologist. Vom zice dar: *împrejurare* și niciodată *circumstanță* sau *circonstanță*, *binecuvântare* și nu *binedicțiune* etc.”, (p. 337);

⁶⁶ Citatele sunt după Titu Maiorescu, *Critice*, Ed. pentru literatură, 1966, p. 333.

3. „Acolo unde astăzi lipsește în limbă un cuvânt, iar ideea trebuie neapărat introdusă, vom primi cuvântul întrebuințat în celelalte limbi române, mai ales în cea franceză (nu vorbim de termenii tehnici)”, (p. 339);

4. „Depărtarea tuturor cuvintelor slavone din limba română și înlocuirea lor cu neologisme ar fi o greșeală, este cu neputință”, (p. 340).

Maiorescu ridiculizează unele forme prezente în *Dicționarul academic* al lui Laurian și Massim, care nu pot substitui pe cele românești: *ciconia-barză, amare-iubire, dracone-zmeu* etc., mai ales când cuvintele slavone s-au stabilit și în poezia populară.

Cu mult mai târziu, în 1937, acad. Al. Graur, într-un studiu intitulat „Neologismele”⁶⁷, ia atitudine împotriva „puritiștilor” și contestă categorisirea neologismelor în **neologisme propriu-zise** (pentru care nu exista dinainte un termen în limbă) și **barbarisme** (cuvinte noi care constituie dubluri peste altele mai vechi). Autorul ia în considerare perechi de felul: *ard-incendia, nebăgare de seamă-neglijență, omorî-executa, moarte-deces, creștere-educație, ucigaș-asasin, patimă-pasiune, oaste-armată* și demonstrează că fiecare cuvânt evocă alte serii de asociații din cauza contextului, originii și clasei sociale care-l întrebuințează.

Adaptarea neologismelor conferă prestigiu științific și ne scutește de anumite perifraze: *vârșă-vomita-voma, demonstra-dovedi-demonstrabil, telefon-departe-vorbitor-telefona* și prea des citatele: *gât-legău (cravată), nas-suflete (batistă), stelămână (astronomie), de-sine-mișcător (automobil)* etc.

Prin neologisme se îmbogățește limbajul științific, se pierde legătura etimologică și se unifică lexicul diverselor limbi.

Problema neologismelor se rezolvă în zilele noastre, teoretic și practic, pornindu-se de la considerentul că limba trebuie să satisfacă nevoile de comunicare ale membrilor societății, evitându-se împrumuturile inutile, primite în trecut sau în zilele noastre din limbile moderne occidentale din snobism sau din comoditate, care pot duce la atrofierea puterii creatoare a limbii, acceptându-se, în schimb, acele neologisme impuse de necesitățile reale de comunicare și expresie și punându-se la contribuție și celelalte mijloace de îmbogățire a lexicului, cum sunt calcul, derivarea și compunere, valorificându-se toate resursele proprii. Aproximativ la fel stau lucrurile și cu termenii tehnici, cu observația că introducerea lor masivă corespunde mai bine nevoilor determinate de dezvoltarea continuă a industriei, agriculturii, comerțului, transporturilor, tehnicii și științei. Cât privește cuvintele internaționale, restricțiile sunt mai mici, introducerea lor fiind cerută de necesitățile adaptării limbajului la realitățile internaționale.

⁶⁷ Cf. Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, 1970, p. 123-141.

Atitudinea de evitare a unor neologisme nu trebuie să însemne purism, de felul celui promovat de Aron Pumnul, de latiniști și neaoșiști, ci grijă și răspundere pentru destinele limbii literare, continuându-se, în această privință, tradiția inaugurată la jumătatea secolului al XIX-lea, când s-a pus mai acut această problemă, de către scriitorii acelei epoci (Heliade, Negruzzi, Kogălniceanu, Bălcescu, Alecsandri și alții), care au procedat la rezolvarea ei cu discernământ, nerecurgând la cuvinte străine atunci când găseau în limba noastră termeni echivalenți sau când puteau să creeze prin mijloace interne, străduindu-se să dea împrumuturilor lexicale acceptate forma cerută de sistemul lingvistic românesc.

Cele mai multe neologisme intrate în ultimele decenii în limba română apar în limbajul tehnic, unde „noutățile” sunt mai frecvente, și în domeniile culturii și limbajului politic, sursa principală nemaifiind în exclusivitate franceza, ci și limba engleză, cu numeroase excese și exagerări. Este drept că, dintre acestea, sunt asimilate, cu precădere, tot cele de origine latino-romanică, care capătă trăsături de cuvinte internaționale și consolidează și pe această cale caracterul latino-romanic al vocabularului românesc.

IX. ADAPTAREA NEOLOGISMELOR LA SISTEMELE FONOLOGIC, MORFOLOGOC ȘI LEXICAL AL LIMBII ROMÂNE

După cum se știe, limba constituie un sistem în care elementele componente se leagă strâns unele de altele, se influențează reciproc și sunt coordonate între ele în vederea îndeplinirii funcției de comunicare. Caracterul sistematic se referă nu numai la limba considerată în întregime, ci și la diversele compartimente care o compun. Fonetica, în înțeles de fonologie, nu este o mulțime întâmplătoare de foneme, ci un sistem exact, foarte bine ordonat, care asimilează sau respinge tot ce înseamnă abatere. De asemenea, faptele de morfologie, datorită grupării cuvintelor flexibile în serii de declinări și conjugări cu ajutorul unui număr relativ mic de morfeme, intră în categorii precise, formele neregulate dispărând sub presiunea sistemului. În privința formării cuvintelor, există posibilitatea ca un număr limitat de prefixe și sufixe, atașate rădăcinilor și constituite într-un sistem de derivare propriu, să creeze sute și mii de derivate. Caracterul sistematic al limbii nu este străin nici de sintaxă și nici de vocabular, dar relațiile din aceste domenii sunt mai complexe, fiind compartimente mai puțin structurate și având sensuri și în realitatea nelingvistică.

Urmărind procesul de formare a limbii române și diversele influențe care s-au exercitat asupra ei, se constată cu ușurință că, la sfârșitul perioadei de formare, sistemele fonetic și morfologic sunt cele ale limbii contemporane, ele oferind puține exemple de modificări explicabile prin influențe străine, în timp ce în vocabular și în formarea cuvintelor limba română înregistrează destule influențe din afară. Sintaxa se află într-o situație întrucâtva diferită, caracterul ei sistematic și structurat fiind mai puțin evident decât al morfologiei, datorită **penetrabilității** (adoptă cu mai multă ușurință procedee străine), **posibilității de a exprima aceeași valoare prin mai multe modalități** și **caracterului de universalitate**, categoriile sintactice nefiind totdeauna specifice unei singure limbi, ci mai multora, ca și categoriile logice.

În cele ce urmează, pornind de la ideea că două limbi în contact nu au, de obicei, nici aceeași tradiție grafică și nici același registru sonor, se va urmări modul în care s-au adaptat neologismele la sistemul fonetic și morfo-

logic ale limbii române, ca sisteme deplin structurate, și se vor face câteva considerații și asupra încadrării lor în sistemul lexical al limbii noastre, îndeosebi în legătură cu formarea cuvintelor și calcul lingvistic.

O precizare teoretică privind sistemul fonologic și morfologic ale limbii române se impune de la început. În urma transformărilor proprii, specifice, suferite de limba latină vorbită în Dacia și a celor provocate, într-o mai mică măsură, de influența slavă, limba română și-a creat un sistem fonetic și un sistem morfologic foarte bogate și variate, care i-au permis să asimileze și să adapteze relativ ușor numeroasele cuvinte primite din alte limbi, chiar când acestea prezentau tipuri diferite⁶⁸. Deprinsă de timpuriu a primi cuvinte din alte limbi (limbile slave, maghiară, turcă, neogreacă), româna s-a aflat oarecum pregătită pentru a primi și adapta, în conformitate cu regulile ei fonologice și gramaticale devenite tradiționale, cuvintele neologice venite în valuri succesive sau simultan, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Firește că procesul de adaptare n-a fost deloc simplu, multe cuvinte au cunoscut mai multe variante și numai după trecerea unui anumit timp s-a produs treptat acceptarea împrumuturilor de către grupuri de vorbitori din ce în ce mai numeroase, până când s-a ajuns la forma actuală din limba literară și folosirea lor a devenit generală. Cât de dificil a fost acest proces arată ezitățile existente și astăzi în pronunțarea și scrierea unor neologisme (*caractér-carácter, fenomen-fenómen, serviciu-servici, examen-egzamen, sanguin-sanghin-sanguin, sesiune-seziune, chintesență-cvintesență-cuintesență, ș.a.*) sau încadrarea lor morfologică (*contrar-contrariu, seminar-seminariu, radioul-radiul, ridicol-ridicul, fascicol-fascicul*).

Greutăților obiective de încadrare, adică de transpunere a sunetelor și a formelor gramaticale dintr-un sistem în alt sistem de limbă, li se adaugă altele în secolul al XIX-lea, când problema adaptării neologismelor este foarte acută. Una cu caracter obiectiv și anume împrejurarea că numeroase elemente latino-romanice au fost împrumutate prin mai multe filiere, din mai multe limbi de cultură, în același timp sau la scurte perioade și au cunoscut mai multe variante lexicale etimologice (etimologie multiplă) și a doua cu caracter subiectiv, care are în vedere tendințele și curente variate, manifestate de diverse cercuri de intelectuali ai epocii, în funcție de concepțiile lor lingvistice și politice, formația intelectuală, limbile occidentale cu-

⁶⁸ Pentru exemplificare, să se ia în considerare situația din italiană, unde lipsesc fonemele *h* și *j* și unde substantivele și adjectivele au în general finală vocalică, sau din franceză, unde lipsesc fonemele *h*, *č*, *ğ*, *ı* și unde finala numelor este mai ales de natură consonantică, limbi care adaptează mai greu cuvintele care conțin fonemele lipsă ori care aparțin altor clase morfologice.

noscută, provincia căreia aparțineau (latiniști, ciuniști, puriști, italieniști, francomani etc.). În fond, toți acești cărturari își puneau problema creării limbii literare unitare, ca instrument cât mai bine adaptat nevoilor de comunicare și expresie, dar fiecare curent vedea acest lucru altfel, după modelul de limbă luat ca exemplu, așa cum arată traduceri, manualele școlare, presa, textele de legi, gramaticile, dicționarele și operele artistice originale, realizate atunci. Au învins până la urmă tendințele moderate, care nu se depărtau prea mult de limba literară tradițională și de limba populară în general și care se bazeau pe fapte lingvistice convergente, întâlnite în mai multe limbi furnizoare de împrumuturi și cu influență mai puternică asupra limbii române.

1. ADAPTAREA FONETICĂ A NEOLOGISMELOR

În lumina considerațiilor de mai sus, se vor consemna mai întâi încercările unor latiniști, care aplicau neologismelor, prin analogie, legi fonetice specific românești, ce au acționat numai în perioada de formare a limbii române: *á+n>â* (lână): *plântă, plântare*; *a* neacc. > *ă* (bărbat): *cădabru, cătărapă, fărâcie*; *é + n + con.* > *â* (mormânt), mai ales în sufixul *-ment*, de proveniență neologică latină literară, franceză și italiană: *argumânt, elemânt, firmământ, medicământ, fermântăție*; *i* din prefixele *in-* sau *inter-* > *î* (învinge): *înunda, inflamație, influx, injecție, înpoderabil*; *ó* urmat în silaba a doua de *ă, e*, > *oa* (noapte): *groată, metoadă, retoartă*; *ct* > *pt* (lapte): *cătărapă, laptifer, nopturn, peptoral, dreptore*; *gn>mn* (seamnă): *remn*; *t + i* în hiat > *ț* (rugăciune), mai ales în sufixul *-ciune*: *administrăciune, elevăciune, predestinăciune, inspirăciune* (de la această particularitate, numele lor de ciupiști). E ușor de văzut, dacă se compară cu corespondentele lor din limba literară (*plantă, cadavru, cataractă, farmacie, argument, inunda, grotă, regn, administrație* etc.), că aceste forme vor arhaice nu s-au impus, fiind preferate variante cât mai apropiate de etimonul lor latino-roman. De reținut, totuși, ca un fapt pozitiv, tendința de „românizare” a neologismelor, de apropiere de forme înrudite din fondul tradițional al limbii, prezintă și în alte cuvinte din aceeași epocă și având ca rezultat impunerea formei *demn* (după lat. *dignus*)⁶⁹ și, prin calc, a formațiilor analizabile de tipul *guvernământ, îngrășământ, învățământ, deznodământ*⁷⁰.

⁶⁹ Vezi și *ziar, culoare, visare*.

⁷⁰ Cf. pentru aceste formații articolul „Sufixe *-mânt* și *-ment*” de Elena Carabulea, publicat în *SMFLR*, vol V, 1969, p. 47.

Mai interesante pentru aspectul fonetic al neologismelor din limba română literară a secolului al XIX-lea sunt variantele fonetice, de natură etimologică, care apar în diversele stiluri literare, aflate în procesul de constituire a terminologiei proprii, și în operele scriitorilor, la același autori sau la autori diferiți.

Aceste variante, fluctuațiile, ezitățile și dubletele înregistrate orientează asupra modului în care s-a impus cuvântul și permit să se identifice, uneori cu precizie, limba din care au fost primite elementele noi⁷¹. Astfel, neologismele cu *ț* și *j*, în loc de *č* și *ğ*, cum apar astăzi, provin din germană sau din rusă: *ațid*, *canțelarie*, *ofițial*, *prințip*, *aghent*, *zoologhie*, *geografie* etc. Formele care urmează trimit la limba rusă: *armie*, *comisie*, *cazarmie*, *lojie*, *națiune*, *comendant*, *recomendat*, *conțert*, *voluntir*, *seanță*, *europa*, *revmatism* etc. Altele indică proveniența lor franceză: *amploiat*, *otorizație*, *sujet*, *uvraj*, *objet*, *familier*, *dicsioner*, *monarșie*; italiană: *assolut*, *fiorituri*, *profum*, *selbă*, *moviment*, *stranagant*, *spedițiune*, *dichiarare*, *diametro*, *electricită*, *măchină*, *popol*, *volgor*, sau neogreacă: *axon*, *imisferion*, *orizon*, *sistimă* etc., fenomen frecvent întâlnit în manualele și cărțile de popularizare, în genere în traduceri, cărora traducătorii le rămân tributari prin păstrarea aspectului fonetic sau grafic al limbii din care se efectuează traducerea.

Pentru a evidenția amploarea procesului de adaptare a termenilor noi la normele fonetice tradiționale, se vor cita unele variante din operele acelorași scriitori: *oficial-ofițial*, *principiu-prințipiu-princip-prințip* (A. Russo), *capitală-capitalie*, *social-sosial-soțial*, *societate-sosietate-soșietate*, *sugiet-sujet*, *serios-serioz*, *chestiune-chestie-cestiune-cestie* (M. Kogălniceanu), *traducătoriul-traducătorul*, *costum-costium*, *tratat-tractat*, *epocă-epohă*, *caracter-haracter*, *societate-soșietate* (C. Negruzzi).

Sunt deci fapte curențe în limba literară a secolului XIX-lea variantele etimologice ale împrumuturilor, de obicei cuvinte internaționale, care păstrează parțial aspectul fonetic din limba din care provine. Alături de forma *punct* < lat. lit. *punctus*, cu sensurile fr. *point*, apar *punt* < it. *punto* și *pont* < magh. *pont*; lângă *scenă* < fr. *scène* (lat. lit. *scena*, it. *scena*), unde forma este determinată de aspectul grafic al cuvântului, există *senă*, intrat pe cale orală și provenit din același etimon italian sau francez și *ștenă*, explicabil prin filieră rusă sau germană (primele trupe teatrale au fost italiene sau nemțești).

Care sunt variantele etimologice care au învins, ce aspect fonetic au formele care s-au stabilit ulterior ca literare? Nu se poate formula un răspuns complet, care să cuprindă situațiile foarte diverse existente. În majoritatea

⁷¹ Multe dintre exemplele folosite aici și în continuare sunt culese din diferitele articole publicate în cele două volume de *Studii de istoria limbii române literare*, secolul al XIX-lea, 1969.

cazurilor au fost preferate variantele cu aspect fonetic apropiat de etimonurile din latina literară, franceză și italiană, în dauna celor cu forme apropiate de limbile intermediare (germană, rusă și neogreacă), care au servit ca filiere, de mai multe ori anterioare, pentru aceleași împrumuturi latino-romanice. Mai departe, concurența dintre formele de origine franceză, latină literară și italiană, atunci când ele erau diferite, a fost rezolvată în favoarea latinei literare. Mulți termeni de proveniență franceză au fost adaptați în limba română pe baza corespondențelor din latină și italiană, ele fiind deseori similare celor scrise (nu și vorbite) din limba franceză. Preferința pentru formele din latina literară se explică poate și prin satisfacerea sentimentului mult cultivat atunci că se apelează la limba „mamă”, dar, în primul rând, prin aceea că latina oferea modele mai variate și mai sigure de încadrare în sistem, în vreme ce franceza posedă finale ale cuvintelor și unele sunete greu de pronunțat în limba noastră, greutate amplificată de aspectele scrise și vorbite atât de diferite ale limbii franceze.

Procedeul care s-a generalizat este, după cum observă acad. Al. Graur⁷², următorul: se iau cuvintele direct din franceză, sub formă scrisă, care este mai apropiată de originalul latin, și se citesc ca și cum ar fi românești (fără nazalizare, fricativizare și cu pronunțarea consoanelor finale), ceea ce și corespunde formei latine și italiene: francezul *sentiment* (pronunțat *sățimă*) se citește după ortografia fonetică, ca și lat. *sentimentus* sau it. *sentimento* și forma română literară este *sentiment*; la fel, fr. *principal* (pronunțat *prensipal*), rom. *principal*, după aspectul grafic al termenului francez și după corespondențele lat. lit. *principalis* și it. *principale*.

Evident că nu toate neologismele s-au adaptat după această normă de principiu. Se înregistrează excepții, oscilații, tot felul de dublete, caracteristice unor perioade sau altora, dar procedeul descris înainte este aplicat din ce în ce mai consecvent.

Este adevărat că sunt și neologisme care, cel puțin formal, se explică numai prin latină, ca în cazul cuvintelor: *ambigen*, *aproba*, *biblie*, *cabalin*, *colocviiu*, *insulă*, *literă*, *pictor*, *satisface*, *tezaur*, *traduce*, un etimon romanice fiind exclus, după cum în alte cazuri este evidentă sursa, italiană: *acon*, *agenția*, *allegro*, *alto*, *ancoră*, *calcio-vechio*, *cambie*, *contabil*, *crescendo*, *duet*, *falit*, *piano*, *solo*, *spaghete*, *speze*, *teracotă* etc.

În unele situații se acceptă o dublă etimologie, apelându-se la limba latină pentru formă și la franceză pentru sens, ca limba cea mai vie în epocă: rom. *efect* (lat. *effectus*, fr. *effet*), *primar* (lat. *primarius*, fr. *maire*), *spirit* (lat. *spiritus*, fr. *esprit*), *stat* (lat. *status*, it. *stato*, fr. *état*), *virtute* (lat. *virtus*, fr. *vertu*).

⁷² Al. Graur., *Tendențele actuale ale limbii române*, 1968, p. 280.

Neologismele de origine franceză, dată fiind existența celor două coduri diferite (scris și oral), s-au impus în limba română pe cale scrisă, după regula generală de adaptare, dar se întâlnesc și câteva cuvinte unde a prevalat pronunțarea: *coșmar* (fr. *cauchemar*, *fular* (fr. *foulard*), *antet* (fr. *en-tête*). Sunt și dublete (scris-vorbit) nediferențiate semantic: *centimă-santimă*, *pension-pansion*, *sentinelă-santină* și, foarte rar, cu sensuri diferite: *bor-bord* (fr. *bord*), *rever-revers* (fr. *revers*, dar și lat. *reversus* și germ. *Revers* pentru a doua formă).

Multe neologisme care s-au fixat în româna literară cu **h** inițial circula la început în forme fără **h**: *ectar*, *ectogram*, *ectolitru*, *ectometru*, *emoragie*, *ibrid*, *idrat*, *iperbolă*, *orticultură* etc., desigur sub influența pronunției franceze sau a pronunției și grafiei italiene (fr. *hectare*, pron. *ectar*, it. *ictaro* etc). S-au impus formele cu **h**, în grafie și pronunțare, după modelul limbii latine sau după pronunțarea din greaca veche (*hectar*, *hibrid*), deși în câteva situații au devenit literare formele fără **h**: *elice*, *igienă*, *uman*, *umor* etc. (fr. *hélice*, it. *élica* și *élice*, lat. *helix*, fr. *humeur*, ș.a.m.d.).

Sub influența pronunției germane, rusești sau neogrecești, africata **ț** din numeroase neologisme de origine latino-romană a fost rostită **ț** (*ațid*, *țelulă*, *țentru*, *țifră*, *țilindru*, *țirculație*, *coefițient*, *lățernă*, *meditțină*, *ocțidental*, *prințip* etc), iar africata sonoră **ğ** a fost rostită **g** (*aghent*, *analoghie*, *gheneral*, *gheometrie*, *omoghen*, *oxighen*, *vegheetal* etc.), dar limba literară a consacrat formele cu africată (*acid*, *celulă*, *agent*, *analogie* etc.), sub influența latinei literare, italienei și grafiei franceze, potrivit principiului general de adaptare invocat mai sus.

Caracteristică este și transformarea sporadică a lui **x** intervocalic sau din prefixul **ex-** din unele cuvinte de origine latină sau franceză în **s**, scris și **ss**, probabil sub influența limbii italiene, unde cuvintele respective erau scrise cu **s** ori **ss**, sau prin analogia practică de latiniști, care constatarea că limba română n-a moștenit grupul consonantic redat prin **x** (*maxilla* > *măsea*, *coxa* > *coapsă*): *asfisie*, *apoplesie*, *elisir*, *escepțiune*, *esces*, *escitațiune*, *estern*, *espresie*, *mistură*, *osigen*, *testil* etc.

În toate cazurile s-au impus în grafie și pronunțare formele după modelul latinei savante și al francezei scrise (*asfixie*, *apoplexie*, *elixir*, *excepție* etc.), după același principiu general.

Faptele sunt ceva mai complicate în privința scrierii și pronunțării lui **s** intervocalic din neologismele de proveniență latină și romană. Sub influența aspectului scris din aceste limbi, românii au scris aceste cuvinte cu **s**, deși este de presupus că pronunțarea era **z**, ca în franceză, italiană, germană: *basă*, *compoziție*, *cristalisa*, *disolva*, *dosă*, *electrisa*, *lesiune*, *mucosită*, *paralisa*, *resulta* etc. Ulterior, s-a generalizat în asemenea situații grafia cu **z**, care corespundea pronunțării neologismelor în limba română. Din cauză

că s-a scris cu *s* și acolo unde în limbile romanice, în special în franceză, sunetul acesta era redat grafic prin *as*, *ce*, *ci*, *c* nepronunțate niciodată *z*, s-a creat desprinderea în limba română de a rosti și apoi a scrie *z* și atunci când nu exista nici o justificare: *bazin*, *viteză*, *regizor* (fr. *bassin*, *vitesse*, *régisseur*). Formele stabilite astăzi ca literare sunt arbitrare, nu se mai încadrează într-o normă unitară, ci privesc situația fiecărui cuvânt în parte: *bazin*, *viteză*, *regizor* n-au nici o legătură cu etimonul francez, fiind acceptate ca literare numai fiindcă reproduc pronunțarea socotită mai răspândită; *chintesență*, *grimasă*, *premisă*, *sesiune*, au în vedere scrierea și pronunțarea din franceză (*quintessence*, *grimace*, *prémise*, *session*), deși mulți vorbitori le pronunță cu *z* (în *M.D.O.* este chiar recomandată forma *premisă*); câteva cuvinte au rămas în limbă cu *s*, rostit *z* în franceză: *episod*, *decisiv*, *incisiv*, *isoglosă*, *isoscel*, *susura*, (< *épisode*, *décisif* și lat. lit. *decisivus*, *incisif* și lat. lit. *incisivus*, *isoglosse*, *isoscèle*, *susurrer*), dar aici, cel puțin parțial, trebuie invocat modelul latin, după principiul general de adaptare.

În ceea ce privește tratamentul grupurilor latinești *qu* și *gu*, transformate în *p* respectiv *b* în cuvintele românești moștenite (*aqua* > *apă*, *lingua* > *limbă*), procesul de adaptare fonetică durează până în zilele noastre și rezultatul este diferit după intermediarul⁷³ prin care au intrat cuvintele: *acvariu*, *acvilă*, *consecvent*, *cvartet*, *cvintet*, *delincvent*, *lingvist* < lat. *aquarium*, *aquila*, *consequens*, *-tis*, it. *quartetto*, *quintetto*, lat. lit. *delinquens*, fr. *délinquant*, fr. *linguiste*), potrivit pronunțării cuvintelor corespunzătoare în rusă și germană. În școlile noastre s-a învățat latinește mai întâi cu profesori ardeleni, care își însușiseră această limbă, direct sau indirect, de la profesori germani, de la care s-a și desprins pronunțarea grupurilor *qu* și *gu*, ca *cv* și *gv*: *acquarelă*, *cuantă*, *quantum*, *ecuador*, *ecuație*, *lingual* < fr. *aquarelle*, it. *acquerella*, fr. *quanta*, it. *quanto*, fr. *équateur*, lat. lit. *equator*, it. *equatore*, fr. *équation*, lat. lit. *aequatio -onis*, it. *equazione*, gr. *lingual*, lat. lit. *lingualis*, it. *linguale*, conform pronunțării reale din latină, franceză și italiană; *chintal*, *chintesență*, *drogherie* (fr. *quintal*, *quintessence*, *droguerie*), adaptate după pronunțarea franceză. În textele din secolul al XIX-lea se înregistrează însă mai mari fluctuații, la început fiind mai răspândite formele cu grupul *cv* (*cvalitate*, *ecval*, *cvanitate*, *ecvivalent*, *ecvilateral*, *ecvator* și *ecfator*, probabil sub influența pronunțării neogrecești), apoi cele cu *cu* (*cualitate*, *cuantitate*, *ecual*, *ecuinocțiu*, *ecvivalent*, *licuid*), până s-au impus formele citate mai sus ca literare. La unele dintre ele, oscilațiile nu lipsesc nici astăzi: *cvintet-cuintet-chintet*, *elocvent-elocuent*, *sangvin-sanguin-sanghin*, deși sunt recomandate corecte numai primele forme.

⁷³ Ibidem, p. 47 și *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, 1965, p. 17.

În toate cazurile de până acum a fost vorba de stabilirea variantei literare, pe baza alegerii între mai multe variante etimologice pentru care limba română posedă fonemele corespunzătoare în sistemul său de foneme (*h-ø, č-ť, ě-ě, x-s, z-s, cv-cu-chi, gv-gu-ghi*).

Adaptarea devine mai dificilă atunci când limba română nu posedă anumite sunete existente în neologismele împrumutate, așa cum se întâmplă cu sunetele complexe specifice limbii franceze, *ø* (grafic *eu*), și *ü* (grafic *u*), întâlnite în câteva cuvinte venite din franceză: *allure, bureau, chômeur, coiffeur, coiffeuse, coiffure, cuvette, diseur, duseuse, liqueur, pardessus, punaise, purée, truc* etc. Unii termeni dintre aceștia mențin în română pronunțarea *ø* și *ü* din limba franceză, ca urmare a tendinței unor vorbitori, de obicei cunoscători ai francezei, de a nu se depărta de formele originare (fenomenul este mai des întâlnit, cum observă I. Iordan, în perioada dintre cele două războaie mondiale, când influența franceză pare a fi atins maximum de intensitate): *aliură, coafeor, coafiură, chiuvetă, piuneză, piure*. Anumite cuvinte dintre acestea aproape au dispărut din limba comună, în timp ce altele s-au fixat în forme care rezultă din sunetele complexe respective (*ø > e, o, eo, io, ü > i, u, iu*, deci diftongii sau aproximativ sunetele care îi compun): *șomer, coafeză, coafor, lichior, birou, coafură, truc, chiuvetă, piuneză, piuré* (și variantele *piré* și *pireu*, ca și *pioneză* și *pineză*), potrivit unei mai vechi tradiții de asimilare a unor elemente pătrunse anterior (vsl. *Bljudu > rom. blid, magh. kőltēni > rom. cheltui, magh. üllő > rom. ilău, turc. köfte > rom. cheftea, chiftea, cheoftea*).

Unele fapte de ordin fonetic se explică și morfologic, mai ales când se găsesc în partea finală a cuvântului, cum este cazul fr. *mineur, retoucheur, modeleur > rom. miner, retușier, modelier*, sub influența sufixului rom *-(i)er*, și invers, fr. *magasinier, perruquier > rom. magazinier, peruchier*. Cuvintele franceze terminate în *-ü* (*fichu, pardessus*) au devenit *fișiu, pardesiu* datorită faptului că limba noastră posedă deja un sufix *-iu* destul de răspândit (*cenușiu, vișiniu*).

De asemenea, multe neologisme, continuând o tendință mai veche din limba română (*lupu-lupă-lup*) și sub influența formelor din limba franceză, și-au slăbit articulația finală. Este vorba de împrumuturile terminate în *u* precedat de semivocala cu care forma diftongul *iu* și care au fost folosite de unii vorbitori în forme cu finală consonantică: *laborator, seminar*, recomandate ca literare, deși circulau și formele: *laboratoriu, seminaru*, ca și *accesoriu, contrariu*, ce probează influența latinei literare. La altele, s-au stabilit formele create după modelul latin sau italian: *aluminu, ravagiu, omagiu, cortegiu, privilegiu, sacrilegiu*, în ciuda faptului că în limba noastră se întâlnesc și formele cu finală consonantică ce trimit în mai multe cazuri la etimonuri franceze: *alumin, domicili, gimnaz, prejudici, servici, teritor*,

naufraj, ravaj, omaj (în situația neologismelor cu sufixul *-aj* s-au impus frecvent variantele acestea și nu cele în *-agiu*, de origine italiană), *corteg*, *priveleș sau cortej, privilej, sacrilej*.

În cazul formelor paralele *portofoliu-portofel* și *fotoliu-fotel* s-au impus în limba literară *portofel* „pentru bani” < rus. *portfel*’ (fr. *port-feuille*), *portofoliu* „funcție de ministru” < it. *portafoglio* (fr. *porrte-feuille*) și *fotoliu* (după fr. *fauteuill*).

2. ADAPTAREA MORFOLOGICĂ

În principiu, încadrarea morfologică a neologismelor în limba română s-a făcut după normele de bază invocate în procesul de adaptare fonetică, adică s-a apelat în primul rând nu la variantele date de limbile care au servit ca intermediar, ci la cele intrate direct din latina literară, italiană și franceză, după aspectul lor grafic, la acestea din urmă, „românizate” în conformitate cu ceea ce oferea fondul tradițional al limbii. Termenii latini sau romanici cu o structură morfologică similară celei din română erau adaptați cu multă ușurință: fr. *gazette* sau it. *gazzetta* > rom. *gazetă*, cu același gen și aceeași declinare: fr. *dictionaire* (lat. lit. *dictionarium*), fr. *lycée* (lat. lit. *lyceum*), lat. lit. *punctum* (fr. *point*, it. *punto*), fr. *texte* (lat. lit. *textus*, it. *testo*), rom. *dicționar* (*dicsioner*), *liceu*, *punct* (*punt*), *text* (*test*), adică au fost asimilate ca neutre de declinarea a II-a, ca în latină; fr. *former* (lat. lit. *formare*), fr. *réparer* (lat. lit. *reparare*) > rom. *forma-formare*, *repara-reparare*, fiind înglobate în conjugarea I, după modelul vechilor verbe latinești moștenite de română (*cantare-cântare*).

Oscilațiile care se întâlnesc în limba literară a secolului al XIX-lea și unele dublete din limba actuală arată însă că au existat unele dificultăți de adaptare morfologică, atât în flexiunea nominală, cât și în flexiunea verbală (neologismele erau mai ales substantive, adjective și verbe), multe greutăți fiind provocate de aspectul fonetic al împrumuturilor.

În privința **flexiunii nominale**, rețin atenția câteva fapte legate de **declinarea** și **genul** substantivelor. Neologismele cu terminații neobișnuite în limba română, cum sunt substantivele de origine franceză terminate în *-ó* (accentuat), și-au modificat aspectul pentru a putea fi încadrate în una din declinările românești. Ele au dezvoltat la finală un *u* semivocalic și au intrat în categoria substantivelor de declinarea II-a de tipul *bou, ou*: fr. *lingot, métro, stylo, tableau, cadeau* > rom. *lingou, metrou, stilou, tablou, cadou*.

Alte neologisme terminate în *-o* s-au impus, atunci când erau nearticulate, în forme fără *o* accentuat, care s-ar fi putut dezvolta în *-ou*, creându-se astfel o terminație nouă pentru substantivele neutre de declinare a II-a: fr. *radió*, *versó*, *zeró* > rom. *rádio*, *vérsó*, *zéro* (probabil că deplasarea accentului s-a produs sub influența termenilor corespunzători din italiană, unde accentul cădea pe rădăcină: *rádio*, *vérsó*, *zéro*). Aceste forme rare devin dificile atunci când li se adaugă articolul sau desinențele de plural. În vorbirea curentă se spune *radiul*, *zerul*, *zeruri*, iar oamenii instruiți ezită, de cele mai multe ori tratându-le în flexiune ca și cum ar fi terminate în *ó* (accentuat): *radióuri-radióul*, *zeróul-zeróuri* (*vérsó* este invariabil), forme care s-au impus ca literare, deși limba română se caracterizează printr-un accent liber permanent în flexiunea nominală. Într-o situație diferită se află substantivul *studió* (fr., engl. *studio*), care la început va fi fost accentuat pe silaba inițială, ca *rádio*, *vérsó*, *zéro* și apoi, din cauza dificultăților morfologice deja discutate, s-a pronunțat cu accentul pe ultima silabă, ca în franceză, formele flexionare corecte fiind *studióul*, *studióuri* (pentru vorbitorii obișnuiți analogia este împinsă și mai departe, cum atestă forma nearticulată *studióu*, ca și *radióu*, deocamdată neacceptată de limba literară).

O situație similară se întâlnește la substantivele terminate în *-é* și *-í* (accentuați). Și aici se ajunge, la cuvintele intrate în limba curentă, la crearea unui *u* semivocalic după vocala care poartă accentul cuvântului: fr. *entrée*, *carré*, *rallyé*, engl. *rally* > rom. *antréu*, *caréu*, *ralíu* (neatestat în DLRM). Se formează pe această cale substantive de genul neutru cu finală semivocală, cu o flexiune ce se conformează pe deplin sistemului fonologic și morfologic al limbii noastre (*antréu-antréul*, *caréu-caréuri-caréul*, *ralíu-ráliuri-ráliul*). Tot așa stau lucrurile cu *dineu* (fr. *dîner*), *releu* (fr. *relais*), *releveu* (fr. *relevé*) etc., în timp ce alți termeni nu par a fi definitiv încadrați morfologic: *taxí* (fr. *taxi*), *travestí*, circulă și sub formele: *taxi*, *travestiu*, iar în flexiune se supun normei generale (*taxíuri-taxíul*, *travestíul-travestíuri*).

Unele substantive de origine franceză cu finală vocalică capătă finală consonantică atunci când sunt masculine sau neutre: fr. *cahier* > rom. *caiet*, fr. *comité* > rom. *comitet*, fr. *entrée* > rom. *antret* (variantă a lui *antreu*), forme ce se explică fie prin etimologie multiplă (rus. *komitet*), fie, în majoritatea cazurilor, prin invocarea formei paralele din latina literară și italiană sau a formei grafice din franceză, ca în rom. *sentiment* < fr. *sentiment* (pronunțat *sătimă*), lat. lit. *sentimentus*, it. *sentimento*.

Menționăm și forme paralele de declinare a III-a și declinare I: *origine* (după lat. lit. *origo*, *-inis*) și *origine* (după fr. *origine*), *image* (lat. lit. *imago*, *-inis*) și *imagină* (după fr. *image*), explicabile prin extinderea

alternanțelor dialectale existente și în cuvintele vechi (*marginē-margină*, lat. *margo*, -inis).

Dintre formele paralele de declinare a III-a și a II-a, de tipul *autore-autor*, *amore-amor*, *directore-director*, *regime-regim*, *tutore-tutor*, *profesore-profesor* (ca și adjectivele *centrale-central*, *naționale-național*, *naturale-natural*), au învins ultimele (cu excepția lui *tutore* < it. *tutore*, fr. *tuteur*, folosit până astăzi în limbajul juridic), influențate de prototipul francez, german și rus (uneori și latin) și au fost respinse primele, create de latiniști după model latin sau italian (pentru adjective sufixele *-alis* și *-ale*).

Probleme interesante de adaptare morfologică a neologismelor se ridică odată cu încadrarea lor din punct de vedere al **genului**.

Surprinde mai întâi faptul că multe dintre substantivele stabilite ulterior în limba literară cu forme de feminin apar în secolul al XIX-lea cu forme de neutru, cu pluralul în *-uri*: *argil*, *analis*, *baz*, *clas*, *clorur*, *comet*, *compres*, *cramp*, *elips*, *insect*, *locomotiv*, *metod*, *origin*, *planet*, *prism*, *problem*, *stamin*, *urin* etc.

Se întâlnesc și cazuri de substantive, e drept mai puține, folosite în această perioadă ca feminine, ca mai târziu să se fixeze ca neutre: *bisturie*, *crepusculă*, *flegmonă*, *ghenis* (pentru *geniu*), *icteră*, *imperie*, *studie*, *sistemă*, *spasmă* etc.

Această stare de lucruri se datorează atât genului, cât și aspectelor fonetice diferite pe care le au cuvintele respective în limba sau în limbile prin intermediul cărora au venit, fiind, prin urmare, și o consecință a ezitărilor în privința adaptării lor fonetice. Nu este cazul să fie discutat fiecare termen, ci vor fi comentate, pentru înțelegerea faptelor, numai câteva dintre exemplele date: *alg* reproduce pronunțarea din franceză (fr. *algue*), poate și din alte limbi care i-au servit ca filiere, dar sub influența genului din franceză, a formei și a genului din lat. literară și italiană (*alga*) s-a impus *algă*; *insect* este forma așteptată după genul masculin din franceză (*insecte*) sau neutru în latină (*insectum*), ori germană (*Insekt*), însă a fost substituită de *insectă*, creat după pronunțarea franceză sau refăcut după pluralul *insecte*; *analis* este masculin la singular, pentru că păstrează în parte aspectul formal din ngr. *analysis*, lat.lit. *analysis*, rus. *analiz*, fr. *analyse* și a devenit feminin după genul pe care îl avea în franceză; *problem* se datorește aspectului fonetic și genului din franceză (*le problème*) și germană (*das Problem*), forma feminină actuală (*problemă*) stabilindu-se după aspectul formal al ngr. *problima*, lat și it. *problema*; *sistem* probează, în schimb, preferință pentru forma apropiată de aspectul și genul din franceză (*le système*) sau germană (*das System*), în dauna celor cu aspect feminin, care erau, frecvente până la 1840 (*sistimă* < ngr. *sistima* și *sistemă* < lat. *systema*, it. *sistema*, rus. *sistema*).

Neologismele feminine de origine franceză au fost încadrate în română de regulă în categoria femininelor (*algă, argilă, analiză, bază, clasă, clorură, cometă* etc.), iar masculinele în categoria masculinelor și mai ales a neutrelor, consolidând poziția acestui gen în limba română (*bisturiu, crepuscul, flegmon, element, punct, teatru, text, volum* etc.). Când s-a încercat adaptarea masculinelor franceze la feminine (*bisturie, ghenie, imperie*), sub influența rusă, aceste forme au fost respinse, fiindcă femininul nu avea aici un suport în latină și în limbile romanice (nu s-a putut impune nici *studie* din fr. *étude*, fiindcă a prevalat forma neutră *studiu* < lat. lit. *studium*, it. *studio*).

Oscilații de lungă durată înregistrează genul și forma fonetică a neologismelor provenite din substantivele latine în *-or, -oris* (masculine), franceze în *-eur* și italiene în *-ore* (masculine sau feminine); masculinele latinești *color* și *honor*, it. *colore, onore*, fr. *honneur* și femininul francez *couleur* au fost adaptate la început ca masculine sau chiar neutre (*onor-onoruri, color-coloruri*), după care s-au impus ca feminine, românizate după exemplul cuvintelor moștenite, inovație întâlnită și la Heliade.

Greutăți de adaptare există și la neologismele terminate în *-um*: *maximum, minimum, ultimum, prezidium* < lat. lit. *maximum*, fr. *maximum*, lat. lit. *minimum*, fr. *minimum*, fr. *ultimum*, germ. *Ultimum*, lat. lit. *praesidium*, rus. *prezidium*, în special în formele articulate și de plural (*maximul-maximumuri*). *Prezidiu*, cu o mare întrebuințare în ultima vreme, a fost asimilat pe deplin în formă scurtă (uneori și în varianta neliterară *prezid*), ca și *album* (fr. sau lat. lit. *album*); *ultimum* este pe cale să se fixeze cu forma de *ultimat*, fiind asimilat cu participiile verbelor de conjugarea I, dar se socotește literară tot varianta lungă, în timp ce la *maximum* și *minimum* oscilațiile sunt încă vii. În *DOOMLR*, se recomandă *maxim* și *minim*, când sunt folosite ca adjective și substantive, și *maximum* și *minimum* pentru întrebuințarea lor adverbială dar *DEX* distinge subst. neutru *maxim* (< fr. *maxime*), de adj. *maxim* (< lat. lit. *maximus* și fr. *maxime*) și de subst. neutru și adv. *maximum* (< lat. lit. și fr. *maximum*) și tot la fel subst. neutru *minim* (< lat. lit. și fr. *minimum*), de adj. *minim* (fr. *minime*, lat. lit. *minimus*) și adv. *minimum* (< lat. lit. și fr. *minimum*), care apare și ca variantă substantivală a lui *minim*. Se pare că uzul, din cauza dificultăților de flexiune, va consacra formele scurte, ceea ce n-ar contrazice normele mai vechi ale limbii noastre în sistemul schimbării categoriei gramaticale (*frumos-frumosul-frumos*) sau va impune formele scurte cu valoarea de adjectiv și substantiv și formele lungi cu valoare adverbială, cum preconizează *IOOP*, care nu amintește totuși, socotind-o probabil prea evidentă, întrebuințarea adjectivală a variantelor fără *-um*.

Flexiune verbală ridică mai puține probleme de adaptare a neologismelor, cele mai importante privind încadrarea lor în conjugări și întrebuintarea sufixelor verbale.

Verbele neologice din limba română contemporană sunt în majoritate de conjugarea I, ca și în franceză, de unde au fost împrumutate, corectate formal după formele latine corespunzătoare și avându-se în vedere tradiția românească în gruparea verbelor pe conjugări: *forma* < fr. *former* (lat. lit. *formare*), *repara* < fr. *réparer* (lat. lit. *reparare*), *anima* < fr. *animer* (lat. lit. *animare*), *aplica* < fr. *appliquer* (lat. lit. *applicare*), *medita* < fr. *méditer* (lat. lit. *meditari*), *revela* < fr. *révéler* (lat. lit. *revelare*), *verifica* < fr. *vérifier* (lat. lit. *verificare*) etc.

În secolul al XIX-lea sunt înregistrate multe forme diferite de cele actuale, fie de conjugarea I, când s-au impus ca literare cele de conjugarea a IV-a: *construa* < fr. *construire* (lat. lit. *construere*), *defina* < fr. *définir* (lat. lit. *definire*), *substitua* < fr. *substituer* (lat. lit. *substituere*) etc., fie, mai ales, de conjugarea a IV-a, cu numeroase sufixe de conjugarea I, cum s-au stabilit ulterior: *aplicui*, *calcului*, *comparui*, *complexui*, *cultivi*, *fermentui*, *repetui*, *rezolvi*, apoi, *aplicarisi*, *atacarisi*, *caracterisi*, *cultivarisi*, *formarisi*, *recomandarisi*, *tratarisi* sau *formălui*, *recomdălălui*, *formăliri*, *repetirui* etc. și care se explică diferit prin filieră neogreacă (cele cu sufixul *-isi*) sau prin preferința moldovenilor, menținută până astăzi, pentru formele de conjugarea a IV-a. Au devenit însă literare variantele muntenești de conjugarea I, după grupa cărora aparțineau în franceză și după forma existentă în latina literară: *aplica* (vezi mai sus), *calcula* < fr. *calculer* (lat. lit. *calculare*), *compara* < fr. *comparer* (lat. lit. *comparare*) ș.a.m.d.

Dintre dubletele *prefera-preferi* (< fr. *préférer*) și *repetă-repeti* (fr. *répéter*, germ. *repetieren*), s-au impus formele de conjugarea I, justificate etimologic și aparținând celei mai productive conjugări românești, deși Heliade scrie *a repeti*, iar Maiorescu *repeți*, după modele vechi românești (*a suferi*, *a peți*). Dintre *a dirija-a dirige* (fr. *diriger* și lat. *dirigere*, care a mai rămas însă în *dirigui*) și *proteja-protege* (fr. *protégér*, lat. lit. *protegere*, menținut în *protegui*), s-au impus formele franceze de conjugarea I și nu cele de conjugarea a III-a (neproductivă în română), preferate de latiniști după etimonurile din latină.

Din flexiunea verbală sunt de reținut și numeroasele oscilații ce se constată în întrebuintarea formelor cu și fără sufixele verbale *-ez* și *-esc* la unele persoane ale prezentului indicativului și conjunctivului: *proced*, *stim*, *ei fumă*, *să mă serv*, *să se indigne*, dar și *circulează*, *meritează*, *ordonează*, *constatează*, *asigurează*, *agitează*, *posedează*, *reparează* etc., fixate astăzi cu formele sufixale cunoscute ca literare.

3. ADAPTAREA LEXICALĂ. ASPECTE ALE FORMĂRII CUVINTELOR. CALCUL LINGVISTIC

Vocabularul este compartimentul limbii cel mai penetrabil, cel mai strâns legat de societate, el fiind într-o continuă prefacere. Din tot felul de cauze sociale și lingvistice, lexicul românesc, constituit în perioada de formare a limbii române, s-a modificat prin pierderea unor cuvinte sau prin primirea altora, ca rezultat al influențelor exercitate de alte limbi, prin schimbarea sensului cuvintelor deja existente, trăsătura fundamentală rămânând însă îmbogățirea lui continuă. Tocmai datorită relațiilor sale cu realitatea nelingvistică, vocabularul este mai puțin structurat, mai neomogen, din care cauză este greu să se vorbească de adaptarea lexicală a neologismelor la sistemul lexical al limbii române, în sensul în care s-a tratat adaptarea fonetică și morfologică. Natural, s-ar putea fixa unele linii și tendințele de dezvoltare caracteristice lexicului limbii române în perioada de pătrundere a neologismelor: multe dintre numeroasele variante etimologice oferite de limbile care au furnizat împrumuturi în secolul al XIX-lea sunt provenite din limbile mai apropiate structural (franceza, italiana și latina literară); cele mai multe șanse de fixare în limbă le au acele elemente latino-romanice care răspund într-o mai mare măsură necesităților de comunicare și modernizare, adică termenii științifici și tehnici, în special cuvintele internaționale; de multe ori neologismele se constituie în serii lexicale, după domenii de activitate (de exemplu cuvinte de origine italiană în terminologia muzicală și artistică ori în cea financiară): o dată asimilate, împrumuturile se conformează regulilor de formare a cuvintelor proprii limbii primitoare, în același timp limbile transmițătoare punând la dispoziție materialul de derivare și alte procedee de formare a cuvintelor ce le sunt proprii ș.a.m.d.

Dar toate acestea sunt chestiuni foarte largi și nu constituie fapte specifice limbii române, fiind caracteristice și altor limbi moderne, pentru aceeași perioadă sau pentru perioade diferite. De aceea discuția se va limita numai la două probleme care se pun în mod acut în epoca de pătrundere a neologismelor în vocabularul limbii române: formarea cuvintelor și calcul lingvistic.

În legătură cu **formarea cuvintelor**, pe care mulți o socotesc, datorită caracterului ei sistematic, ca o ramură a morfologiei, se va observa numai că, paralel cu împrumuturile, limba română își modernizează vocabularul și prin deprinderea altor modalități de derivare și compunere, inexistente înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Alături de numeroasele sufixe moștenite din latină (*fumăraie*, *strungar*, *cântăreț*, *singurătate*, *singuratic*, *negricios*, *slăbiciune*, *dulceață*,

băiețel, făget, rândunică, avuție, acrimă, dorință, bolnăvior, gustos, ascultător, românesc) sau împrumutate din slavă (*fugaci, zburdalnic, golan, pățanie, bogătaș, puică, greșeală, sătean, șiretenie, drumet, pietriș, porumbiște, cheiță, uscățiv*) și, într-o măsură mai mică, din maghiară, turcă, și neogreacă (*furtișag, betșug, trebălu, parmalân, geamgiu, recomdarisi*) au pătruns în limba română, odată cu cuvintele împrumutate, și multe sufixe neologice, care, prin atașarea la teme din vechiul fond al limbii, au devenit productive. Așa sunt **-aj, -al, -ic, -ism, -ist, -iza** (*personaj, dozaj, limbaj, inelaj; social, mormântal, săptămânal, problematic, scenic; modernism, socialism, gândirism; modernist, iobăgist; legaliza, moldoveniza, poleniza*).

În limba literară din secolul al XIX-lea, asemenea sufixe sunt în concurență cu altele mai vechi sau cu sufixe tot recente: **-aj** de origine franceză își dispută locul cu **-agiu** de origine italiană (*peisaj-peisagiu, avantaj-avantagiu, dar naufragiu-naufraj, omagiu-omaj* etc); **-ic** de origine latino-romană, este preferat lui **-icesc** de origine rusă < **-iceschii** (*filosoficesc-filozofic, politicesc-politic, aritmeticesc-aritmetic, animalicesc-animalic*). Uneori se găsesc sufixe și acolo unde astăzi nu se mai folosesc: adjectivele *ideal, material, moral* etc., cu forme din franceză și latina literară, apăreau în variantele *idealnic, materialnic, moralnic* etc., create după rus. *idealnâi, materialnâi, moralnâi*, prin românizarea sufixului **-nâi** în **-nic** (după modelul: rus. *deztoinâi* – rom. *destoinic*, rus. *vrednâi* – rom. *vrednic*, unde sufixul, intrat prin vechea slavă, nu este analizabil).

Influența latino-romană a dus în unele cazuri la înlăturarea sufixului românesc popular **-esc** de la adjectivele ca: *românesc, franțuzesc, rusesc*, folosite în formele: *român, francez, rus*, identice cu ale substantivului de unde s-a făcut derivarea, ca și în limbile romanice. În schimb, procedeul din limbile romanice de a diferenția adjectivul propriu-zis de adjectivul cu valoare gramaticală de adverb prin sufixul adverbial, francezul **-ment**, it. **-mente**, nu a reușit, deși formațiile în **-mente** și **-minte** sunt foarte frecvente, de pe la 1840, după modelul limbii italiene: *absolutamente, certamente, eminamente, eventualmente, fatalmente, necessariamente, realmente, naturalmente, sinceramente* etc.

Multe dificultăți de încadrare au provocat substantivele neologice latine literare în **-io, -ionis**, (*natio, -onis*), cărora în franceză le corespunde **-ion** (*nation*), iar în it. **-ione** (*nazione*). După ce la Iancu Vacărescu se înregistrează primele neologisme din această categorie în formă italiană (*congiunțione, construcțione, interițiune, propozițiune*) se impun variantele în **-ie** sub influența formelor paralele din limba rusă (*administrație, țivilizație, fracție, națiune, rație* etc.) I.H. Rădulescu și unii latiniști, inspirându-se de la forma pe care a luat-o sufixul latin în cuvintele latinești moștenite și ținând seama și de corespondențele din latina literară, italiană și franceză arătate

mai sus (lat. *intellectio*, -onis > rom. *înțelepciune*, lat. *rogatio*, -onis > rom. *rugăciune*) au folosit neologismele latino-romanice de acest fel cu sufixul lung **-iune** (*civilizațiune, națiune, rațiune*), care, la analogiști, printr-o românizare și mai accentuată, extinsă și la consoana precedentă, apare și în forma **-ciune** (*administrăciune, năciune, răspirăciune*).

Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt atestate mai ales forme în **-ie**, uneori și acolo unde astăzi s-au stabilit cele în **-iune** (*misie, pasie*), în a doua jumătate, când modelul latino-romanice este preponderent, sunt atestate cu deosebire formele în **-iune**, care apar și în cazurile în care s-au fixat ca literare variantele în **-ie** (*alimentațiune, aparițiune, aspirațiune, circulațiune, constituțiune, infiltrațiune, saturațiune*). Tradiția literară a impus unele sau altele dintre aceste forme paralele, cum se vede din exemplele date anterior; uneori s-au creat și variante semantice în cadrul acestor dublete sau triplete (*divizie-divizion-divizuine, rație-rațiune, porție-porțiune*), iar alteori, uzând de un procedeu românesc vechi, a înlocuit formele având sufixul **-ie** sau **-iune** cu cele de infinitiv lung substantivat sau de supin de la verbele neologice corespunzătoare (*ameliorație – ameliorațiune – ameliorare – ameliorat, clasificăție – clasificățiune – clasificare – clasificat, modificație – modificațiune – modificare – modificat, verificație – verificațiune – verificare – verificat* etc.).

Derivarea cu prefixe ilustrează același proces de înmulțire a mijloacelor derivative; alături de cele câteva prefixe moștenite sau împrumutate din slavă (**în-**, **de-**, **răs-**, **ne-**), se stabilesc treptat în limbă prefixe și pseudo-prefixe noi ca: **ante-**, **anti-**, **auto-**, **bi-**, **contra-**, **circum-**, **con-**, **in-**, **inter-**, **meno-**, **poli-**, **re-**, **supra-**, **trans-**, **tri-**, **uni-** și altele. Folosite la început numai pe lângă temele neologice cu care au intrat în limbă, au început apoi să fie atașate și pe lângă teme mai vechi (de exemplu, *antedata, antemeridian, antepenultim, antebraț, antevorbitor; condensa, constelație, conviețui* etc.).

Când prefixul nou întâlnea în limbă un alt prefix cu aceeași valoare, asimilarea lui întâmpina o oarecare rezistență din partea acestuia din urmă. În acest sens, poate fi citat ca fenomen frecvent în secolul al XIX-lea substituirea prefixului **in-**, cu sens negativ, din numeroase neologisme de proveniență latină sau romanică, cu prefixul mai vechi **ne-** de origine slavă: *necolor, necomplet, necurabil, nedigestie, nedispoziție, neegal, neexact, nesomnie* etc. Evoluția ulterioară a limbii literare a consacrat formele cu **in-**: *incolor, incomplet, incurabil, indigestie, indispoziție, inegal, inexact, insomnie* etc., alături de care se dezvoltă astăzi formații cu **non-**: *nonbeligerant, nonviolent* ș.a. După modelul altor limbi care influențează limba noastră în ultimele secole, aceasta recurge într-o măsură mai mare și la procedeul compunerii, dar acest mijloc este mai puțin obișnuit. Limba română continuă să rămână mai departe, în privința căilor de formare a cuvintelor, o limbă de tip derivativ,

chiar dacă unele sufixe, din pricina concurenței sufixelor noi, au încetat să mai fie productive. Sporirea numărului de sufixe neologice constituie un argument în favoarea caracterului derivativ al limbii române.

În sfârșit, există situații în care fenomenul adaptării neologismelor poate fi interpretat, datorită complexității sale, nu numai în legătură cu formarea cuvintelor, ci și sub aspect fonetic și morfologic. Prefixul **in-** cu diversele lui valori apare în neologisme în trei forme diferite: **an-** ca în rostirea franceză (*angrenaj, angrosist*), **in-**, cu forma latină, italiană sau franceză scrisă (*impresiona, imposibil, innaccesibil*) și **în-**, asimilat formei românești (*încadra, încasa, înregistra, înrola*). La fel, *amplouat* (fr. *employé*) posedă pe **a** ca în rostirea franceză, pe **oi** după scriere și sufixul **at-**, ce reprezintă românizarea termenului francez.

Ultima chestiune discutată în acest capitol este problema **calcului lingvistic**, tratată pe larg în volumul „*Formarea cuvintelor*” al acelorași autori.

Calculul este un procedeu special de îmbogățire a vocabularului unei limbi, de creare a noi unități lexicale, folosit alături de procedeele împrumuturilor din alte limbi și de cel al mijloacelor interne (derivarea, compunerea și conversiunea părților de vorbire). El constituie un împrumut indirect sau mascat; prin calc, un cuvânt din fondul tradițional dobândește un înțeles nou sub influență termenului corespunzător din altă limbă sau copiază, imită forma internă a cuvântului străin cu mijloace proprii limbii române. Următorul exemplu ilustrează cele trei modalități prin care se realizează transferul valorilor semantice de la o limbă la alta (împrumut, traducere și calc): fr. *collaborer*, rom. *colabora* (împrumut) – *a lucra împreună* (traducere) și *conlucra* (calc). Aici interesează în mod deosebit **calculul**, unde sensul este exprimat prin cuvântul *lucra*, deja existent în limbă, și prin prefixul **con-**, sudate după modelul limbii franceze.

Așadar, „calculul reprezintă o transpunere pe teren propriu a unui model aloglot, de la care se preia, în mai mică sau mai mare măsură, forma conținutului. Altfel spus, ceea ce adoptă prin calc o limbă de la alta este decuparea din masa substanței a unor porțiuni de semnificație (în speță, a așa-numitelor **plereme**) într-o manieră necunoscută limbii receptoare. În ultimă instanță, calculul nu este altceva decât ceea ce în termeni comuni se numește **împrumut semantic**”⁷⁴.

Calculul și împrumutul se întrepătrund intim, se conexează și se condiționează reciproc. La împrumut are loc transferul global atât al conținutului

⁷⁴ Vezi S. Vaimberg, *Contribuții la problema calcului lingvistic* (rezumatul tezei de doctorat), Univ. București.

cât și al formei alogene, el nu este analizabil, este opac, în timp ce calcul este împrumut „decompozabil”, analizabil.

Trecând pe terminologia folosită în legătură cu calcul lingvistic în diverse lucrări de specialitate⁷⁵ se vor discuta, pe scurt, datelor oferite de TH. Hristea în „*Probleme de etimologie*” (p. 145-202), tipurile fundamentale de calc: **calcul lexical**, **calcul gramatical**, **calcul frazeologic** și **calcul lexico-frazeologic**.

Calcul lexical este de două feluri: **semantic** și de **structură**.

Calcul semantic, spre deosebire de împrumutul propriu-zis, constă în atribuirea unui sens nou unui cuvânt deja existent într-o limbă, după modelul corespondentului său dintr-o altă limbă, care în mod obligatoriu este un cuvânt polisemantic și are cel puțin un sens comun cu acela al limbii ce primește noul înțeles. Se și numește **calc prin extensie semantică** sau **extensional**.

S-au analizat altă dată exemple de tipul *carte*, *lume*, *viață*, care sub influența termenilor slavi *kniga*, *svet*, *jivot* au dezvoltat sensuri necunoscute anterior vorbitorilor bilingvi, tocmai pe baza coincidenței unuia dintre sensuri. Mai numeroase sunt calcurile semantice făcute sub influența neologismelor: după germ. *Blatt* și fr. *feuille*, rom. *foaie* s-a folosit cu sensul de „ziar, revistă”, ca în titlul publicației „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*”, apărută la Brașov, în 1838.

Calcul de structură constă în copierea sau înfrumusețarea formei conținutului, a așa-zisei forme interne a unui cuvânt străin, derivat sau compus, sensul cuvântului nou creat fiind întotdeauna același cu al modelului străin pe baza căruia s-a format.

Când se împrumută numai forma internă a unui cuvânt străin, iar complexul sonor este în întregime înlocuit sau „tradus” prin unul indigen, calcul de structură respectiv este **total**: fr. *surveiller* > rom. *supraveghea*, fr. *surface* > rom. *suprafață*, fr. *entrevoir* > rom. *întrevedea*, fr. *rectangle* și *rectangulaire* > rom. *dreptunghi* și *dreptunghiular* (născute pe baza lat. *rectus* „drept” și *angulus* „unghi”), rus. *narodnicestvo* > rom. *poporanism* etc.

Dacă se traduce, adică se calchiază, numai o parte a cuvântului străin (de exemplu, numai tema sau numai afixul derivativ), iar cealaltă este împrumutată, calcul este **parțial** (numit cu un termen impropriu și **semicalc**): fr. *surveiller* > rom. *surveghea*, fr. *surface* > rom. *surfață*, rus. *narodnicestvo* > rom. *narodnicism*, lat. *pronomén* > rom. *pronume*, fr. *collaborer* > rom. *conlucra*, fr. *prévoir* > rom. *prevedea*, fr. *détenu* > rom.

⁷⁵ Cf. *Introducere în lingvistică* (curs), p. 134-135, și N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. Științifică, 1962, p. 118-119.

deținut, fr. *triangle* > rom. *triunghi*, fr. *consacrer* > rom. *consfinți*, fr. *surprendre* > rom. *surprinde*, fr. *soustraire* > rom. *sustrage*, rus. *antipartiinâi* > rom. *antipartinic*, rus. *antigosudarstvennâi* > rom. *antistatal* etc., unde afixul este ca în limba donatoare.

Calcurile de structură formate cu afixe derivative se clasifică, după natura afixelor, în: **calcuri după derivate cu sufixe** (fr. *fraternité* > rom. *frățietate*, fr. *primauté* > rom. *întâietate*, unde *-etate*, corespunzător vechiului românesc *-ătate*, este simțit ca echivalent al sufixelor franceze *-auté* și *-ité*, fr. *sentiment* > rom. *simțământ*, fr. *séance* > rom. *ședință*, fr. *parloir* > rom. *vorbitor*); **calcuri după derivate cu prefixe** (fr. *concitoyen* > rom. *concețățean*, fr. *confrère* > rom. *confrate*, fr. *sursaturation* > rom. *suprasaturație*, fr. *sous-louer* > rom. *subînchiria*, fr. *sous-estimer* > rom. *subestima*, fr. *subdiviser* > rom. *subîmpărți*, fr. *assurer* > rom. *asigura*; **calcuri după derivate parasintetice**, adică atât cu prefixe cât și cu sufixe (fr. *dénouement* > rom. *deznodământ*, fr. *pressentiment* > rom. *presimțământ*).

Sunt calcuri de structură și **compusele**: v. sl. *blagosloviti* > rom. *binecuvânta* (calc) și *blagoslovi* (împrumut), v. sl. *bezakoniie* > rom. *fărădelege* (calc) și *bazaconie* (împrumut), fr. *bienveillance* sau lat. *benevolentia* > rom. *bunăvoință*, fr. *lieutenant* sau it. *locotenente* > rom. *locțiitor*, fr. *court-circuit* > rom. *scurtcircuit*, fr. *maltrater* > rom. *maltrata*, fr. *eau-forte* sau it. *aqua forte* > rom. *apă tare*, rus. *samocritica* > rom. *autocritică*, rus. *avtokran* > rom. *automacara*, rus. *trudodeni* > rom. *zi-muncă* etc.

Calcurile de structură sunt cele mai frecvente în limba noastră, mai ales cele formate pe bază de derivare după modele franceze. În textele din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea apar numeroase calcuri de structură în stilul științific, datorită atitudinii puriste a multor intelectuali (cele mai multe sunt înregistrate în scrierile latiniștilor), exemplului limbilor străine care își exercitau atunci influența asupra limbii române și cunoșteau compunerea și calcul ca mijloace de îmbogățire a vocabularului (germana, maghiara, neogreaca și rusa) dar și datorită necesităților epocii, dat fiind nivelul cultural scăzut la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Evitarea calcului și folosirea în exclusivitate a neologismului ar fi provocat mari greutăți și chiar neasimilarea împrumuturilor. Calcurile sunt mai numeroase la începutul perioadei, după care scad și fac loc neologismelor corespunzătoare: *ficătire-hepatită*, *fărâmitură-fracție*, *arătare-demonstrație*, *mumesc-matern* etc. alături de calcul și neologismul stau alături: *propășire-progres*, *întrăurire-influență*, *neatâr-nare-independență*, *atâr-nare-dependență* etc., dar împrumutul s-a instalat mai solid. Sunt și cazuri când din această concurență a ieșit învingătoare forma calchiată sau românizată: *împărțire-diviziune*, *deîmpărțit-dividend*, *înmulțire-multiplicație*, *înmulțitor-multiplicator*, *triunghi-trigon* (ngr.) și *triangul* (lat.). Multe dintre calcuri fac impresia unor cuvinte neaoșe româ-

nești și sunt întrebuințate și astăzi în limba comună (*catifele, deznodământ, încăpățânat, împăia, îndurera, înainta, înlanțui, înlocui, instalat, înșorit*), în timp ce altele au colorit arhaic sau regional (*fiesc, mumesc, propășire*).

Calculul gramatical înseamnă copierea sau împrumutarea dintr-o limbă străină a unui procedeu gramatical, morfologic sau sintactic. Datorită stabilității structurii gramaticale, numărul calcurilor de acest fel este foarte redus: procedeul slav de formare și de numărare de la 11-19 (*duva na desete – doisprezece*), de formare a zecilor (*triae deseti-treizeci*) și de adăugare a unităților la zeci (*sesta deseti i duva-șaizeci și doi*); unele forme reflexive după model slav (*a se gândi – bg. dumam se, a se ruga – moliti se, a se căi – kajati se* etc.); anumite construcții de tipul *a sluji cauzei, a locui un apartament* etc.

Calculul frazeologic⁷⁶ constă în traducerea literală a unei unități frazeologice, mai mult sau mai puțin complexe: *a lua cuvântul* < fr. *prendre la parole*, *a pune în lumină* < fr. *mettre en lumière*, *a cădea de acord* < fr. *tomber d'accord*, *a induce în eroare* < fr. *induire en erreur*, *în ceea ce privește* < fr. *en ce qui concerne*, *a trece în revistă* < fr. *passer en revue*, *a se da în spectacol* < fr. *se donner en spectacle*, *prezență de spirit* < fr. *présence d'esprit*, *lună de miere* < fr. *lune de miel*, *origine socială* < rus. *soșialinoe proishojdenie*, *casă de nașteri* < rus. *rodilinâi dom* etc.

Calculul lexico-frazeologic este un calc combinat: **frazeologic** deoarece copiază prin traducere literală structura unei unități frazeologice și lexical, pentru că se împrumută și structura unuia dintre elementele constitutive ale unității frazeologice: fr. *faire antichambre* > *a face anticameră*, apoi *baza tehnico materială, contradicții neantagonice, împărțire teritorial-administrativă* din rusă sau *învățământ primar, secundar, superior* – fr. *enseignement primaire, secondaire, supérieur* ș.a., multe dintre acestea având trăsături ale calculului internațional.

În concluzie, se poate spune că fenomenul calculului lingvistic, alături de împrumuturi, prezintă o mare importanță pentru modernizarea limbii române literare. Studiul împrumuturilor și al calcurilor lingvistice demonstrează că ele se realizează în acele perioade din istoria poporului când în starea sa materială și culturală s-au produs salturi mari, când civilizația a pătruns în straturile cele mai largi ale populației, ceea ce permite înțelegerea mai bună a culturii și civilizației unui popor în diferite epoci, influențele la care el a fost supus.

⁷⁶ El se întâlnește în sintaxă, care reprezintă, poate, singurul domeniu unde nu este admis în nici un fel împrumutul.

X. CARACTERISTICI ȘI TENDINȚE ACTUALE ÎN VOCABULARUL LIMBII ROMÂNE. VALOAREA CIRCULATORIE A DIFERITELOR ELEMENTE LEXICALE

Lexicul românesc se caracterizează mai întâi printr-o mare diversitate în privința provenienței elementelor alcătuitoare, aceasta oglindind cu fidelitate istoria bogată în evenimente a poporului nostru și varietatea contactelor de ordin etnic ce au avut loc pe teritoriul vechii Dacii și în afara sa, între romani și daci, între populația romanizată și slavi, între români și maghiari, popoarele slave vecine, turci, greci etc.

În al doilea rând, analiza structurii vocabularului limbii române contemporane ilustrează un permanent proces de înnoire și de îmbogățire, multe dintre cuvintele folosite într-o epocă fiind sortite eliminării în perioada următoare, pentru ca în locul lor sau alături de ele să fie introduse continuu noi și noi cuvinte cerute de necesitățile impuse de societatea românească în plină dezvoltare. În special în ultimele două secole lexicul românesc a cunoscut prefaceri adânci, în sensul îmbogățirii sale cu numeroase împrumuturi neologice latino-romanice, al **relatinizării** sau **reromanizării** lui, ceea ce înseamnă în esență eliminarea unei bune părți dintre elementele nelatine și înlocuirea lor cu împrumuturi și calcuri internaționale, în majoritate de origine latină literară și romanică, adaptate treptat sistemului fonetic, gramatical și lexical al limbii române.

Rolul și valoarea pe care le au diferitele elemente în componența lexicală a limbii române pot fi mai bine precizate dacă se au în vedere datele pe care le oferă unele statistici efectuate pe baza unor dicționare sau texte literare.

Într-o primă statistică întocmită în 1948 de S. Pop asupra *Dicționarului limbii române din trecut și de azi* de I.A. Candrea (publicat de „Cartea Românească”, București, 1931), se constată că numărul cuvintelor de origine latină se ridică la 8800, la care trebuie să se adauge 14.000 de neologisme împrumutate din limbile romanice, ceea ce dă un total de 22.800 (cf. pentru comparație franceza, unde, după *Dictionnaire de l'Académie*, 1878, din 32.000 de cuvinte, 20.000 sunt de origine savantă sau străină și numai 12.000 constituie franceza de origine populară). Este destul de mare și

numărul cuvintelor de origine slavă (slava comună, sârba, bulgara, ruteana, rusa, poloneza), aproape 7.800, dar mulți dintre acești termeni sunt căzuți în desuetudine sau utilizați numai în anumite graiuri.

Mai interesante sunt datele oferite de D. Macrea⁷⁷, care analizează compoziția lexicului românesc, servindu-se de trei dintre cele mai bune dicționare etimologice ale limbii române: *Dictionnaire d'étimologie dacoromane* de A. de Cihac, 1870-1879, cu 5765 de cuvinte (variantele și derivatele nu au articole), CADE (vezi *supra*) cu 43.269 de cuvinte și *Dicționarul limbii române moderne (DLRM)*, 1958, cu 49.649 de cuvinte. În procente, datele sunt:

<i>Dicț. Cihac</i>	<i>CADE</i>	<i>DLRM</i>
latine 20%	latine 20,58%	latine 20,02%
slave 40%	slave 16,59%	slave 14,08%
turcești 17,8%	turcești 4,36%	turcești 3,62%
grec., magh și albaneze 20%	neogrec. 2,35%	neogrec 2,37%
	magh. 3,14%	magh. 2,17%
	franceze 29,64%	franceze 38,42%
	lat. lit 2,62%	lat. lit. 2,39%

Pentru a aprecia mai exact rolul acestor elemente, se vor nota și procentajele pe origini ale cuvintelor din fondul lexical fundamental, după lucrarea lui Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*: latine – 58,21%, slave – 21,49%, maghiare – 2,26%, autohtone – 1,69%, grecești – 1,27% etc.

Principalele concluzii care se desprind din statistica realizată de D. Macrea sunt următoarele:

1. Deși cele trei dicționare apar într-un interval de aproape 90 de ani și nu au în vedere absolut aceleași aspecte ale limbii române, procentajele cuvintelor moștenite din latină sunt identice, ajungând la 20%. Importanța acestora pentru structura actuală a vocabularului românesc este subliniată de faptul că ele reprezintă 58,21% din fondul de bază al lexicului nostru.

2. Elementele de origine franceză, care abia sunt menționate la Cihac (din pricină că nu se fixaseră încă pe deplin în limbă și nu apăreau în textele vechi pe care Cihac le are în primul rând în vedere), ocupă un loc însemnat în dicționarele următoare (29,69% în *CADE* și 38,42% în *DLRM*). Proportia totală a cuvintelor moștenite din latină și a celor de origine romanică (franceză, latină literară și italiană) este în *CADE* de 53,69%, iar în *DLRM* de 62,85%, ceea ce ilustrează convingător procesul de "relatinizare" a lexicului românesc contemporan.

⁷⁷ Statistica apare în studiul *Originea și structura limbii române*, publicat în volumul „Probleme de lingvistică română”, 1961, p. 29 și urm.

3. Procentajul cuvintelor de origine slavă, turcă, maghiară și neogreacă scade semnificativ în cele trei dicționare (slave: 40%-16,59%-14,08%; turcești: 17,8%-4,36%-3,62%; maghiare și grecești, considerate împreună: 20% la Cihac, 5,49% în *CADE* și 4,54% în *DLRM*). În realitate, aceste procente sunt și mai mici, deoarece dicționarele au înregistrat și cuvinte care circulă numai în anumite graiuri ori nu mai circulă deloc. S-au notat, pentru exemplificare, din *DLRM* câteva cuvinte de la începutul literei H, necunoscute de cei mai mulți vorbitori actuali: *habaciu*, *habadie*, *hamút*, *hașcă* (slave), *haitiș*, *hámiș*, *hartoi*, *hasmă* (maghiară), *hadâmb*, *haham*, *haleá*, *hareci*, *hațmațuchi*, *havalea* (turcești), unele dintre ele nefiind consemnate nici în *DEX*.

4. Raportul între cuvintele de bază moștenite și cele formate pe teren românesc este favorabil cuvintelor latine moștenite, cu un număr (raportat la *DLRM*) de peste patru ori mai mare de derivate față de cuvintele de bază (1841-8071), autohtone, cu aceleași procente (81-380), și într-o mai mică măsură slave, de două ori și jumătate mai multe derivate decât cuvinte de bază (1133-2826). Împrumuturile de origine maghiară și neogreacă au aproximativ un derivat la un cuvânt de bază, iar cele turcești și mai puțin (779 derivate la 1048 cuvinte primare). Cuvintele intrate ulterior în limbă au mai puțin de un derivat la un cuvânt de bază: franceze: 6359 derivate la 12.770 de cuvinte de bază; latine literare 448 derivate față de 738 cuvinte de bază; germane: 317 derivate cu 565 cuvinte de bază; italiene 429 derivate cu 430 de împrumuturi. Se ilustrează astfel teza potrivit căreia cu cât un cuvânt este mai vechi în limbă, cu atât numărul derivatelor este mai mare.

Valoarea elementelor lexicale de diferite origini poate fi pusă în evidență nu numai pe baza raportului dintre cuvintele de bază, moștenite sau împrumutate, și cele create în cadrul sistemului românesc de formare a cuvintelor, ci și prin **forța lor circulatorie**, adică prin importanța pe care le-o acordă vorbitorii în procesul de comunicare.

Ridicându-se împotriva concluziilor la care ajunsese Cihac în prefața dicționarului său etimologic, unde se arată că numai 1/5 din totalul cuvintelor românești sunt latine, în timp ce 2/5 sunt de origine slavă, 1/5 de origine turcă și 1/5 grecești, maghiare și albaneze, Hasdeu, în *Limba în circulațiune* (*Cuvente den betrani*, vol. III), elaborează vestita teorie a circulației cuvintelor, invocând valoarea de „circulație” a cuvintelor și arătând că există fraze românești ce cuprind numai cuvinte de origine latină, pe când fraze numai cu elemente slave nu există (se dau câteva exemple de poezii populare). Chiar atunci când s-ar putea construi un enunț numai pe bază de cuvinte slave, ca „Iubesc pe prietenii mei dragi”, acestea vizează numai rădăcinile, căci elementele gramaticale (*-esc*, *pe*, *-i*, *mei*, *-i*) sunt, cum a demonstrat Al. Rosetti în *ILR*, II, p. 320, exclusiv latine.

Există o statistică efectuată de D. Macrea asupra lexicului poeziilor lui Eminescu. Din totalul de 3607 cuvinte cuprinse în poeziile antume, 48,68% sunt latine, 16,81% slave, 1,33% neogrecești, 1,20% turcești, 0,88% comune cu albaneza, 0,49% germane etc. Dacă se urmărește valoarea lor circulatorie, adică frecvența în text, se ajunge la concluzia că elementul latin este cel mai important, trecând de la 48,68% în lexic la 83% în circulație, în timp ce în cazul cuvintelor de origine slavă se trece de la 16,81% în lexic la 6,93% în circulație.

Într-o lucrare din 1937, D.R. Mazilu arată că din cele 98 de strofe ale *Luceafărului* lui Eminescu, 13 sunt alcătuite exclusiv din cuvinte de origine latină și că cele 529 de cuvinte – titlu din poem apar în cuvinte – text de 1908 ori, din care 1688 sunt de origine latină (89%), numai 144 sunt slave și 76 de diverse alte origini, impunându-se concluzia latinității vocabularului eminescian.

D. Macrea⁷⁸ a ajuns la rezultate interesante, analizând procesul de circulație a cuvintelor din presa de la începutul anilor 1960. Procentajele pe origini sunt următoarele: latine moștenite – 36,5% în vocabular și 62,46% în circulație; vechi slave – 4,91% în vocabular și 3,92% în circulație; franceze – 33,7% în vocabular și 19% în circulație; latine literare – 4,52% în vocabular și 3,2% în circulație; celelalte elemente descresc și mai mult, ajungând ca cele turcești, neogrecești și mai ales bulgărești, sârbești și ucrainiene să fie aproape inexistente în lexicul cercetat. Luând în considerare elementul latino-romanice în totalitatea sa (moștenit din latină și împrumutat din limbile romanice), se constată că acesta reprezintă, în lexicul presei moderne românești, 75,92% în vocabular și 85,13% în circulație, date relevante pentru înțelegerea procesului de „relatinizare” a lexicului limbii române contemporane și de „modernizare” a lui.

În stilul publicistic al limbii române literare actuale, mai pregnant decât în urmă cu 40 de ani, se poate observa cu ușurință locul important pe care îl ocupă neologismele, impresia de „romanice” pe care o lasă unui cititor străin orice text contemporan aparținând stilurilor tehnico-științifice, administrative sau publicistice, datorită, pe de o parte, identificării originii latine a unor vechi cuvinte românești și, pe de altă parte (și în primul rând), numărului extrem de mare al termenilor neologici, identici sau foarte asemănători cu cei corespunzători din latina literară, franceză sau italiană (adesea și engleza și germana). Mai mult, neologismele se întâlnesc destul de frecvent și în stilul literaturii beletristice și chiar în graiuri, care elimină, în urma presiunii exercitate de limba literară, multe cuvinte din vechiul fond, în special nelatine, înlocuindu-le cu împrumuturi latino-romanice, sau se îmbogățesc

⁷⁸ *Ibidem*, p. 40.

lexical cu noi creații de natură neologică (derivate, compuse, îndeosebi cu elemente de compunere tematică și calcuri).

Considerații similare se pot face și în legătură cu terminologia științifică și tehnică din limba română contemporană, aflată într-un accentuat proces de înnoire și îmbogățire, ca urmare a procesului științific și tehnic din epoca actuală.

După cum se știe, această terminologie a luat naștere la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când se dezvoltă relațiile culturale, politice și economice cu diverse țări vecine sau occidentale. Limbile la care se apelează de regulă sunt neogreaca, rusa și franceza în Muntenia și Moldova, latina, germana și maghiara în Transilvania, dar procedul cel mai des folosit este calculul după aceste limbi. După 1830, sursa principală devine franceza, din care se adaptează cu ușurință numeroși termeni, calculul lingvistic pierzând din importanța anterioară. Cu vremea, neologismele din domeniul științei și tehnicii provin și din alte limbi, se apelează apoi la calcuri și la procedee interne, ajungându-se la o mare varietate, dar și la o regretabilă lipsă de unitate, ceea ce impune organizarea unor acțiuni sistematice (1940, 1949) de unificare și fixare a terminologiei științifice și tehnice românești. În acest scop, s-a elaborat între anii 1949 și 1955, *Lexiconul Tehnic Român*, în 7 volume, cu aproape 50.000 de termeni, după care, între 1956-1966, se tipărește a doua ediție în 18 volume, care cuprind aproximativ 130.000 de termeni, o imensă bogăție lexicală. Interpretând statistic, pe origini, datele oferite de *Dicționarul Tehnic Poliglot*, apărut în 1963, cu 26.000 de termeni în șase limbi (română, rusă, engleză, germană, franceză și maghiară) și de *Dicționarul Enciclopedic Român*, în patru volume (1962-1966). D. Macrea⁷⁹ constată că 73,39% din termenii înregistrați în prima lucrare sunt de origine franceză și 22,17% creații lexicale românești, calcuri după celelalte limbi, îndeosebi după franceză, așadar 95,5% din termenii științifici și tehnici sunt romanici, un procent de omogenitate foarte ridicat. Datele sunt aproape aceleași și după DER: 70,79% francezi, 95,39% în total, adică francezi, italieni, spanioli, latini, creații românești etc., evident mai mult decât în DLRM, unde lexicul latino-romanice este de 62,85%.

Cele mai multe dintre neologismele pătrunse sau create în limba română actuală sunt de fapt cuvinte internaționale, întâlnite în majoritatea limbilor moderne, formate pe baza unor elemente din greaca veche și din latina clasică și intrate la noi prin intermediul limbii franceze sau prin alte filiere. Un rol tot mai mare îl au în această privință, în ultimele decenii,

⁷⁹ D. Macrea, *Terminologia științifică și tehnică în limba română contemporană*, în volumul „*Studii de lingvistică română*”, 1970, p. 29-37.

limbile rusă și mai ales engleză, care, în cele mai multe cazuri, vehiculează tot cuvinte internaționale de origine latino-romanică, exact funcția pe care a îndeplinit-o franceza în perioadele anterioare. Aceasta înseamnă că din orice direcție ar veni astăzi neologismele, ele impun în ultima instanță termeni neolatini, cu statut clar de cuvinte internaționale, așa de necesare în domeniul terminologiei științifice și tehnice aflate într-un neînterupt proces de îmbogățire și modernizare.

XI. LEXICOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

1. OBIECTUL LEXICOGRAFIEI CA DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ. TIPURI DE DICȚIONARE

Lexicografia (fr. *lexicographie* < gr. *lexis* „cuvânt” și „graphie” „scriere”) este o ramură a lexicologiei și anume disciplina care explică sensul cuvintelor, clasează și definește aceste sensuri, cu alte cuvinte este arta, știința, practica de a face dicționare.

Termenul de lexicologie este folosit și cu sensul de totalitate a lucrărilor lexicografice dintr-o țară sau dintr-o epocă.

Vocabularul unei limbi, pentru a fi mai ușor cercetat, trebuie să fie ordonat și sistematizat cu ajutorul dicționarelor, care cuprind lexicul unei limbi în totalitate sau pe domenii de activitate, în ordine strict alfabetică sau pe familii de cuvinte. Valoarea lor practică constă în aceea că se adresează marelui public, fără să fie necesară o pregătire lingvistică deosebită, și că ajută la ridicarea nivelului cultural și la unificarea limbii literare. Acestea sunt instrumente indispensabile oricărui om cu preocupări intelectuale și pot fi utilizate cu mare eficiență numai dacă li se cunoaște specificul, structura, potrivit informațiilor preliminare.

În cadrul lucrărilor lexicografice, se disting în vorbirea curentă termenii **dicționar**, **glosar**, **vocabular** și **enciclopedie**, împrumutați în secolul trecut din limba franceză, unde de asemenea nu sunt prea vechi⁸⁰. Dicționarul înregistrează, în principiu, cuvintele unei limbi într-o anumită ordine (de obicei alfabetică), explicate în aceeași limbă sau traduse în alta. Ca termen sinonim se folosește cuvântul *lexicon* (de origine greacă), deși *lexiconul* este un dicționar de proporții mai mari sau un dicționar de termeni tehnici. *Glosarul* este un dicționar de proporții reduse, o listă de cuvinte necunoscute dintr-o limbă străină, ca în manualele școlare, sau cuvinte rare, învechite, puțin cunoscute ori specifice unui anumit grai, așa cum apar în primele lucrări lexicografice slavo-române sau în glosarele regionale. *Vocabularul* este tot un dicționar redus, limitat la cuvintele din anumite domenii de activitate (*vocabular argotic*, *vocabularul marinarilor*, *minerilor* etc.). *Enciclopedia*

⁸⁰ Să se vadă în acest sens lucrarea Anei Canarache, *Lexicografie de-a lungul veacurilor. De când există dicționare?*, Ed. Științifică, 1970.

este o lucrare lexicografică de proporții mai mari care descrie obiecte, arată valoarea lor practică, părțile componente și prezintă informații istorice asupra acestora, spre deosebire de dicționar, care se ocupă de cuvântul cu care este denumită noțiunea, sensurile sale, îmbinarea în sintagme și expresii.

Cele mai răspândite lucrări lexicografice sunt dicționarele, care, în funcție de diferite criterii (unul este predominant), se clasifică în mai multe tipuri: 1. **bilingve (plurilingve)** sau **paralele**, cuprinzând cuvintele dintr-o limbă și cuvântul corespunzător din altă limbă, prin traducerea lor; 2. **unilingve**, când se au în vedere cuvintele dintr-o singură limbă. Dicționarele unilingve pot fi: **ortografice**, atunci când se arată cum se scriu corect cuvintele dintr-o limbă, oferind liste de cuvinte care prezintă dificultăți în scriere; **ortoepice**, când indică pronunțarea corectă a cuvintelor, notându-se și formele gramaticale susceptibile de pronunțări greșite; **explicative**, care înregistrează sensurile cuvintelor și le explică cu ajutorul sinonimelor și perifrazelor, apelând adesea la citate ilustrative; **etimologice**, care stabilesc originea cuvintelor, ținând seama de evoluția fonetică și semantică a acestora, respectând corespondențele fonetice și de sens; **mixte**, cu caracteristicile tuturor celorlalte, de fapt dicționare explicative și etimologice, așa cum este *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*.

2. ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Pentru a ajunge la lucrările lexicografice valoroase din secolul al XIX-lea, este nevoie să se arate frământările anterioare care au pus bazele creării unei lexicografii naționale, care reprezintă și cea dintâi ramură apărută în istoria lingvisticii naționale. Începând cu secolul al XVI-lea, apar numeroase glosare și dicționare în toate provinciile românești, determinate, mai întâi, de necesitatea traducerii în limba noastră a textelor slave bisericești. Primele lucrări lexicografice sunt glosare slavo-române, deci dicționare paralele elaborate de nespecialiști (preoți, călugări, oameni de cancelarie) care traduceau ori compuneau acte slave și care simțeau nevoia întocmirii unor liste de corespondențe lexicale bilingve, cu circulație în manuscris, pentru a satisface nevoile de traducere a textelor slave.

Printre cele mai importante lucrări lexicografice, realizate sau în proiect, trebuie amintite⁸¹:

- două fragmente de vocabular slavo-românesc din veacul al XVI-lea, păstrate până astăzi;

⁸¹ Detalii privind lexicografia românească se găsesc în lucrarea lui Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I (1966) și vol. II (1969).

- opt glosare slavo-românești din secolul al XVII-lea, destinate traducătorilor, de fapt simple liste bilingve în care termenului slavon i se alătură corespondentul românesc.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea locul limbii slavone din dicționarele bilingve începe să fie luat de limba latină sau de o limbă romanică.

Apar astfel:

1. *Dicționar italian-român*, redactat pe la 1700 de stolnicul C. Cantacuzino;

2. *Dicționar latin-român-maghiar (Lexiconul marsilian)*, al contelui italian Luigi Ferdinando Marsigli;

3. *Dicționarul latinesc-românesc* al lui Teodor Corbea, cu 34.000 de cuvinte;

4. Anonymus Caransebesiensis – *Dictionarium valahico-latinum* (Mihail Halici) – prima dintre lucrările lexicografice bilingve cu limba de bază românească;

5. *Scară a numerelor și cuvintelor streine tălcuitoare*, anexă pe care D. Cantemir o adaugă la „*Istoria ieroglică*”, cu 286 termeni – prima încercare de glosar de neologisme, de origine latină și greacă și primul dicționar cu indicații etimologice (*avocat, antidot, argument* etc.).

În epoca imediat următoare se constată un regres în dezvoltarea lexicografiei românești, numărul de dicționare fiind mai mic. Apar totuși:

- un mic dicționar rusesc-românesc, Iași, 1789, datorat protoiereului Mihail Strilbițki – prima lucrare lexicografică independentă tipărită;

- un dicționar în patru limbi (român-german-francez-latin), în 1799, al bănățeanului Paul Iorgovici.

În Moldova și Țara Românească nu mai apar dicționare importante în prima parte a secolului al XIX-lea, în timp ce în Ardeal se menționează:

- *Dicționar român cu corespondente germane, maghiare și latine* (Samuil Micu – Klein, 1801-1805) – prima formă a *Lexiconului de la Buda*;

- *Lexicon român-latin-maghiar*, cu 10.000 cuvinte, datorat profesorului Ștefan Crișan;

- *Lexiconul românesc-nemțesc* (în manuscris), 1818, de I. Budai-Deleanu, lucrare care se bazează pe despuierea textelor, cu indicații etimologice, gramaticale, de răspândire geografică etc.;

- *Vocabularium nemțesc și românesc*, 1822, tipărit la Sibiu, în redactarea doctorului Ion Molnar;

- *Dictionariu rumanesc, latinesc și unguresc* al lui Ioan Bobb.

Apariția și dezvoltarea lexicografiei naționale a fost determinată de dezvoltarea culturii naționale și de nevoile practice reale, ceea ce explică și repartiția geografică a acestor lucrări, precum și limba străină din care sau în

care se face traducerea. Lexicografia slavo-română este muntenească, deoarece în Muntenia s-a aflat primul și cel mai puternic focar de cultură tipărită legată de limbile slave; lexicografia francezo-română și greco-română apare în Muntenia și Moldova, ca urmare a condițiilor social-istorice cunoscute. Lexicografia maghiaro-română, germano-română, ca și lexicografia latino-română, aparține Transilvaniei. Cele mai multe opere lexicografice latino-române au fost elaborate de ardeleni, reprezentanți ai Școlii Ardelene și ai curentului latinist. Este de observat că lexicografia din Ardeal aparține unor oameni cu pregătire filologică, care folosesc modelele occidentale și care ridică nivelul lucrărilor sub raport științific. Se consideră că prin lucrările lui I. Budai-Deleanu, cu *Lexiconul de la Cluj* (1822-1823) și cu *Lexiconul de la Buda*, care apare în 1825, se produce transformarea glosografiei în lexicografie și începe lexicografia românească.

Îmbogățirea vocabularului limbii române cu numeroși termeni științifici, tehnici, internaționali, îndeosebi ca urmare a influenței limbii franceze și a latinei literare, determină apariția, în veacul al XIX-lea, a dicționarilor cu limba franceză ori latină ca limbi componente, pe de o parte, iar pe de altă parte, ca lucrări unilingve de neologisme. Se pune problema elaborării unor dicționare eliberate de modelele străine, cu limba română ca limbă de bază, încep dicționarele explicative, în locul celor paralele de până atunci. Înainte de a fi „traduși” în limba ori în limbile componente, numeroși termeni românești sunt definiți în limba română. În *Lexiconul budan*, procedeul apare la serii întregi de cuvinte, fără ca aceasta să însemne că se realizează un dicționar explicativ. În general, până spre ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, dicționarele apărute nu au un profil bine delimitat, nu se încadrează perfect într-un anumit tip general. Înainte de a exista un dicționar explicativ tipărit, autorii încearcă să facă lexicografie explicativă în dicționarele bilingve și plurilingve. Neexistând o lexicografie enciclopedică românească, se dau noțiuni enciclopedice în dicționarele explicative obișnuite; de asemenea, autorii introduc în operele lexicografice pe care le elaborează numeroase neologisme, în primul rând terminologia științifică a propriei lor specialități.

Deci, în perioada de început a lexicografiei noastre, până pe la anul 1880, când începe lexicografia modernă, postlatinistă, se constată: existența a numeroase dicționare bilingve și plurilingve, nașterea lexicografiei explicative, dezvoltată din cea dintâi și reprezentată printr-un dicționar de neologisme al lui I. Costinescu și *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim, cu profil istoric și etimologic, primul și singurul dicționar academic general al limbii române apărut până astăzi. Istoria lexicografiei românești până la 1880 se încheie cu dicționarul etimologic al lui Cihac, cel mai

amplu dicționar etimologic al elementelor limbii române apărut până astăzi. Realizările din domeniul lexicografiei enciclopedice, de conversație, de terminologie tehnică, de omonime, de omografe, de sinonime sau de cultivare a limbii nu pot fi reținute, deși au existat unele încercări.

O caracteristică importantă a lucrărilor din această perioadă este aceea că ele nu oglindesc vocabularul românesc din epoca respectivă din mai multe motive: nu s-au cercetat aspectele limbii scrise sau vorbite, au fost influențate de anumite modele etc. De aceea, aceste dicționare sunt prea sărace, fiind lipsite de numeroși termeni vechi ori regionali, sau sunt prea bogate, conținând termeni considerați necesari, chiar dacă nu erau folosiți în limbă.

3. PRINCIPALELE DICȚIONARE ALE LIMBII ROMÂNE ÎN TRECUT (PÂNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-LEA)

Cea mai importantă realizare a lexicografiei românești de la începutul secolului al XIX-lea este *Lexiconul de la Buda* (1825), primul dicționar explicativ și etimologic care a văzut lumina tiparului. Titlul său exact este: „*Lexicon romanescu-ungurescu-nemțescu quare de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucratu sau Lexicon valahico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus, decursu a triginta et amplius annorum elaboratum est*”, Buda 1825.

Într-adevăr, lucrarea a fost începută în 1795 de Samuil Micu, a fost completată și revizuită de V. Coloși și I. Corneli și încheiată de A. Teodori, I. Theodorovici și Petru Maior, care a avut rolul de frunte, ocupându-se în special de etimologia și ortografia dicționarului. În dorința de a dovedi și pe această cale originea romană a poporului nostru, autorii caută etimologii latinești pentru cuvintele românești chiar și în acele cazuri în care originea străină a cuvântului era evidentă.

Meritul mare al acestui dicționar constă, în primul rând, în înregistrarea unui număr impresionant de neologisme care nu se stabiliseră încă în limbă, dar care s-au dovedit viabile, păstrându-se până astăzi: *bancă, creditu, capitalu, complotu, convenție, națiune, parlamentu, patriotu, execuție, militariu, bal, conversație, familie, modă, societate, examen, profesor, fabulă, poezie, strofă, teatru* etc.

În al doilea rând, în *Lexiconul de la Buda* se face încercarea de codificare a unor norme de vorbire corectă, ca în dicționarele moderne. Astfel, se indică genul substantivelor și forma lor de plural, forma feminină la

adjective, la verb se menționează formele de indicativ prezent, infinitiv și participiu. În plus, se dau indicații cu privire la pronunțare și accent.

În ordine cronologică, a doua lucrare importantă din veacul al XIX-lea este *Dicționarul etimologic* al lui Cihac, apărut la Frankfurt pe Main între 1870-1879 (aproximativ în același timp cu Dicționarul lui Laurian și Massim, cel dintâi dicționar etimologic științific al limbii române, cel mai dezvoltat dicționar etimologic din cele apărute până astăzi). Titlul său exact este *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* și cuprinde două volume: I. *Éléments latins comparés avec les autres langues* (1870); II. *Éléments slaves, maghyares, turcs, grecs-moderne et albanais* (1879).

Lucrarea este o replică științifică dată exagerărilor latiniste, deși Cihac exagerează în direcție opusă, printr-o supraapreciere a elementelor nelatine, mai ales slave. Dicționarul lui Cihac s-a bucurat de o largă circulație în străinătate, în timp ce în țară a fost primit defavorabil, datorită, de pe o parte concepției „academice” latiniste, contrazisă violent prin cunoscuta statistică (1/5 elemente latine, 2/5 elemente slave, 1/5 elemente turcești și 1/5 elemente maghiare, neogrecești și albaneze), iar pe de altă parte datorită lui Hasdeu, care pune în circulație vestita teorie a circulației cuvintelor. De fapt, așa cum reiese din studii recente (vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*), adversitatea lui Hasdeu nu-și are izvorul în statistica publicată, care este exactă în privința proporției elementelor moștenite din latină, ci în faptul că în întreaga lucrare Cihac critică părerile romanice ale lui Hasdeu.

Introducerea de la primul volum și prefața de la volumul al doilea pun în lumină, mai mult decât statistica, concepțiile lui Cihac despre componența istorică a lexicului românesc. El are o atitudine **antineologică**, elementele franceze nefiind introduse în dicționar, din pricină că ele, în mod obiectiv, nu se fixaseră definitiv în limbă și pentru că Cihac cercetează textele vechi în care nu existau asemenea elemente, atitudine care se întâlnește mai târziu la Tiktin și chiar în *Dicționarul* vechii Academii.

Deși în prefață observă că „elementul latin al limbii române nu reprezintă azi decât o cincime a vocabularului său, în timp ce elementul slav formează aici o proporție dublă sau aproape 2/5” (pag. 8), adaugă că în compoziția lexicului românesc ca și în gramatică „elementul latin formează fără îndoială substanța limbii române”, teză acceptată până astăzi. În „Introducere” la vol. I, exprimă și mai clar această idee, arătând că este „o mare eroare a considera pe dacoromâni un popor de origine slavă” (pag. VII). Privitor la statistica discutată, M. Seche (ibidem) observă că teoria circulației cuvintelor pornește de la date false, întrucât în realitate lucrarea nu are 5765 de cuvinte, ci 17.645, considerând și derivatele, din care 8038 sunt latinești, 6141 slave, procentele fiind altele: 45% latine, 35% slave, 7% turcești, 6%

grecești, 6% maghiare. Este adevărat însă că părerile juste exprimate teoretic nu se materializează în lucrare.

Marele merit al *Dicționarului* lui Cihac constă în faptul că este prima lucrare etimologică științifică, ia în discuție toate elementele constitutive ale vocabularului românesc, se bazează pe consultarea a numeroase izvoare. Pentru prima oară în lexicografia noastră, citatele folosite pentru ilustrarea sensurilor trimit la izvor și la pagină, iar discuțiile etimologice sunt urmate de invocarea exactă a izvoarelor lingvistice. Mai valoroase sunt părțile privind elementele latine, slave și turcești, și mai slabe părțile referitoare la elementele maghiare, grecești și albaneze. Dintre neajunsurile lucrării (unele explicabile prin nivelul la care ajunseseră cercetările și prin natura etimologică a dicționarului), se menționează: organizarea materialului pe origini și cuiburi lexicale și nu alfabetic, omiterea împrumuturilor târzii de origine latino-romană, neluarea în considerație a influenței limbii române asupra limbilor vecine, stabilirea unor etimologii necorespunzătoare, ca urmare a ignorării unor legi fonetice, acceptarea ca elemente slave a unor elemente de alte origini, atestarea unor elemente maghiare cu caracter stric regional, neînțelegerea influenței grecești sub formă de straturi, ignorarea elementelor de substrat care sunt socotite cuvinte de origine albaneză, omiterea cuvintelor dialectale etc.

În aceeași epocă apare *Dicționarul lui Laurian și Massim*, ca lucrare oficială a Academiei. Încă din 1866, locotenența domnească a Principatelor Unite a decretat un „Regulament pentru formarea Societății literare române” (viitoarea Academie Română), căreia i se fixează trei sarcini speciale: 1. – de a determina ortografia limbii române; 2. – de a elabora gramatica limbii române; 3. – de a începe și realiza lucrarea dicționarului român. Este semnificativ faptul că Societatea Academică era numită „Societatea pentru limbă și dicționarul român”.

Sarcina elaborării dicționarului limbii române o primesc, din partea Academiei, doi latiniști fanatici: A.T. Laurian și I.C. Massim, care în 1871 și, respectiv, 1876 scot primele două volume din *Dicționarul limbii române*, în care sunt grupate toate cuvintele de origine latină, ca apoi în 1879 să apară al treilea volum *Glosariu*, care cuprinde „vorbele din limba romană străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndouioasă”.

Ca și Cihac, dar în sens invers și cu mult mai exagerat, autorii lucrării, pentru a demonstra că numărul cuvintelor de origine latină este cu mult mai mare decât al celor de alte origini, consideră latinești multe cuvinte nelatine și introduc direct din dicționare latine numeroase cuvinte care nu au existat niciodată în limba română. În plus, în „*Glosariu*”, destinat cuvintelor străine ce trebuie îndepărtate, apar cuvintele vii, uzuale, printre care numeroase elemente de origine latină, a căror etimologie nu era cunoscută de autori.

Deși se contestă lucrării orice merit ca urmare a împrejurării că ea a apărut în perioada în care curentul latinist se afla în regres și că era socotită ca operă oficială și normativă a celui mai înalt for de cultură, reprezentând o mare primejdie pentru limba națională, Dicționarul lui Laurian și Massim are calități reale, care l-au impus lucrărilor lexicografice de mai târziu.

În primul rând, autorii dicționarului au întreprins o adevărată campanie de îmbogățire a lexicului limbii române, introducând un mare volum de termeni romanici (în cele trei volume numărul cuvintelor ajunge la 70.000, cifră la care n-au ajuns nici dicționarele explicative de mai târziu; în orice caz, se înregistrează aproximativ 50.000 de cuvinte reale). În ciuda exagerărilor puriste, se consideră astăzi că foarte multe neologisme statornicite în limbă au intrat și s-au impus prin această lucrare. Se și citează în acest sens neologisme atestate în dicționarul lui Laurian și Massim care lipsesc din dicționarul limbii române apărut sub conducerea lui Pușcariu: *abrupt, accelerator, acerb, acidula, adjunct, admirativ, arbitra, austeritate, balerin, benign, biochimie, calvar, factură, felin, feroce, fisură, genera* etc., ceea ce arată că au intuit elemente lexicale acceptate mai târziu în limba noastră.

În al doilea rând, lucrarea este valoroasă prin buna organizare a materialului înregistrat, articolele căpătând uneori aspect monografic. După ce se dă cuvântul – titlu, se indică pronunțarea reală, flexiunea cuvântului, definiția lui, reluată, datorită clarității, aproape în toate dicționarele ulterioare, filiația sensurilor, bazate pe citate redacționale (autorii nu și-au întemeiat lucrarea pe material de limbă extras din texte).

În sfârșit, privitor la etimologii, lucrarea, în ciuda faptului că înregistrează cuvinte inventate, forme nereale, etimologii fanteziste, este remarcabilă în partea etimologică referitoare la neologisme, la împrumuturile recente, romanice, intuind „profetic” formele ce aveau să se impună. Din acest punct de vedere este cea dintâi operă lexicografică ce ne dă o imagine reală asupra proporțiilor influenței franceze în limba română, care indică sistematic elementele componente grecești ale etimoanelor franceze și care adoptă principiul etimologiei multiple.

Desigur că chiar în aspectele menționate ca pozitive întâlnim contradicții, inconsecvențe, ca urmare a spiritului extremist latinist manifestat de autori, dar *Dicționarul limbii române* reprezintă o etapă importantă în istoria lingvisticii naționale. Lipsurile existente par mai mari decât sunt datorită aplicării exageratelor principii ortografice etimologice ale latiniștilor „radicali”, foarte răspândite în epocă, mai ales în scrierile românilor transilvăneni. Din cauză că nu admit în scrierea cu caractere latine pe care o adoptă decât literele ce corespund sunetelor primitive conservate de limba română din latină, lucrarea e mai greu de folosit astăzi (*poame verdi, diaristu, dicere, serpe, calli, puniu* etc.).

Deși Societatea Academică Română realizase, prin *Dicționarul limbii române* a lui Laurian și Massim, sarcina înscrisă la înființare, ea își propune în scurt timp reluarea aceleiași lucrări, din cauza criticilor aduse de contemporani, din cauza lipsei de autoritate și a rezervelor formulate de înșiși membrii latiniști, dar mai ales de cei antilatinști, care au proiectat o nouă operă lexicografică, din care să fie eliminate marile lacune ale lucrării apărute.

De aceea, în 1884, Societatea Academiei însărcinează pe B.P. Hasdeu să întocmească pe baze noi dicționarul limbii române, lucrare cunoscută sub numele de *Etymologicum Magnum Romaniae*: între 1886-1895 apar primele trei volume, ajungându-se până la cuvântul *bărbat* (a douăzecea parte din întreaga lucrare).

Etymologicum Magnum Romaniae se deosebește structural de vechiul dicționar al Academiei, Hasdeu pornind de la principiul că dicționarul trebuie să cuprindă limba vie a poporului sau, după cum arată în prefața volumului I: „Dicționarul unei limbi trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg și prezent. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împrejurări, dar în care totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea: cum a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este”.

Hasdeu dovedește cunoștințe foarte întinse și consultă izvoare numeroase și variate, astfel încât la fiecare cuvânt apar, în afara faptelor de lexic, numeroase informații istorice, folclorice, etnografice, onomastice, toponimice, sociologice, de istorie literară, astfel încât fiecare articol se transformă într-o adevărată monografie, tratată pe multe pagini (*bate* – 42 de coloane, *basm* – 60 de coloane), de unde și caracterul său enciclopedic.

Această caracteristică reprezintă, evident, un merit al lucrării, dar și o mare scădere, dacă avem în vedere scopul urmărit. Concepută astfel, lucrarea nu putea fi terminată. Mai adăugăm o latură negativă și anume faptul că ea nu înregistrează neologismele intrate în limbă, dând o imagine falsă asupra fizionomiei lexicale a limbii noastre și reprezentând din acest punct de vedere un regres față de lucrarea academică anterioară.

Așa se face că în 1897, Societatea Academică Română încredințează lui Al. Philippide sarcina de a relua de la capăt dicționarul academic. Acesta își începe lucrarea cu o echipă de șase colaboratori (I. Botez, C. Botez, G. Ibrăileanu, S.Fl. Marian, I. Urban – Jarnik), care adună în fișe un material extrem de bogat din operele scriitorilor vechi și contemporani și trece la redactarea primelor litere (A, B, C și D – până la prepoziția *de*). Planul este aproape tot atât de vast și Philippide, la cererea Academiei, refuză să restrângă lucrarea, care rămâne astfel nepublicată.

Răspunderea de a elabora dicționarul limbii române o primește în 1906 un lingvist tânăr (29 de ani), Sextil Pușcariu, care publicase în 1905, la Heidelberg un dicționar etimologic al elementelor românești de origine latină. Pușcariu conduce 38 de ani lucrările dicționarului și reușește să elaboreze și să publice literele A, B, C, F, G, H, I, J și L (până la cuvântul *lojniță*), lucrarea *Dicționarul limbii române* fiind cunoscută sub numele de *Dicționarul Academiei* (DA) sau *Dicționarul lui Pușcariu*. Se pornește la lucru cu două echipe, dar redactarea este făcută de C. Lacea pentru primele trei litere și de Th. Capidan pentru restul literelor apărute, un oarecare aport aducându-l și lingviști și filologi ca: C. Dinculescu, N. Drăgan, Iorgu Iordan, T. Naum, Șt. Pașca ș.a.

Din cauza greutăților financiare, colectivele au fost restrânse, pentru tipărire fiind necesare uneori colecte publice și diferite acte filantropice. Nu este de mirare că, în asemenea condiții, până în 1944, în 38 de ani, se realizează abia o treime din lucrare, tipărindu-se doar 3.000 de pagini, astfel că în 1948, se pune din nou problema continuării sau a elaborării dicționarului general al limbii române.

Trebuie reținut însă că D.A. este o lucrare foarte valoroasă, din toate punctele de vedere, că întrece cu mult toate variantele academice anterioare, profitând de cuceririle pe plan mondial în domeniul lexicografiei, dar că ea are și unele neajunsuri privind neînregistrarea neologismelor și un istorism exagerat în explicarea sensurilor.

În afara dicționarelor academice, datorită nevoilor practice, datorită faptului că nu se realizase opera lexicografică propusă și așteptată, apar și alte dicționare pornite din inițiativa unor autori, printre care trebuie amintite:

- *Dicționarul român-german*, al lui H. Tiktin, în 3 volume, tipărit la București între 1903 și 1924, deși lucrarea a fost începută în 1895. În prefața lucrării, Tiktin arată ce l-a determinat să întocmească o asemenea lucrare: „Când pe la începutul deceniului al șaptelea al veacului trecut mi-am îndreptat interesul spre studiul limbii românești, lipsa cea mai simțitoare ce am întâmpinat a fost aceea a unui dicționar pe care să-l pot întrebuința măcar câtuși de puțin. M-am văzut silit atuncea să recurg la singurul mijloc, care într-un asemenea caz îmi sta la îndemână, să încep adică o adunare de fișe, în care îmi notam toate cunoștințele asupra limbii românești, căpătate fie din citirea operelor literare, fie din vorbirea zilnică. Continuând neîntrerupt această activitate crescui, în scurgerea vremii, numărul fișelor la multe sute de mii și astfel sosi un moment în care puteam să-mi pun întrebarea dacă n-ar fi pimerit... să mă apuc eu însumi a scrie dicționarul care lipsea”.

După cum spune, autorul s-a servit de izvoare scrise, dar și de izvoare vorbite, călătorind prin țară și folosind o bogată corespondență cu oameni din diferite regiuni și de diverse ocupații, îndeosebi cu marii noștri scriitori

clasici Creangă, Eminescu, Vlahuță, cu folcloristul Gorovei, cu oameni de știință ca Bădărău, Gr. Antipa și alții.

Lucrarea lui Tiktin este unul dintre cele mai bune dicționare complete ale limbii române, care denotă un mare volum de muncă și informație. Sunt reprezentate toate aspectele limbii noastre, cu excepția neologismelor, la care renunță începând cu litera E, pentru a putea termina lucrarea. Dicționarul este de tip mixt. La fiecare cuvânt se dau diferitele sensuri, pornind de la cele mai vechi, ilustrate prin citate, apoi câteva noțiuni gramaticale, forme dialectale și la sfârșit etimologia cuvântului. Explicațiile și definițiile sunt date în limba germană, lucru care îngreuiază consultarea lucrării, deși, din alt punct de vedere, aceasta a contribuit la răspândirea ei în rândul specialiștilor străini.

Lucrarea are și aspecte criticabile, ca de pildă neînregistrarea neologismelor și stabilirea etimologiilor, Tiktin dovedind o prudență exagerată când trebuie să arate originea cuvintelor încă nelămurite din punct de vedere al provenienței lor.

- *Dicționarul universal al limbii românești* de Lazăr Șăineanu, apărut în 1896 este unul dintre dicționarele explicative cu o mare circulație, care a apărut până în 1943 în 9 ediții, el umplând un gol adânc simțit în lexicografia noastră, în procesul de învățământ și în lectura operelor literare și mai ales științifice, ajutând la înțelegerea termenilor mai puțin cunoscuți. Popularitatea lui se explică prin utilitatea practică, deși el are numeroase lipsuri, printre care este de reținut numărul mare de neologisme franțuzești nestabilite încă în limbă, precum și explicațiile insuficiente date unor cuvinte populare.

- Mai trebuie consemnată încercarea făcută cu câțiva ani mai târziu de O. Densusianu și I.A. Candrea de a elabora „*Dicționarul general al limbii române din trecut și de astăzi*”, lucrare neterminată, care urma să cuprindă întregul tezaur lexical al limbii noastre: cuvinte din limba literară, cuvinte vechi, dispărute, forme populare, etimologia cuvintelor. Opera este reluată mai târziu de I.A. Candrea, care publică în 1931 cunoscutul *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, cu 43.000 de cuvinte, aparținând atât limbii literare contemporane, cât și limbii vechi și diverselor graiuri românești. Dicționarul are caracter explicativ. Sensurile cuvintelor sunt date cu exactitate, în majoritatea cazurilor fiind precizate cu ajutorul unor citate bogate. Lucrarea înregistrează prea multe neologisme (franceze), necunoscute de vorbitori. Se mai pot cita și alte lucrări lexicografice cu valoare științifică și practică apreciabilă, printre care: Fr. Damé, *Dicționarul universal al limbii române* (1896), August Scriban, *Dicționarul limbii românești* (1939).

- În sfârșit, pentru a trece în revistă în întregime lexicografia românească dinainte de 1944, trebuie amintite două dicționare etimologice

importante: *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element* ... Heidelberg, 1905, de S. Pușcariu. Cuprinde 1947 de etimologii ale cuvintelor moștenite în limba română din limba latină, în toate dialectele limbii române și în comparație cu celelalte limbi romanice. Lucrarea se resimte de spiritul latinist, dându-se uneori etimologii latinești pentru cuvinte inexistente în limba noastră, cum este cazul cuvântului *prat* „câmpie” < lat. *pratum*, deși chiar autorul afirmă că nu este atestat. Folosind reconstrucția, construiește cuvinte latinești pentru creațiile pe teren românesc (*înspina* – lat. *inspinare*). Dicționarul etimologic al lui Pușcariu s-a bucurat de o apreciere deosebită din partea unor romaniști ca W. Meyer – Lübke, G. Weigand, M. Bartoli, Kr. Sandfeld ș.a.

- *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* al lui O. Densusianu și I.A. Cadrea (1907-1914) este o lucrare superioară celei a lui Pușcariu prin obiectivitate și o amplă informație științifică. Cuvintele sunt grupate pe familii, chiar atunci când provin din etimonuri latinești directe, urmărindu-se riguros transformările fonetice și semantice din latină până în limba română actuală, punându-se bază pe formele vechi și dialectale. Acest dicționar își păstrează valoarea științifică până astăzi, dar a rămas neterminat (a apărut până la verbul *a putea*).

4. LEXICOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ACTUALĂ

Făcând o privire de ansamblu asupra dezvoltării lexicografiei în țara noastră în trecut, observăm cu ușurință că, în ciuda încercărilor, nu se reușise să se elaboreze un dicționar complet al limbii române. Începând cu *Lexiconul budan* din 1825, caracteristica lucrărilor lexicografice a fost preocuparea pentru etimologie, îndreptată cu deosebire spre elementele latine, vechi sau moderne, din limba română. Cuvintele de alte origini nu au fost luate în considerație sau au fost tratate de lingviști străini. Deci, până la jumătatea secolului XX, nu s-a elaborat o lucrare de sinteză, un dicționar etimologic complet (lucrarea lui Cihac este veche). Nu s-a întocmit nici un dicționar explicativ, căci *Dicționarul limbii române* seria veche (Pușcariu), editat de Academia Română, nu a fost terminat și nu este explicativ decât în subsidiar. Singurele dicționare explicative care au răspuns pentru un timp nevoilor au fost *Dicționarul universal* al lui Lazăr Șăineanu și *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.A. Candrea (1931), incomplete și cu diferite neajunsuri.

De aceea, pentru lingviștii români, s-a pus din nou problema întocmirii unui dicționar explicativ și a unui etimologic, precum și obligația

continuării într-o formă nouă a marelui dicționar al limbii române început de Pușcariu., sub forma unui dicționar tezaur, inventar.

Imediat după înființarea Institutului de Lingvistică (1949), un colectiv condus de acad. Iorgu Iordan a început să redacteze literele nelucrate din Dicționarul lui Pușcariu (se elaboraseră și se publicaseră literele A, B, C, F, G, H, I, J și L) și să revizuiască partea deja tipărită. Dar, în 1952, lucrarea a fost întreruptă, deoarece s-a considerat că este necesar să se elaboreze urgent un dicționar explicativ. În aceste condiții, au apărut, editate de Academie, două dicționare ale limbii literare curente: *Dicționarul limbii române literare contemporane*, în 4 volume, și *Dicționarul limbii române moderne*. Lucrările s-au realizat într-un timp extrem de scurt, ca urmare a muncii în colectiv, a concepției clare de lucru, a folosirii experienței acumulate în acest domeniu.

Dicționarul limbii române literare contemporane, (I-1955, II-1956, III și IV-1957) este un dicționar explicativ și normativ, elaborat pe baza unei largi colaborări a Institutului de lingvistică din București cu toate celelalte institute ale Academiei, pentru asigurarea exactității definițiilor și sensurilor pe care le au cuvintele tehnice întrebuințate în stilul științific. În cadrul fiecărui articol, pe bază de texte, care servesc nu numai ca izvor, ci și ca ilustrație pentru latura semantică, se dau aspectele fonetice și morfologice, se indică forma corectă, se dau definiții clare, încât dicționarul, având și un caracter normativ, ajută la însușirea limbii literare.

Prezentarea diferitelor sensuri ale unui cuvânt se face, spre deosebire de dicționarele vechi, pornind de la sensul cel mai răspândit astăzi, deși aceasta contrazice caracterul istoric al limbii și logica, pentru că sensurile mai noi derivă din altele mai vechi.

Pentru elaborarea acestui dicționar, s-a strâns un bogat material de limba română contemporană, din literatura sec. al XIX-lea și al XX-lea, și îndeosebi din scriitorii noștri, din literatura actuală, din presă, din opere științifice, valorificându-se în același timp materialul lexical mai vechi, adunat în dicționarele anterioare. Materialul adunat a fost selecționat, avându-se în vedere caracterul și scopul lucrării. Nu au fost înregistrate arhaismele și regionalismele, termenii științifici de strictă specialitate, formele corupte care apar în vorbirea unor personaje literare, termenii de jargon și expresiile triviale. Criteriul de bază folosit a fost acela al viabilității cuvintelor în limba literară contemporană, criteriu opus celui etimologist și purist, folosite pentru unele dicționare românești din trecut. Neologismele sunt cuprinse în lucrare, chiar și termenii științifici și tehnici, cu condiția ca aceștia să fie răspândiți în vorbirea curentă, să depășească granițele limbajelor profesionale.

Cu toate meritele sale evidente, *DLRLC* (sigla acestei lucrări) are și neajunsuri, printre care: inexactitatea unor definiții, folosirea unor citate

necorespunzătoare, neînregistrarea unor cuvinte (în atenția autorilor lucrării urmau alte dicționare: un glosar al limbii vechi, un dicționar etimologic și unul de regionalisme), ignorarea caracterului istoric în explicarea sensurilor cuvintelor, lipsa etimologiilor, greutatea mănuirii lucrării care avea materialul lexical distribuit în 4 volume etc.

Răspunsul la toate observațiile făcute a fost un nou dicționar – *Dicționarul limbii române moderne (DLRM)*, apărut în 1958 sub redacția prof. D. Macrea, conținând în plus peste 1500 de cuvinte, fiind cel mai bogat dicționar românesc. Sunt revizuite unele definiții, se perfecționează redactarea și se insistă asupra caracterului său explicativ, introducându-se 3000 de ilustrații și planșe, acolo unde s-a simțit nevoie, în plus dându-se și explicații etimologice.

Scurtarea s-a realizat prin îmbunătățirea *DRLRC*, prin eliminarea unor citate. Lucrarea a fost bine primită, prima ediție de 40.000 de exemplare s-a epuizat rapid, ceea ce a impus numeroase suplimente de tiraj. Lipsuri s-au semnalat cu privire la indicațiile etimologice.

După elaborarea acestor două lucrări care corespundeau unor cerințe imediate, începând din 1959 s-a pus din nou problema principală, aceea a alcătuirii marelui dicționar academic, *Dicționarul limbii române*, de fapt *Dicționarul general al limbii române*, care urma să înregistreze întregul tezaur de cuvinte din limba română din trecut și de astăzi, din toate aspectele limbii naționale, cu excepția termenilor tehnici de strică specialitate.

În legătură cu această lucrare de mare însemnătate, s-au formulat două alternative: fie continuarea dicționarului realizat parțial sub conducerea lui Pușcariu, ceea ce însemna scurtarea timpului de elaborare, fie reluarea de la capăt a lucrărilor, avându-se în vedere că partea tipărită este depășită atât în orientare științifică, cât și în structura dicționarului. Punctul de vedere adoptat a fost acela ca noua versiune a lucrării să înceapă fără să fie o continuare a celei vechi, de la litera M, de unde a fost întreruptă versiunea Pușcariu, să continue până la Z, după care să se reia, pe aceleași baze noi, partea de la A-L.

Noul dicționar, va fi elaborat integral de trei colective largi la București (unde se face și revizia definitivă), la Cluj și la Iași. Până acum s-au publicat literele: M, O, P, R, S, Ș, T, Ț și se lucrează la celelalte, terminarea lui fiind prevăzută pentru anii următori. Bibliografia lucrării a fost completată cu câteva sute de titluri, lucrări tipărite ori manuscrise, de cele mai diverse tipuri, astfel încât să fie reprezentate cât mai exact toate epocile limbii noastre, toate stilurile și toate regiunile. În afara materialului existent, colectivul dispune de aproape 3.000.000 de fișe. Numărul articolelor – titlu, mai dezvoltate, va ajunge la cel puțin 140.000, repartizate în mai multe volume. În locul grupării pe „cuiburi lexicale”, fiecare cuvânt apare ca articol

independent. Filiația sensurilor cuvintelor se face pornind de la sensurile cele mai vechi. Se renunță la traducerea franceză a sensurilor cuvintelor românești. Definițiile se vor da strict lingvistic, după norme unice. Ordinea citatelor ilustrative este strict cronologică, firească într-un dicționar istoric. Aliniatul final al fiecărui articol cuprinde **etimologia cuvântului**. Dicționarul are și un pronunțat caracter normativ, la începutul fiecărui articol dându-se forma corespunzătoare din limba literară, ca la sfârșitul articolului să se înregistreze aspectele învechite și cele populare sau regionale (nu numai fonetic, ci și gramatical și semantic), contribuind astfel la cultivarea limbii române. Aici este locul să fie menționat cel mai bun și cel mai cunoscut dicționar al limbii române contemporane și anume vestitul DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975), cu 56.568 de termeni și cu indicații etimologice (în 1988, apare un supliment al acestuia adăugând peste 11.000 de cuvinte și sensuri noi, iar apoi alte ediții)⁸².

Șirul dicționarelor de diferite tipuri realizate în ultimii ani nu se încheie aici. Vom aminti în primul rând trei lucrări cu un pronunțat caracter normativ:

1. *Mic dicționar ortografic* – 1953;

2. *Dicționar ortoepic* – 1956;

3. *Îndreptar de punctuație* – 1956,

reunite și publicate în 1960 sub titlul *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, cu o anexă de 12.500 de ortograme, lucrare reeditată în mai multe rânduri. În 1982, s-a publicat și lucrarea cea mai reprezentativă în acest domeniu *DOOMLR*, adică *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, cu 60.000 de cuvinte și îmbinări de cuvinte, chiar dacă ulterior (în 1965 și 1993) se fac unele retușuri ortografice (scrierea cu *sunt* pentru *sînt* și scrierea cu *â*, potrivit normelor S. Pușcariu din 1932). În ultimii ani, a apărut, în două ediții, *Dicționarul ortografic al limbii române* de Flora Șuteu și Elisabeta Șoșa, care aplică tocmai aceste reglementări.

O mențiune specială merită dicționarele de tip enciclopedic, aproape inexistente în trecut, cu excepția „*Enciclopediei române*” a lui Diaconovici (3 volume, Sibiu, 1818-1904), *Enciclopedia Minerva* (Cluj, 1929) și partea enciclopedică din *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, 1931, lucrări depășite. În deceniul al șaptelea, s-a realizat *Dicționarul enciclopedic român*, lucrare în 4 volume, I.A.C. publicat în 1962, II D-J în 1964, K-P în 1965 și Q-Z în 1966. Lucrarea în întregime conține aproximativ 46.000 de termeni, un număr foarte mare dintre ei tratând despre noțiuni de bază ale științelor naturii și tehnicii, ale științelor sociale, ale artei și literaturii,

⁸² Singura lucrare completă cu caracter etimologic pentru limba română este *Diccionario etimologico rumeno*, publicat de Alexandru Ciorănescu în 1958.

despre evenimente istorice mai importante, despre continente și țări, nume proprii și nume comune din literatura științifică, beletristică și politică, în general tot ceea ce privește geografia, istoria, economia, politica, știința și cultura țării noastre.

Colectivul de elaborare al Academiei și al Editurii a fost foarte larg, de peste 400 de oameni de știință, artă și cultură.

Caracterul explicativ al lucrării este accentuat printr-un mare număr de ilustrații (aproximativ 600) și planșe, hărți (200). Spre deosebire de dicționarele obișnuite sau cele de specialitate, *Dicționarul enciclopedic român* nu înregistrează cuvintele comune ale limbii și nici termenii de strictă specialitate, sunt de asemenea omise sensurile comune ale cuvintelor (la *bancă* nu este dat sensul de „*mobilă în școli*”), și sensurile figurate (la *barieră* lipsește sensul de „*obstacol, piedică*”). Din familia lexicală a unui cuvânt se dau numai termenii de bază (de ex: *argint, argintare*, lipsind *arginta, argintar, argintat, argintiu* etc.).

În privința etimologiei, se dau unele indicații numai în măsura în care ajută la înțelegerea definiției. Se indică de regulă, elementele etimologice originale și nu filiera directă prin care a venit termenul (la *cosmologie* se indică etimologia greacă: gr. *cosmos* – „lume, univers”, și *logos* – „cuvânt, vorbire”), deși în românește el este împrumutat din franceză (*cosmologie*), cum îl indică *DLRM* și *DEX*.

La numele străine se indică, în paranteze drepte, imediat după titlu, pronunțarea și accentul, când acestea prezintă dificultăți pentru cititorul de limbă română.

O lucrare foarte interesantă apărută prin anii '70 este *Dicționarul limbii poetice al lui Eminescu* (1968), dicționar stilistic elaborat de colectivul de limbă literară și stilistică, inițial condus de acad. T. Vianu. Aici se consemnează toate valorile lexicogramaticale comune tuturor poezilor noștri și cele ce reprezintă „*inovația eminesciană*”.

Varietatea preocupărilor actuale în domeniul lexicografiei este ilustrată de apariția altor dicționare ce trebuie menționate:

- *Dicționar invers* – 1957, în care cuvintele sunt orânduite din partea lor finală, nu după început, și care constituie un auxiliar prețios pentru studiile de formare a cuvintelor și pentru rime;

- *Dicționarul de neologisme*, apărut în mai multe ediții (în 1961, 1966, 1984), având ca autori pe Florin Marcu și pe Constant Maneca, înregistrează cuvintele, în special de origine latino-romană, pătrunse în limba română din veacul al XVIII-lea și până azi, cu condiția ca ele să existe în cel puțin două stiluri ale limbii literare. La fiecare neologism se indică variantele, principalele forme gramaticale, accentul, pronunțarea și etimologia, pe baza principiului etimologiei multiple;

- Sunt de reținut apoi *Dicționarul onomastic*, 1963, de N.A. Constantinescu și numeroasele lucrări și culegeri ce cuprind lexicul regional. Lucrări foarte importante sunt: *Dicționarul dialectului aromân* – 1963 de Tache Papahagi, *Nume de persoană*, 1965, de Al. Graur, *Toponimia românească*, 1963, de I. Iordan, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, 1963, de Gheorghe Mihăilă. Numeroase sunt dicționarele care privesc diversele categorii de cuvinte literare sau neliterare: omonime, omofone, omografe, paronime, antonime, sinonime, unele dicționare de acest tip fiind menționate și în *Bibliografia generală*.

Un loc important îl ocupă **dicționarele de specialitate** care cuprind diferiți termeni tehnici, filozofici, politici, pedagogici, în funcție de domeniul de activitate în care sunt folosiți. Au apărut până acum: *Mic dicționar tehnic*, 1950, *Lexiconul tehnic român*, într-o primă ediție în 7 volume, și în ediția a II-a în 18 volume cu 130.000 de termeni, *Dicționarul tehnic poliglot*, 1963, în 6 limbi (română, rusă, engleză, germană, franceză și maghiară), un *Dicționar pedagogic*, un *Dicționar filozofic* etc.

În 1962, s-a publicat *Dicționarul de maxime comentate*, iar în 1968 un *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, de I. Berg.

O reprezentare foarte largă în ansamblul lexicografiei românești o au *Dicționarele bilingve*: englez-român, român-englez, ruso-român, româno-rus, german-român, român-german, francez-român, român-francez, italian-român, român-italian și tot astfel pentru limbile spaniolă, polonă, cehă, bulgară, maghiară etc., apărute ca urmare a cerinței impuse de lărgirea legăturilor noastre științifice și culturale cu popoarele vecine sau îndepărtate.

În perspectivă, în afara terminării *Dicționarului general al limbii române*, deziderat în curs de realizare, se vor elabora și alte lucrări lexicografice a căror necesitate este mult resimțită: dicționarul de toponimie românească, dicționarul onomastic românesc, dicționarul dialectal al limbii române, dicționarul etimologic, dicționarul de expresii idiomatice și locuțiuni etc.

Este demn de remarcat faptul că în anii 2001 și 2002 au apărut primele două volume din *Micul dicționar academic*, literele A-C, respectiv D-H, editate de Academia Română, prin Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

Pe această cale, prin aceste lucrări, se vor satisface cele mai mari exigențe de cunoaștere a vocabularului limbii române, căci numai dicționarul tezaur, de exemplu, va cuprinde toate cuvintele de circulație generală, întreaga terminologie populară, regionalismele și arhaismele atestate, creațiile interne, împrumuturile neologice adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre sau în curs de adaptare, termenii tehnico-științifici (ieșiți din sfera limbajelor de strictă specialitate), cuvintele de argou pătrunse în

vorbirea familiară și în stilul beletristic și creațiile lexicale personale cu tendință de răspândire.

Cum s-a spus deja, activitatea lexicografică cea mai riguroasă, caracterizată ca o „muncă de Sisif” nu va duce însă niciodată la înregistrarea întregii bogății lexicale a unei limbi vii în care apar mereu creații lexicale interne și pătrund împrumuturi din diverse limbi, dicționarele fiind prin definiție opere imperfecte.

ANEXE

Anexa 1

Cuvinte de origine latină moștenite*

I. Omul

1. Familie, grade de rudenie

areș „bătrân, bunic”	geamăn	om
bărbat	ginere	părinte
bătrân	înșura	peți
buni(ic)	june	soacră
cumnat	mamă	socru
cuscru	mărita	soră (și soru-mea)
fată	mătușă	soț (și soață)
făt	muiere	tată
fecior	nepot	tânăr
femeie	noră (și noru-mea)	unchi
fin	mireasă	văduv(ă)
fiu (și fie-mea)	nuntă	văr
frate	nun	vitreg

2. Părțile corpului omenesc

barbă	geană	plămân
bărbie	genunchi	pulpă
bășică	gingie	pumn
braț	gură	rărunchi – rinichi
brâncă	inimă	rână
bucă	limbă	rost „gură”
buric	maț	sân
cap	măduvă	sânge
carne	măruntaie	spate
călcâi	măsea	spinare

* Cf. I. Fischer, *I.L.R.*, II, p.110 și urm., Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, I, București, 2002, p. 34-39 și Maria Cvasnâi Cătănescu, *Limba română. Origini și dezvoltare*, Humanitas, București, 1996.

<i>cerbice</i>	<i>mână</i>	<i>splină</i>
<i>coadă</i>	<i>mustață</i>	<i>sprânceană</i>
<i>coapsă</i>	<i>mușchi</i>	<i>subsuoară</i>
<i>coastă</i>	<i>nară</i>	<i>șale</i>
<i>cot</i>	<i>nas</i>	<i>tâmplă</i>
<i>creier</i>	<i>ochi</i>	<i>țeastă</i>
<i>deget</i>	<i>os</i>	<i>țâță</i>
<i>dinte</i>	<i>palmă</i>	<i>umăr</i>
<i>falcă</i>	<i>păr</i>	<i>unghie</i>
<i>față</i>	<i>pântece</i>	<i>ureche</i>
<i>ficat</i>	<i>picior</i>	<i>vintre</i>
<i>fiere</i>	<i>piele</i>	<i>vână</i>
<i>frunte</i>	<i>piept</i>	

3. Funcții ale organelor corpului (acțiuni și însușiri)

<i>asculta</i>	<i>înghiți</i>	<i>simți</i>
<i>asuda</i>	<i>la „spăla”</i>	<i>sorbi</i>
<i>auzi</i>	<i>lacrimă</i>	<i>spăla</i>
<i>bea</i>	<i>legăna</i>	<i>spăimânta</i>
<i>blând</i>	<i>linge</i>	<i>strănuta</i>
<i>bun</i>	<i>mânca</i>	<i>suferi</i>
<i>cărunt</i>	<i>mesteca</i>	<i>sufila</i>
<i>căuta</i>	<i>mira</i>	<i>suge</i>
<i>cere</i>	<i>muri</i>	<i>sughite</i>
<i>dezmierda</i>	<i>mut</i>	<i>supăra</i>
<i>dor</i>	<i>orb</i>	<i>surd</i>
<i>dulce</i>	<i>păs</i>	<i>suspina</i>
<i>durea</i>	<i>păți</i>	<i>tăcea</i>
<i>ferice</i>	<i>pieptene</i>	<i>tăia</i>
<i>flămând</i>	<i>plăcea</i>	<i>teme</i>
<i>foale „burtă”</i>	<i>plânge</i>	<i>trist</i>
<i>foame</i>	<i>râde</i>	<i>umple</i>
<i>frumos</i>	<i>ridica</i>	<i>urî</i>
<i>geme</i>	<i>sănătos</i>	<i>vedea</i>
<i>gras</i>	<i>săruta</i>	<i>vrea</i>
<i>gusta</i>	<i>sătul</i>	<i>zice</i>
<i>ierta</i>	<i>scălda</i>	
<i>înalt</i>	<i>sete</i>	

4. Acțiuni, procese, stări privitoare la om

aduce	întreba	prinde	ucide
afla	înțelege	pune	uita
ajunge	învăța	purta	umbla
alerga	juca	putea	urca
apropia	judeca	rămâne	urzi
apuca	lăuda	răposa	ustura
asculta	lepăda	răspunde	veghea
așeza	lua	ruga	vinde
aștepta	tunde	rupe	via „a trăi”
atinge	ține	sălta	vindeca
avea	ucide	sări	visa
bate	uita	scărpina	zăcea
călca	umbla	scoate	
cânta	urca	scrie	
câștiga	urzi	scula	
chema	ustura	secera	
coase	veghea	sparge	
crede	vinde	spune	
cugeta	via „a trăi”	sta	
culca	vindeca	strânge	
cunoaște	visa	striga	
curge	zăcea	sui	
dormi	măcina	ști	
dumica	merge	toarce	
freca	minți	trece	
fugi	naște	tremura	
intra	numi	treiera	
închina	părea	tunde	
îneca	plimba	ține	

5. Locuință, obiecte casnice, prelucrarea lânii

caier	fuior	poartă
casă	funie	puț
cheie	furcă	scamă
ciur	fus	scară
cui	fuscel	scaun
cuib	ghem	tindă
cuptor	lingură	tort
curte	masă	treaptă

cuțit
fântână
fereastră
fir

mâță
nod
oală
perete

țest
urcior
ușă
vas

6. Hrană

aluat
carne
caș
cârnat
ceapă
ceară
cină
fagure
făină
lapte
lăptucă
legumă

linte
merinde
miere
must
nap
osânză
ospăț
ou
păsat
păstură
pâine
pepene

plăcintă
prânz
ridiche
sare
turtă
unt
untură
varză
vin
viță de vie
vânat
zeamă

II. Omul

1. Cosmos, relief, minerale

aer
apă
aramă
argint
aur
brumă
căldură
câmp
ceață
cer
culme
fier
foc
frig
fulger
fum
ger
gheață

întuneric
lac
lume
lumină
lună
lut
mare
marmură
munte
nea
ninge
nor
pământ
piatră
ploaie
ploua
plumb
rază

râu
râpă
rouă
sare
secetă
senin
soare
stea
șes
tuna
țară
țărână
țarm
undă
vad
vale
vânt

2. Timpul

<i>amiază</i>	<i>iarna</i>	<i>noapte</i>
<i>an</i>	<i>ieri</i>	<i>prier „aprilie”</i>
<i>azi</i>	<i>îndrea „decembrie”</i>	<i>primăvară</i>
<i>brumar „octombrie”</i>	<i>joi</i>	<i>săptămână</i>
<i>cărintar „ianuarie”</i>	<i>luni</i>	<i>sâmbătă</i>
<i>cireșar „iunie”</i>	<i>mai</i>	<i>seară</i>
<i>cuptor „iulie”</i>	<i>marț „martie”</i>	<i>târziu</i>
<i>curând</i>	<i>marți</i>	<i>toamnă</i>
<i>dimineață</i>	<i>miazănoapte</i>	<i>varză</i>
<i>duminică</i>	<i>miazăzi</i>	<i>vineri</i>
<i>făurar „februarie”</i>	<i>mâine</i>	<i>zi</i>
<i>florar „aprilie”</i>	<i>miercuri</i>	

3. Faună

<i>albină</i>	<i>ied</i>	<i>purice</i>
<i>arici</i>	<i>iepure</i>	<i>rândunea</i>
<i>armăsar</i>	<i>lăcustă</i>	<i>scroafă</i>
<i>berbece</i>	<i>lup</i>	<i>sturz</i>
<i>bou</i>	<i>miel</i>	<i>șarpe</i>
<i>bour</i>	<i>mierlă</i>	<i>șoarece</i>
<i>cal</i>	<i>muscă</i>	<i>taur</i>
<i>capră</i>	<i>oare</i>	<i>urs</i>
<i>cariu</i>	<i>ou</i>	<i>vacă</i>
<i>câine</i>	<i>pasăre</i>	<i>vier</i>
<i>cățea</i>	<i>păduche</i>	<i>vierme</i>
<i>cerb</i>	<i>păun</i>	<i>viespe</i>
<i>corb</i>	<i>pește</i>	<i>vițel</i>
<i>furnică</i>	<i>porc</i>	<i>vulpe</i>
<i>găină</i>	<i>porumb(el)</i>	<i>vultur</i>
<i>iapă</i>	<i>pui</i>	

4. Floră

<i>ai „usturoi”</i>	<i>grâu</i>	<i>piersic</i>
<i>alună</i>	<i>gutui</i>	<i>plop</i>
<i>arbore</i>	<i>iarbă</i>	<i>pom</i>
<i>arin</i>	<i>iederă</i>	<i>prun</i>
<i>burete</i>	<i>ienuper</i>	<i>rădăcină</i>
<i>carpin</i>	<i>in</i>	<i>ridiche</i>

castan
cânepă
ceapă
cer „specie de stejar”
cireș
cânepă
codru
corn
cucută
curechi
fag
floare
fân
frasin
frunză
ghindă

jugastru
lăptucă
legumă
lemn „copac”
măr
mărăcină
mei
mesteacăn
nalbă
nuia
nuc
orz
paltin
pădure
păr
pin

salcie
secară
soc
spic
tei
trifoi
ulm
urzică
usturoi
viță (de vie)
vâsc

Elementul autohton

abur
 baci
 balaur
 baligă
 baltă
 barză
 bâr
 brad
 brânză
 brâu
 a se bucura
 burtă
 buză
 căciulă
 căpușă
 cătun
 ceafă
 cioară
 cioc
 ciuc „pisc”
 ciuf „moț de păr”
 ciupi
 ciut
 coacăză
 copac
 copil
 curpen
 cursă
 droaie
 fărâmbă
 fluier
 gard

gata
 gălbează
 ghimpe
 ghioagă
 ghionoaie
 grapă
 gresie
 groapă
 grumaz
 gușă
 jumătate
 mal
 mare adj.
 mazăre
 măgură
 mărar
 mânz
 moș
 mugur
 murg
 năpârcă „viperă”
 noian
 păstaie
 pârâu
 pupăză
 rață
 rânză „pipotă”
 sarbăd „acru”
 scăpăra
 scula
 scrum
 sâmbure

spânz
 strepede
 strugure
 strungă
 șopârlă
 știră „stearpă”
 Țap
 țarc
 țeapă
 urdă
 vatră
 vătui
 viezure
 zară „lapte bătut”
 zer
 zgardă

Elementul slav

I. Omul

1. Familie

<i>babă</i>	<i>nene</i>
<i>ibovnic</i>	<i>nevastă</i>
<i>maică</i>	<i>rudă</i>
<i>mașteră</i>	

2. Părți ale corpului

<i>cârcă</i>	<i>gleznă</i>
<i>crac</i>	<i>obraz</i>
<i>gât</i>	<i>trup</i>

3. Particularități fizice și morale

<i>blajin</i>	<i>gol</i>	<i>sărac</i>
<i>bogat</i>	<i>grozav</i>	<i>sărman</i>
<i>boier</i>	<i>lacom</i>	<i>scump</i>
<i>calic</i>	<i>milostiv</i>	<i>slab</i>
<i>cârn</i>	<i>mândru</i>	<i>treaz</i>
<i>dârz</i>	<i>nerod</i>	<i>vinovat</i>
<i>drag</i>	<i>pestriț</i>	<i>voinic</i>
<i>gângav</i>	<i>pribeag</i>	<i>vrednic</i>
<i>gârbov</i>	<i>prost</i>	<i>zdravăn</i>

4. Armată

<i>bejenie</i>	<i>răzmeriță</i>	<i>steag</i>
<i>izbândă</i>	<i>rob</i>	<i>suliță</i>
<i>pușcă</i>	<i>sabie</i>	<i>voievod</i>
<i>război</i>	<i>slugă</i>	

5. Locuință, obiecte casnice

<i>bici</i>	<i>grindă</i>	<i>prispă</i>
<i>belciug</i>	<i>haină</i>	<i>pungă</i>
<i>blană</i>	<i>izmană</i>	<i>rogojină</i>
<i>ciocan</i>	<i>iesle</i>	<i>sanie</i>

clește
coasă
cojoc
colibă
cosciug
coș
coșniță
coteț
daltă
grajd
grădină
greblă

jar
lanț
laviță
lopată
ogradă
perie
pernă
pilă
pivniță
pod
prag
praștie

sfoară
sită
sticlă
târg
teasc
tocilă
topor
țeavă
uliță
undiță
vadră
zăvor

6. Hrană

colac
hrană
icre

oțet
pită
poftă

smântână
ulei

7. Agricultură

brazdă
claie
cormană
greblă
iesle

lopată
ogor
pleavă
plug
pogon

prisacă
rariță
sădi
snop
stog

8. Boli și superstiții

boală
basm
ciumă
diavol
gâlcă

iad
idol
paparudă
pojar
rană

rai
vârcolac
vrajă
zmeu

II. Natură

1. Lumea înconjurătoare

<i>bârlog</i>	<i>nisip</i>	<i>val</i>
<i>crâng</i>	<i>omăt</i>	<i>văzduh</i>
<i>crivăţ</i>	<i>ostrov</i>	<i>vârf</i>
<i>deal</i>	<i>peşteră</i>	<i>vişor</i>
<i>dumbravă</i>	<i>pod</i>	<i>vijelie</i>
<i>gârlă</i>	<i>podgorie</i>	<i>viscol</i>
<i>iaz</i>	<i>potop</i>	<i>zare</i>
<i>izvor</i>	<i>praf</i>	<i>zăpadă</i>
<i>lapoviţă</i>	<i>prăpastie</i>	<i>zori</i>
<i>livadă</i>	<i>prund</i>	
<i>luncă</i>	<i>sălişte</i>	

2. Faună

<i>bivol</i>	<i>jder</i>	<i>rac</i>
<i>cârţiţă</i>	<i>jivină</i>	<i>râs</i>
<i>caracudă</i>	<i>lebadă</i>	<i>sobol</i>
<i>caras</i>	<i>molie</i>	<i>ştiucă</i>
<i>crap</i>	<i>mreană</i>	<i>veveriţă</i>
<i>dihor</i>	<i>ogar</i>	<i>vidră</i>
<i>dobitoc</i>	<i>păianjen</i>	<i>vrabie</i>
<i>gâscă</i>	<i>păstrăv</i>	<i>zimbru</i>
<i>guşter</i>	<i>prepeliţă</i>	

3. Plante

<i>aglică</i>	<i>jir</i>	<i>pelin</i>
<i>bob</i>	<i>leuştean</i>	<i>praz</i>
<i>buruiană</i>	<i>lobodă</i>	<i>rapiţă</i>
<i>cocean</i>	<i>mac</i>	<i>răchită</i>
<i>gulie</i>	<i>măslin</i>	<i>rogoz</i>
<i>hamei</i>	<i>morcov</i>	<i>sfecă</i>
<i>hrean</i>	<i>ovăz</i>	<i>ştir</i>

III. Acțiuni

clădi
clăti
cobori
croi
dăru
dobândi
dovedi
goni
grăi
hohoti
huli
iscăli
isprăvi
iubi
izbi
izgoni
îndrăzni
înveli

învârti
logodi
lovi
năvăli
nimeri
obosi
odihni
omorî
opri
osteni
otrăvi
păzi
pipăi
pândi
pârli
plăti
pofti
porni

porunci
primeni
primi
privi
risipi
săvârși
sfârși
spoi
târî
tocmi
topi
trăi
trudi
voi
zări
zâmbi
zdrobi

IV. Noțiuni diverse

ceată
cireadă
ciudă
comoară
dar
duh
dungă
glas
gloată
grămadă
horă
ispită
leac
lene
milă
muncă

nădejde
năduf
nărav
necaz
nevoie
noroc
norod
obicei
obște
pacoste
pagubă
pâlc
plocon
poveste
prieten
primejdie

scârbă
sfadă
sfat
sfert
soroc
sprijin
stâlp
stârv
taină
temei
treabă
veste
vorbă
vrajbă
zvon

Elemente maghiare

<i>alcătui</i>	<i>hotar</i>
<i>alean</i>	<i>imaș</i>
<i>aldămaș</i>	<i>îngădui</i>
<i>altoi</i>	<i>întâlni</i>
<i>bardă</i>	<i>lacăt</i>
<i>bănuî</i>	<i>lăcaș</i>
<i>bâlci</i>	<i>lăcui = locui</i>
<i>bântui</i>	<i>marfă</i>
<i>belșug</i>	<i>megieș</i>
<i>beteag</i>	<i>meleag</i>
<i>beteșug</i>	<i>mereu</i>
<i>bir</i>	<i>meșter</i>
<i>birui</i>	<i>mântui</i>
<i>bizui</i>	<i>neam</i>
<i>cheltui</i>	<i>oraș</i>
<i>chibzui</i>	<i>pildă</i>
<i>chin</i>	<i>samă</i>
<i>chip</i>	<i>sălaș</i>
<i>chipeș</i>	<i>sicriu</i>
<i>dijmă</i>	<i>sobă</i>
<i>făgădui</i>	<i>sudui</i>
<i>fedeleș</i>	<i>șoim</i>
<i>fel</i>	<i>talpă</i>
<i>ferăstrău</i>	<i>tăgădui</i>
<i>gazdă</i>	<i>vamă</i>
<i>gând</i>	<i>viclean</i>
<i>gingaș</i>	<i>vicleșug</i>
<i>haită</i>	<i>vileag</i>
<i>ham</i>	<i>viteaz</i>
<i>heleșteu</i>	

Elemente turcești

I. Administrație – armată

<i>agă</i>	<i>capuchetarie</i>	<i>ienicer</i>
<i>arcan</i>	<i>caraulă</i>	<i>leafă</i>
<i>arnăut</i>	<i>ceauș</i>	<i>nefer</i>
<i>başbuzuc</i>	<i>firman</i>	<i>raiá</i>
<i>bei</i>	<i>ghiuleá</i>	<i>seimen</i>
<i>beșliu</i>	<i>hanger</i>	<i>spahii</i>
<i>buzdugan</i>	<i>haraci</i>	<i>tui</i>
<i>caimacan</i>	<i>iatagan</i>	

II. Locuință și obiecte casnice

<i>acaret</i>	<i>dulap</i>	<i>mahalá</i>
<i>bărdacă</i>	<i>dușumeá</i>	<i>menghiná</i>
<i>bidinea</i>	<i>farfurie</i>	<i>mușamá</i>
<i>burghiu</i>	<i>făraș</i>	<i>parmalâc</i>
<i>caldarâm</i>	<i>furtun</i>	<i>pervaz</i>
<i>cat</i>	<i>geam</i>	<i>raft</i>
<i>cazan</i>	<i>geamie</i>	<i>rindeá</i>
<i>cazmá</i>	<i>geamlâc</i>	<i>saiá</i>
<i>cenac</i>	<i>hambar</i>	<i>satâr</i>
<i>cerceveá</i>	<i>havuz</i>	<i>sofá</i>
<i>cerdac</i>	<i>hazná</i>	<i>șandramá</i>
<i>chibrit</i>	<i>hogeac</i>	<i>tacâm</i>
<i>chisea</i>	<i>iatac</i>	<i>tavan</i>
<i>conac</i>	<i>ibric</i>	<i>tingire</i>
<i>darac</i>	<i>lighean</i>	<i>tipsie</i>
<i>dugheană</i>	<i>macará</i>	

III. Alimentație

<i>acadeá</i>	<i>ghiveci</i>	<i>rahat</i>
<i>baclavá</i>	<i>halvá</i>	<i>salam</i>
<i>bostan</i>	<i>iahnie</i>	<i>sarailie</i>
<i>cafeá</i>	<i>iaurt</i>	<i>sarmá</i>
<i>caimac</i>	<i>magiun</i>	<i>şerbet</i>
<i>caşcaval</i>	<i>mezel</i>	<i>telemeá</i>
<i>cataif</i>	<i>mezelic</i>	<i>trufandá</i>
<i>chifteá</i>	<i>musacá</i>	<i>tuslamá</i>
<i>ciorbá</i>	<i>pelteá</i>	<i>tutun</i>
<i>ciulamá</i>	<i>pilaf</i>	<i>zarzavat</i>
<i>ghiuden</i>	<i>rachiu</i>	

IV. Floră

<i>bostan</i>	<i>harbuz</i>	<i>salcâm</i>
<i>cais</i>	<i>lalea</i>	<i>tarhon</i>
<i>dovleac</i>	<i>liliac</i>	<i>zambilă</i>
<i>dud</i>	<i>nufăr</i>	
<i>fistic</i>	<i>pătlăgeá</i>	

V. Îmbrăcămintе şi încălţăminte

<i>abá</i>	<i>condur</i>	<i>mintean</i>
<i>anteriu</i>	<i>dimie</i>	<i>papuc</i>
<i>atlaz</i>	<i>dulamă</i>	<i>peşchir</i>
<i>basma</i>	<i>fes</i>	<i>pingea</i>
<i>biniş</i>	<i>fotă</i>	<i>suman</i>
<i>borangic</i>	<i>halat</i>	<i>şai</i>
<i>caftan</i>	<i>ilic</i>	<i>şal</i>
<i>catifeá</i>	<i>iminei</i>	<i>şalvari</i>
<i>cearşaf</i>	<i>ipingeá</i>	<i>taftá</i>
<i>cergă</i>	<i>macat</i>	<i>tichie</i>
<i>chimir</i>	<i>maramă</i>	<i>tighel</i>
<i>ciorap</i>	<i>mindir</i>	

VI. Comerț

*alișveriş
amanet
bacşiş
cântar
chilipir
chioşc*

*dugheană
muşteriu
ocă
pará
peşin
safteá*

*tarabă
tejghea
toptan
veresie*

VII. Meserii

*băcan
boiangiu
cazangiu
cioban
dulgher*

*geambaş
geamgiu
giuvaergiu
hagiu
hamal*

*salahor
samsar
zaraf
zarzavagiu*

VIII. Însușiri și stări umane

*ageamiu
beleá
berechet
bucluc
chef
cherem
chiul
cusur
damblá
diliu
fudul
get-beget*

*habar
hac
hain
hal
halal
haram
hatâr
haz
huzur
mahmur
moft
mucalit*

*murdar
musafîr
pişicher
şiret
tabiet
taman (adv.)
tembel
temeneá
tiptil
ursuz
zevzec*

Neologisme latino-romanice*

pag. 51

<i>apeduct</i>	<i>a aplana</i>
<i>apel</i>	<i>a aplatiza</i>
<i>a apela</i>	<i>a aplauda</i>
<i>apelant</i>	<i>aplauze</i>
<i>apelativ</i>	<i>a aplica</i>
<i>apendice</i>	<i>aplicabil</i>
<i>apendicită</i>	<i>aplicabilitate</i>
<i>apendicul</i>	
<i>apendicular</i>	
<i>aepsie</i>	
<i>aperceptiv</i>	
<i>apercepție</i>	
<i>aperiodic</i>	
<i>aperitiv</i>	
<i>apertometru</i>	
<i>apertură</i>	
<i>apetal</i>	
<i>apetență</i>	
<i>apetisant</i>	
<i>apetit</i>	
<i>apex</i>	
<i>apical</i>	
<i>apicol</i>	
<i>apicultor</i>	
<i>apicultură</i>	
<i>apidă</i>	
<i>apiol</i>	
<i>apiretic</i>	
<i>apirexie</i>	

pag. 101

<i>bireactor</i>	<i>bit</i>
<i>birefringent</i>	<i>biter</i>
<i>birefringență</i>	<i>bitum</i>
<i>biremă</i>	<i>a bituma</i>
<i>birman</i>	
<i>birocrat</i>	
<i>birocratic</i>	
<i>birocratism</i>	
<i>a birocratiza</i>	
<i>birocratie</i>	
<i>birou</i>	
<i>bis</i>	
<i>a bisa</i>	
<i>biscuit</i>	
<i>bisect</i>	
<i>bisector</i>	
<i>bisecular</i>	
<i>bisextil</i>	
<i>bisexual</i>	
<i>bisexualitate</i>	
<i>bisexual</i>	
<i>bisimetric</i>	
<i>bismut</i>	
<i>bismutină</i>	
<i>bistrou</i>	
<i>bisturiu</i>	
<i>bisulic</i>	
<i>bisulfat</i>	
<i>bisulfat</i>	

* Sunt notate după DEX de la pag. 51, 101, 201, 301, 401, 501 toate cuvintele cu etimon francez (cele mai multe) sau latino-romani. Numărul lor mare se vede din următoarele date statistice vizând numai pag. 51: total cuvinte înregistrate – 60, neologisme cu etimon francez – 28, neologisme cu etimon latino-roman – 10, alte origini – 6, formații interne – 16 (inclusiv infinitive lungi și principii).

comentator
 comeraj
 comerciabil
 comercial
 comercialism
 a comercializa
 comerciant
 comerț
 comesean
 comestibil
 cometă
 comic
 cominatoriu
 cominutiv
 cominuție
 comisar
 comisariat
 comiserativ
 comisie
 comision
 a comisiona
 comisionar
 comisoriu
 comisural
 comisură
 comis-voiajor
 comite
 comițe
 comitent
 comițent
 comițial
 comiții (pl.)
 comizerație
 comodo
 comod
 comodat

comodă
 Comoditate
 comodor
 comoștenitor
 comoșie

dicarboxilic
 dicotiledon
 dicotiledonat
 dicotomic
 dicotomie
 dicroism
 dicromatic
 a dicta
 dictafon
 dictando
 dictator
 dictatorial
 dictatură
 dicteu
 dicton
 dicționar
 dicțiune
 didactic
 diecezan
 dieceză
 diedru
 dielectric
 diencefal
 diereză
 diesel
 dietă „regim alimentar”
 dietă „adunare legislativă”
 dietetic
 dietetician
 diez
 difamant
 difazat
 diferend
 diferență
 a diferenția
 diferențial

front
frontal
frontalitate
frontieră
frontispiciu
frontogeneză
frontoliză
fronton
frotir
frotiu
fructieră
fructifer
a fructifica
fructificație
fructoză
fructuos
frugal
frugalitate
frugifer
frugivor
fruntar
frust
a frustra

(numărul de cuvinte este mai redus din cauza familiilor cuvintelor *fruct*, *frumos*, *frunte*, *frunză*)

interpsihologie
a interpune
interregn
interschimbabil
interschimbabilitate
a intersecta
intersecție
intersexualitate
intersistolă
interstadial
interstadiu
interstelar
interstițial
interstițiu
interșanjabil
interșanjabilitate
interșcolar
intertip
intertrigo
intertropical
interurban
interval
intervalometru
a interveni
intervenție
intervenționism
intervenționist
interversiune
intervertebral
a interverti
a intervieva
interviu
intervocalic
a interzice
interzonal
intestin „maț”
intestin „intern”
intestinal
intim
a intima

BIBLIOGRAFIE

I. Volume

1. * * *, *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, ediția I, 1954, vol. I, capitolele „Vocabularul” (p. 29-49), „Formarea substantivelor” (p. 155-161) și „Formarea adjectivelor” (p. 188-190);
2. * * *, *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, ediția II, 1963, capitolele „Raporturile dintre gramatică și celelalte părți ale limbii” (p. 14-25) și „Structura morfologică a cuvintelor” (p. 41-46);
3. * * *, *Limba română (Fonetică. Vocabular. Gramatică)*, Editura Academiei, 1956, capitolul „Vocabular”;
4. * * *, *Studii de istoria limbii române literare, sec. al XIX-lea*, vol. I și II, 1969;
5. * * *, *Tratat de lingvistică generală*, Editura Academiei, 1971;
6. * * *, *Introducere în lingvistică*, Editura Științifică, ediția a II-a, 1965, capitolul „Lexicologia” (p. 117-152);
7. * * *, *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, 1965;
8. * * *, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, 1982;
9. * * *, *Dicționarul explicativ al limbii române*, 1975;
10. **Iorgu Iordan**, *Limba română contemporană* (curs), Editura M.I., 1956, capitolul „Vocabularul” (p. 23-131) și în alte locuri (p. 256-265, 306-324, 341-348, 460-467, 469-474);
11. **Idem**, *Lexicul limbii române*, Editura Didactică și Pedagogică, 1964;
12. **Alexandru Graur**, *Fondul principal al limbi române*, Editura Științifică, 1957 (p. 50-67 și 71-82);
13. **Idem**, *Tendențele actuale ale limbii române*, Editura Științifică, 1968, capitolele „Introducere” (p. 5-20) și „Vocabularul” (p. 271-290);
14. **Idem**, *Scrieri de ieri și de azi*, Editura Științifică, 1970, articolele „Neologismele” (p. 123-141) și „Deraieri lexicale” (p. 160-167);
15. **Alexandru Rosetti**, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVIII-lea*, Editura pentru literatură, 1968 (capitolele indicate în carte);
16. **Ion Coteanu**, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura Științifică, 1961 (p. 17-74);

17. **Dimitrie Macrea**, *Probleme de lingvistică română*, 1961, studiul „*Originea și structura limbii române*” (p. 7-45);
18. **Idem**, *Studii de lingvistică română*, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, articolele „*Cuvinte românești în limbile vecine*” (p. 9-25) și „*Terminologia științifică și tehnică în limba română contemporană*” (p. 29-37);
19. **Sextil Pușcariu**, *Limba română*, vol. I, 1940 (p. 364-422) și vol. II, 1959;
20. **Theodor Hristea**, *Probleme de etimologie*, Editura Științifică, 1968, capitolele „*Etimologie internă*” (p. 21-99), „*Împrumutul lexical*” (p. 103-118) și „*Calcul lingvistic*” (p. 145-188);
21. **Idem**, *Sinteze de limba română*, 1984;
22. **N.A. Ursu**, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, 1962, capitolul „*Proveniența, adaptarea fonetică și încadrarea morfologică a neologismelor din terminologia științifică*” (p. 114-124);
23. **Mircea Seche**, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, Editura Științifică, vol I (1966), vol. II (1969);
24. **Ana Canarache**, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De când există dicționare?*, Editura Științifică, 1970;
25. **F. de Saussure**, *Corso di linguistica generale*, Editori Laterza, Bari, 1967;
26. **Marin Bucă**, *Probleme ale sinonimiei lexicale* (rezumatul tezei de doctorat), Tipografia Universității Timișoara, 1969;
27. **S.Vaimberg**, *Contribuții la problema calcului lingvistic* (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea București, 1970;
28. **Cazacu, R. Todoran**, *Lexicul dacoromân*, Editura Didactică și Pedagogică, 1965;
29. **Maria Cvasnîi Cătănescu**, *Limba română. Origini și dezvoltare*, Editura Humanitas, 1996;
30. **G. Mihăilă**, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Editura Enciclopedică Română, 1974;
31. **Grigore Brâncuș**, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1993;
32. **Idem**, *Introducere în istoria limbii române*, vol. I, Editura Fundației „România de mâine”, 2002;
33. **Marius Sala** (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988;
34. **Ion Toma**, *Limba română contemporană. Privire generală*, Editura Niculescu, 1996;

35. **Mioara Avram**, *Cuvintele limbii române între corect și incorect*, Editura Cartier, 2001;
36. **Marin Z. Mocanu, Gheorghe P. Bănică**, *Limba română contemporană. Formarea cuvintelor*, Editura Universității din Pitești, 2004.

II. Articole

1. **Angela Bidu-Vrânceanu, M. Mitu**, *Sensul cuvântului în lingvistica contemporană*, în LR nr. 3/1965, p. 301-316;
2. **Al. Graur**, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în „*Studii de gramatică*”, II, p. 3-18;
3. **Macrea**, *Compoziția istorică și tendințele actuale de dezvoltare ale vocabularului românesc*, în CL, Cluj, nr. 1-2/1960, p. 39-53 sau în volumul „*Probleme de lingvistică română*”, p. 24-45;
4. **P. Diaconescu**, *Omonimia și polisemia*, în „*Probleme de lingvistică generală*”, I, p. 133-153;
5. **M. Avram**, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, în SCL, nr. 3/1958, p. 315-333;
6. **I. Coteanu**, *Note pe marginea câtorva studii recente despre cuvânt*, în SCL, nr. 2/1957, p. 173-192;
7. **Tatiana Slama-Cazacu**, *Metodologia psiholingvistică și câteva dintre explicațiile ei*, în SCL, nr. 1/1965, p. 131-148;
8. **O. Vințeler**, *Sinonimia în Atlasul Lingvistic Român*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Cluj, 1969, p. 55-62;
9. **V. Păltineanu**, *Observații cu privire la cuvintele internaționale în limba română*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Cluj, 1969, p. 49-54;
10. **Sabina Teiuș**, *Referitor la sfera și locul onomasticii în lingvistică*, în „*Studii și materiale de onomastică*”, 1969, p. 7-11.

CUPRINS

Cuvânt înainte	3
Sigle și abrevieri	5
I. Noțiuni generale	7
1. Obiectul lexicologiei	7
2. Vocabularul ca ansamblu și factorii de organizare a vocabularului	9
3. Cuvântul – unitate de bază a vocabularului. autonomia cuvântului.....	11
4. Sensul cuvintelor	14
5. Modificări în laturile componente ale cuvântului	18
II. Organizarea internă (semantică și formală) și sistematizarea lexicului limbii române contemporane.....	19
1. Polisemia și omonimia	20
2. Sinonimia	30
3. Antonimia.....	38
4. Paronimia	40
III. Schimbări în vocabular	42
1. Cauzele dispariției cuvintelor.....	42
A. Cauze lingvistice ale dispariției cuvintelor	42
B. Cauze sociale sau extralingvistice	44
2. Apariția unor cuvinte noi	46
3. Evoluția semantică a cuvintelor	47
IV. Structura generală a lexicului	52
1. Fondul principal și masa vocabularului	52
2. Vocabularul reprezentativ	57
3. Vocabularul activ și vocabularul pasiv	59
4. Vocabularul literar și vocabularul neliterar.....	60
V. Structura stilistică și funcțională a vocabularului limbii române	61
1. Ramificații teritoriale: <i>regionalisme și elemente populare</i>	61
2. Arhaisme	66
3. Ramificații sociale.....	67
A. Limbajele profesionale.....	68
B. Argourile	69
C. Jargoanele	70

VI. Structura etimologică a vocabularului limbii române	72
1. Noțiuni generale de etimologie (etimologia științifică, multiplă, dubletele etimologice, etimologia populară, contaminăția, deraierile lexicale)	72
2. Componenta lexicului limbii române din punct de vedere etimologic și istoric	80
A. Elementul latin în lexicul limbii române	80
B. Elementul autohton	83
C. Elemente germanice	84
D. Elementul slav în limba română	85
E. Elemente maghiare	89
F. Elemente turcești	89
G. Elemente grecești	91
3. Cuvinte românești în limbile vecine	92
VII. Considerații generale asupra naturii și felului împrumuturilor pătrunse în limba română	95
1. Definiția și importanța împrumutului lingvistic	95
2. Felul împrumuturilor	98
3. Cauzele împrumuturilor	101
4. Pătrunderea și adaptarea împrumuturilor	102
5. Identificarea împrumuturilor	107
6. Reacții împotriva împrumuturilor	107
VIII. Împrumuturi latino-romanice în limba română contemporană – modernizare și reromanizare	109
2. Neologismele limbii române. Etimologia multiplă	114
3. Termenii tehnici și termenii internaționali	116
4. Întrebuințarea neologismelor în limba literară	119
IX. Adaptarea neologismelor la sistemele fonologic, morfologic și lexical al limbii române	124
1. Adaptarea fonetică a neologismelor	126
2. Adaptarea morfologică	132
3. Adaptarea lexicală. aspecte ale formării cuvintelor. Calcul lingvistic	137
X. Caracteristici și tendințe actuale în vocabularul limbii române. Valoarea circulatorie a diferitelor elemente lexicale	144
XI. Lexicografia românească	150
1. Obiectul lexicografiei ca disciplină lingvistică. Tipuri de dicționare	150
2. Începuturile lexicografiei românești	151

3. Principalele dicționare ale limbii române în trecut (până la jumătatea secolului al XIX-lea)	154
4. Lexicografia românească actuală	161
Anexe	169
Cuvinte de origine latină moștenite	169
Elementul autohton	175
Elementul slav	176
Elemente maghiare	180
Elemente turcești	181
Neologisme latino-romanice	184
Bibliografie	187